

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Μετανεωτερικές θεραπείες. Μια κριτική θεώρηση

Επόπτρια: Σοφία Τριλίβα

Φοιτήτρια: Γεωργία Κορρέ

A.M.: 1856

Ρέθυμνο, Σεπτέμβριος 2014

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	σελ. 3
Κεφάλαιο 1: Μετανεωτερική κριτική και κοινωνικές επιστήμες	σελ. 7
i) <i>Νεωτερικότητα: Μια συνοπτική αναφορά</i>	σελ. 8
ii) <i>Νεωτερικότητα και κοινωνικές επιστήμες</i>	σελ. 10
iii) <i>Κοινωνικές Επιστήμες, φιλοσοφία, νεωτερικά προτάγματα και μετανεωτερική εποχή: η ανάπτυξη της μετανεωτερικής σκέψης</i>	σελ. 11
vi) <i>Στοχαστές που έχουν συνδεθεί με τη μετανεωτερική σκέψη. Κριτική</i>	σελ. 15
Κεφάλαιο 2: Μετανεωτερικότητα, μετανεωτερική σκέψη και Ψυχολογία	σελ. 20
i) <i>Μετανεωτερική Ψυχολογία: Εισαγωγικά στοιχεία</i>	σελ. 21
ii) <i>Μετανεωτερική σκέψη, Κοινωνικός Κονστρουξιονισμός, Κοινωνική Ψυχολογία</i>	σελ. 26
iii) <i>Κριτική που ασκήθηκε στην ενσωμάτωση της μετανεωτερικής σκέψης στην Ψυχολογία και στον κοινωνικό κονστρουξιονισμό</i>	σελ. 31
Κεφάλαιο 3: Μετανεωτερικές- μεταδομικές ψυχοθεραπείες	σελ. 34
i) <i>Από τις κριτικές στη θεραπεία στις μετανεωτερικές θεραπείες- Μια προσπάθεια ανασκόπησης των ιστορικών και θεωρητικών καταβολών</i>	σελ. 34
ii) <i>Παραδοσιακές έννοιες και κατανοήσεις της ψυχοθεραπείας σε κρίση. Κριτική και βασικές αρχές των μετανεωτερικών θεραπειών</i>	σελ. 39
iii) <i>Παρουσίαση των κύριων μετανεωτερικών ψυχοθεραπειών</i>	σελ. 42
α) <i>Αναστοχαστική ομάδα</i>	σελ. 42
β) <i>Συνεργατική προσέγγιση</i>	σελ. 46
γ) <i>Αφηγηματική θεραπεία</i>	σελ. 49
δ) <i>Εστιασμένη στη λύση θεραπεία</i>	σελ. 54
ε) <i>Ανοιχτός διάλογος</i>	σελ. 57
Κεφάλαιο 4: Κριτικές που ασκήθηκαν στις μετανεωτερικές θεραπείες	σελ. 61
Συμπεράσματα	σελ. 69
Βιβλιογραφία	σελ. 71

Εισαγωγή

Στην παρούσα διπλωματική θα εστιάσουμε στις μετανεωτερικές θεραπείες. Ειδικότερα, θα επικεντρωθούμε στην επίδραση της μετανεωτερικής σκέψης στον κλάδο της ψυχοθεραπείας και στην επακόλουθη ανάδυση νέου τύπου «θεραπειών». Θα επιχειρήσουμε να διερευνήσουμε αυτά τα ζητήματα κριτικά καθώς προέκυψαν ποικίλοι προβληματισμοί κατά την ανασκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας. Δύο βασικά ερωτήματα διαπερνούν τη συγγραφή αυτής της διπλωματικής: Αν όντως, κατά τα λεγόμενα των εισηγητών τους, οι μετανεωτερικές θεραπείες υπερβαίνουν τις αντιφάσεις και τα αδιέξοδα των παραδοσιακών ψυχοθεραπευτικών προσεγγίσεων -αδιέξοδα και αντιφάσεις που σχετίζονται με το ατομικιστικό μοντέλο που εστιάζει στην ψυχοπαθολογία. Αν όντως ριζοσπαστικοποιούν το θεραπευτικό κλάδο και προσφέρουν μια πιο κοινωνική και κριτική διάσταση στη θεραπευτική πρακτική- ειδικά σε μια εποχή που οι σφοδρές κοινωνικές επιπτώσεις που επιφέρει ο νεοφιλελευθερισμός και το καπιταλιστικό μοντέλο ανάπτυξης είναι πλέον μια πραγματικότητα.

Σαν εγχείρημα είναι αρκετά δύσκολο όσο και ασαφές: στην προσπάθεια καθορισμού των επιδράσεων της μετανεωτερικής σκέψης στην ψυχοθεραπεία, ήρθα αντιμέτωπη με ποικίλα ερωτήματα που αφορούν επιστημολογικά, θεωρητικά και πρακτικά διλήμματα και αντιφάσεις.

Μόνο και μόνο η αποσαφήνιση του τι λαμβάνει σήμερα τον τίτλο «μετανεωτερικό» είναι μια διανοητική σπαζοκεφαλιά, πόσο μάλλον η οριοθέτηση ενός θεωρητικού και εφαρμοσμένου ρεύματος (ή ρευμάτων) εν τω γίνεσθαι και η εφαρμογή τους στο πεδίο της ψυχολογίας και της ψυχοθεραπείας. Επιπλέον, η συνήθης αλληλοεπικάλυψη που απαντάται στη βιβλιογραφία μεταξύ αυτού που αποκαλείται μετανεωτερική σκέψη και του ρεύματος του μεταδομισμού, θολώνει περαιτέρω το τοπίο.

Πιο συγκεκριμένα, κατά τη διάρκεια της μελέτης της σχετικής εργογραφίας πολλά ερωτήματα αναδύθηκαν: Τι θεωρείται μετανεωτερική Ψυχολογία; Υπάρχει σαν ανεξάρτητο, διακριτό ρεύμα; Ποια είναι οι σχέσεις της με την κριτική Ψυχολογία; Ποια είναι η σχέση της με τον μεταδομισμό; Πώς συνδέεται με τον κοινωνικό κονστρουξιονισμό; Πώς την αντιλαμβάνονται οι θεωρητικοί ψυχολόγοι, οι ερευνητές/τριες, οι ψυχοθεραπευτές/τριες που αναφέρονται σ' αυτή; Πώς κάνουν χρήση των θεωρητικών εργαλείων που αντλούν από φιλόσοφους και κοινωνικούς επιστήμονες; Με ποιους τρόπους ενσωματώνουν αυτά τα θεωρητικά εργαλεία στην έρευνα, στην κλινική και ψυχοθεραπευτική πρακτική και τι αφήνουν απέξω; Κυρίως, τι ανεπάρκειες εντοπίζουν στα παραδοσιακά ψυχοθεραπευτικά μοντέλα και ποιες εναλλακτικές προτείνουν;

Η μέλετη του μετανεωτερικού παραδείγματος στην ψυχολογία -αν μπορούμε όντως να μιλήσουμε για παράδειγμα- όσο και η προσπάθεια εύρεσης κάποιων απαντήσεων στα παραπάνω

ερωτήματα είναι μια αρκετά δημιουργική και κριτική διαδικασία. Η μελέτη της μετανεωτερικής - μεταδομιστικής σκέψης και η εφαρμογή τους στο ψυχοθεραπευτικό πεδίο επίσης· η γοητεία που ασκούν οι περιγραφές των φιλοσόφων για τον πολιτισμό και τη δυτική κοινωνία σήμερα, καθώς και οι λύσεις που προσπαθούν να προτείνουν οι μετανεωτερικοί ψυχοθεραπευτές από την πλευρά τους, έχει παράγει, κατά τη γνώμη μας, ένα πλούσιο αλλά και ετερογενές συγγραφικό έργο που αξίζει τον κόπο να διερευνηθεί. Στη φιλοσοφία και στις κοινωνικές επιστήμες, έτσι τουλάχιστον όπως διαμορφώθηκαν κατά τη διάρκεια- και ειδικά κατά το τέλος του 20ού αιώνα, διαφαίνεται μια σαφής αμφισβήτηση της αλήθειας, του Λόγου, της επιστημονικής γνώσης καθώς και των αποτελεσμάτων που παράγει. Όταν δεν υπάρχει κάτι εκεί έξω -στο φυσικό κόσμο- για να ανακαλυφθεί και να οριστεί δια του φιλοσοφικού λόγου -μιας και η γλώσσα δεν θεωρείται πλέον αντανάκλαση της πραγματικότητας- τα επιστημολογικά αξιώματα που ακολουθεί ο ψυχολόγος-ερευνητής μέσα στο αποστειρωμένο του εργαστήριο φαντάζουν ανεπίκαιρα. Ο περιχαρακωμένος χώρος του εργαστηρίου δεν αφήνει περιθώρια να μελετηθούν οι επιδράσεις του πολιτισμού καθώς και των ιστορικών και των κοινωνικών συνθηκών που λαμβάνουν χώρα έξω απ' αυτόν. Επίσης, η κριτική που δέχεται η φιλοσοφική έννοια του νεωτερικού εαυτού δεν αφήνει αλώβητη τη θεραπευτική διαδικασία.

Σύμφωνα λοιπόν με τους θεωρητικούς που διερευνούν τη μετανεωτερική στροφή στη θεραπεία, οι ψυχοθεραπευτές που ακολουθούν μοντέλα τα οποία προτάσσουν ως φυσιολογική την όψη ενός αυτόνομου, αμετάκλητου, ενιαίου και παγιωμένου εαυτού και ορίζουν τα όρια μεταξύ φυσιολογικού και παρέκκλισης βρίσκονται αντιμέτωποι με ένα ολοένα και πιο μεταβαλλόμενο κοινωνικό τοπίο που τους καλεί να μεταβάλλουν την οπτική τους. Επιπλέον, το φεμινιστικό κίνημα και οι ποικίλες αντιδράσεις που εκφράστηκαν από χεραφετητικά κινήματα αυτοβοήθειας, επιζώντων ψυχιατρικής¹ κλπ θέτουν τις δικές του προκλήσεις στην ψυχιατρική, στην κλινική ψυχολογία αλλά και στην ψυχοθεραπεία.

Απ' την άλλη, το να ακολουθείς τη μετανεωτερική οπτική και ταυτόχρονα να παράγεις ψυχολογική γνώση ίσως να είναι κάτι εξ αρχής αντιφατικό. Αυτή η αντίφαση, κατά τη γνώμη μας, ίσως να αντανakλά θεωρητικές, επιστημολογικές αλλά και κοινωνικοπολιτικές ανεπάρκειες της μετανεωτερικής σκέψης, όσο και την αποσπασματική πρόσληψη των συμπερασμάτων της από τους ψυχολόγους που την ακολουθούν. Για παράδειγμα, ένα μείζον ζήτημα που θέτει αρκετά ερωτήματα σχετικά με την ανάδυση και την εξέλιξη των μετανεωτερικών θεραπειών είναι η σχετικά καθυστερημένη πρόσληψη και διάχυση της μετανεωτερικής σκέψης στην επιστήμη της Ψυχολογίας, μια πρόσληψη που κατ' εμάς φαντάζει κάπως μετέωρη, αν αναλογιστούμε ότι η συζήτηση περί μεταμοντερνισμού φαίνεται ότι είχε ατονήσει στο πεδίο της φιλοσοφίας από τη

¹ Η γνώση που έχει παραχθεί από αυτά τα ετερόκλητα κινήματα έχει ενσωματωθεί με τη σειρά της στις μετανεωτερικές θεραπείες.

δεκαετία του '90, μιας και είχαν διατυπωθεί ήδη πολύ στέρεες κριτικές απόψεις. Τέλος, τουλάχιστον στα αρχικά κείμενα υπέρμαχων μιας μετανεωτερικής οπτικής στη θεραπεία, διαφαίνεται μια αποσιώπηση κριτικών παραδειγμάτων και θεωριών που έχουν έναν πιο μαρξιστικό- και ίσως πιο χειραφετητικό προσανατολισμό, καθώς και μια σύγχυση σχετικά με τις πολιτικές και κοινωνικές επιπτώσεις που δημιουργούνται από την άκριτη και αποσπασματική παραδοχή κάποιων μόνο αξιώσεων του μετανεωτερικού λόγου, παραδοχή που ίσως οδηγεί στην υιοθέτηση μιας σχετικιστικής προσέγγισης της θεραπευτικής πρακτικής.

Στα κεφάλαια αυτής της διπλωματικής, θα επιχειρήσω να διερευνήσω όλους αυτούς τους προβληματισμούς -και άλλους ακόμη που δεν αναφέρονται μιας και κατά πάσα πιθανότητα θα δημιουργήσουν μεγαλύτερη σύγχυση στο ήδη συγκεχυμένο τοπίο. Προκειμένου να φτάσω στην επιστήμη της Ψυχολογίας κρίθηκε απαραίτητο να ξεδιαλύνω κάπως τους όρους που σχετίζονται με αυτό που αποκαλούμε στις μέρες μας «μετανεωτερικότητα». Οι έννοιες που συναντάει ένας αναγνώστης όταν έρχεται σε επαφή με κείμενα που πραγματεύονται τις ευρύτερες κοινωνικές, οικονομικές, πολιτικές, πολιτισμικές, καλλιτεχνικές εξελίξεις και ανακατατάξεις των τελευταίων δεκαετιών του 20ού αιώνα είναι πολλές: μεταμοντέρνο, μετανεωτερικό, μεταβιομηχανική κοινωνία, μεταφορντισμός, νεωτερικότητα, μετανεωτερικότητα, ρευστή και ύστερη νεωτερικότητα, μεταδομισμός, αποδόμηση κλπ. Ο Αγραφιώτης (1989), απ' τα τέλη της δεκαετίας του '80 ήδη, καταγράφει 35 διαφορετικούς όρους σε κείμενα που αφορούν ένα συνέδριο για το «μοντέρνο-μεταμοντέρνο» στην Ελλάδα και, αν εστιάσουμε στο μεταμοντέρνο και στη μετανεωτερικότητα μόνο- στους όρους οι οποίοι αποδίδουν συνήθως τη λέξη «postmodern»- θα παρατηρήσουμε ότι, τουλάχιστον κατά τη δεκαετία του '90, στην ελληνική βιβλιογραφία συγχέονται σε μεγάλο βαθμό².

Δεν τίθεται όμως μόνο ζήτημα απόδοσης των όρων στα ελληνικά και πρόσληψής τους από την ελληνική διανόηση. Πολύ μελάνι έχει χυθεί στην παγκόσμια βιβλιογραφία για την εννοιολογική αποσαφήνιση και τον καθορισμό τους, για τις μεταξύ τους διαφορές καθώς και για τις εκτεταμένες ανακατατάξεις που επιχειρούν να αποδώσουν και να περιγράψουν. Γι' αυτό το σκοπό, στο πρώτο κεφάλαιο, θα αναφέρω κάποιες πτυχές των κοινωνικών οικονομικών και ιστορικών συνθηκών που

² Αμφισημία ωστόσο επικρατεί και στην παγκόσμια βιβλιογραφία, λόγω του γεγονότος ότι συνήθως ταυτίζονται. Παρόλ' αυτά, αρκετοί στοχαστές επιχειρούν τη θεωρητική διάκρισή τους (Ασημάκη, Κουστουράκης & Καμαριανός, 2012). Ο μεταμοντερνισμός, λόγου χάρη, κατά τον Giddens (2001, σ. 65), «αν σημαίνει κάτι» ως όρος, περιορίζεται σε «τεχνοτροπίες ή κινήματα συναφή με τη λογοτεχνία, τη ζωγραφική, τις πλαστικές τέχνες και την αρχιτεκτονική. Αναφέρεται σε απόψεις του αισθητικού στοχασμού πάνω στη φύση της νεωτερικότητας». Η μετανεωτερικότητα από την άλλη για τον ίδιο στοχαστή ορίζεται ως «κάποιος νέος και διακριτός τύπος κοινωνικής κατάστασης» και ο μεταμοντερνισμός, υπό αυτό το πρίσμα, εκφράζει τη μετάβαση προς αυτόν τον νέο τύπο, χωρίς ωστόσο να αποδεικνύει την ύπαρξή του (Giddens, 2001, σ. 65). Ο Eagleton αντιλαμβάνεται τον μεταμοντερνισμό ως «μια μορφή σύγχρονης κουλτούρας» που βρίσκει την έκφρασή της σε πεδία τέχνης, τα οποία χαρακτηρίζονται από πλουραλισμό και από τη διάρρηξη των ορίων μεταξύ υψηλής και λαϊκής τέχνης και κουλτούρας (Ασημάκη, Κουστουράκης & Καμαριανός, 2012, σ. 108). Κινούμενος σε συναφές πνεύμα ο Πουρκός (2010), αναφέρει ότι με τους όρους «νεωτερικότητα» και «μετανεωτερικότητα» αποδίδονται οι ευρύτερες αλλαγές των ιστορικών περιόδων στις οποίες αυτοί αναφέρονται, ενώ η λέξη «μεταμοντερνισμός» χρησιμοποιείται για την περιγραφή πρόσφατων εξελίξεων στην τέχνη.

οδήγησαν κατά πολλούς στη μετανεωτερική εποχή ή στην ύστερη νεωτερικότητα και τη συζήτηση περί μεταμοντέρνου που άρχισε να διεξάγεται στις κοινωνικές επιστήμες. Θα προσπαθήσω επίσης να δώσω μια αδρή εικόνα της θεωρητικής σκέψης που επηρέασε και εγκολλώθηκε εντός του μετανεωτερικού οπλοστασίου, προκειμένου να καταστούν πιο κατανοητοί οι λόγοι ανάπτυξης των μετανεωτερικών ιδεών όχι μόνο στην ψυχολογία αλλά στις κοινωνικές επιστήμες γενικότερα. Οι ιδέες εξάλλου αναδύονται για να απαντήσουν τόσο σε θεωρητικές όσο και σε κοινωνικές προκλήσεις (τουλάχιστον σε ό, τι αφορά τη μετανεωτερική παράδοση σκέψης) και η Ψυχολογία ως επιστήμη δεν αναπτύσσεται σε ιστορικό και κοινωνικό κενό.

Στο δεύτερο κεφάλαιο θα εστιάσουμε στην εκκίνηση των συζητήσεων περί μετανεωτερικότητας και μετανεωτερικής σκέψης εντός του επιστημονικού κλάδου της ψυχολογίας. Τα ζητήματα που θα μας απασχολήσουν αφορούν τον θεσμικό και κοινωνικό ρόλο της επιστήμης της ψυχολογίας κατά τις δεκαετίες του '80 και του '90, τις κριτικές που ασκήθηκαν από θιασώτες της μετανεωτερικής σκέψης και τις προτάσεις που αρθρώθηκαν και σχετίζονταν με την ενσωμάτωση των μετανεωτερικών ιδεών στην επιστήμη, προκειμένου να επιλυθούν βασικά επιστημολογικά και μεθοδολογικά ζητήματα και αντιφάσεις. Επιπλέον, θα επιχειρήσουμε να σκιαγραφήσουμε τις βασικές θέσεις του ρεύματος του κοινωνικού κονστρουξιονισμού καθώς και τις κριτικές που ασκήθηκαν από άλλες τάσεις της κριτικής ψυχολογίας στο συγκεκριμένο ρεύμα.

Στο τρίτο κεφάλαιο θα επιχειρήσουμε μια σύντομη ιστορική ανασκόπηση των βασικών ανακατατάξεων που σημειώθηκαν στο πλαίσιο της οικογενειακής και συστημικής θεραπείας, ανακατατάξεις που συνέβαλαν και αυτές με τη σειρά τους στη διαμόρφωση των βασικών θέσεων των μετανεωτερικών/μεταδομικών θεραπειών. Στη συνέχεια θα παρουσιάσουμε τις κύριες θέσεις πέντε θεραπευτικών προσεγγίσεων που εντάσσονται στη μετανεωτερική στροφή: τη συνεργατική προσέγγιση, την αφηγηματική θεραπεία, την εστιασμένη στη λύση θεραπεία, τον ανοιχτό διάλογο και την αναστοχαστική ομάδα.

Το τέταρτο κεφάλαιο επικεντρώνεται στην συνοπτική παράθεση κάποιων από τις κριτικές θέσεις που διατυπώθηκαν για τις μετανεωτερικές/ μεταδομικές προσεγγίσεις θεραπείας. Πιο συγκεκριμένα, θα αναφερθούμε σε κριτικές που αφορούν την χρήση μετανεωτερικών και μεταδομικών παραδοχών στις συγκεκριμένες προσεγγίσεις, στις επιστημολογικές αντιφάσεις που έχουν διαπιστωθεί από συγκεκριμένους θεωρητικούς και στις επιπτώσεις αυτών των αντιφάσεων στη θεραπευτική πρακτική. Τέλος, στα συμπεράσματα, θα προβούμε σε μια περίληψη των βασικών σημείων της παρούσας εργασίας και θα επισημάνουμε τυχόν παραλήψεις και περαιτέρω ζητήματα προς διερεύνηση.

Ο εκλεκτικισμός είναι το σημείο μηδέν της σύγχρονης κουλτούρας: ακούμε ρέγκε· βλέπουμε γουέστερν· τρώμε Μακντόναλτς το μεσημέρι και τοπική κουζίνα το βράδυ· φοράμε παρισινό άρωμα στο Τόκιο και ντυνόμαστε ρετρό στο Χονγκ Κονγκ· η γνώση είναι κάτι που δείχνουν τα σόου της τηλεόρασης... Ο καλλιτέχνης, ο ιδιοκτήτης γκαλερί, ο κριτικός και το κοινό, όλοι μαζί ενδίδουν στο Anything Goes- ήρθε η ώρα να χαλαρώσουμε.

(Lyotard, 1992, σ. 8)

Κεφάλαιο 1:

Μετανεωτερικότητα, μετανεωτερική σκέψη και κοινωνικές επιστήμες.

Στο πρώτο κεφάλαιο θα προσπαθήσουμε να αποσαφηνίσουμε, στο μέτρο του δυνατού, τις πολυδιάστατες μεταβολές που σχετίζονται με την εποχή της μετανεωτερικότητας· προκειμένου να γίνει αυτό θα επιχειρήσουμε να παρουσιάσουμε κάποια από τα τυπικά χαρακτηριστικά που χαρτογραφούν τη νεωτερικότητα ως θεσμικό σύστημα και ως έννοια, καθώς και τους μετασχηματισμούς που σημειώθηκαν σε ποικίλα πεδία του ανθρώπινου βίου -οι οποίοι με τη σειρά τους συντέλεσαν στην ανάπτυξη θεωρητικών περιγραφών αυτού που αποκαλείται «μετανεωτερικότητα», «ρευστή» ή «ύστερη νεωτερικότητα». Επιπρόσθετα, θα αναφερθούμε συνοπτικά σε στοχαστές που αμφισβήτησαν τα επιστημολογικά προτάγματα της νεωτερικής σκέψης και οδηγήθηκαν στη διατύπωση κριτικών μετατοπίσεων σχετικά με τον τρόπο που προσλαμβάνουμε μεταξύ άλλων τη γνώση, την αλήθεια και την πρόοδο, δημιουργώντας ένα αρκετά ετερόκλητο πεδίο στοχασμού που διαπέρασε, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, τη φιλοσοφία και όλες τις κοινωνικές επιστήμες και που συχνά αποκαλείται «μετανεωτερική σκέψη». Η αποσαφήνιση των όρων, οι ανακατατάξεις που περιγράφουν καθώς και η συνοπτική παρουσίαση των στοχαστών που εκκίνησαν την μετανεωτερική κριτική κρίνεται αναγκαία προκειμένου να κατανοήσουμε επαρκέστερα την πρόσληψη των μετανεωτερικών ιδεών από την επιστήμη της Ψυχολογίας, την ανάπτυξη ρευμάτων που επηρεάστηκαν απ' αυτές, καθώς και τις αντιδράσεις της σ' αυτό που αποκαλείται μετανεωτερική εποχή (θέματα που θα θιγούν στο δεύτερο κεφάλαιο).

Ας πάρουμε όμως τα πράγματα από την αρχή· στην προσπάθειά μας να αποκωδικοποιήσουμε κάπως την έννοια της μετανεωτερικότητας θα εστιάσουμε κατ' αρχάς στο πρόβλημα *μετά-* που μας καλεί να εξετάσουμε τη σχέση της με τη νεωτερικότητα. Όπως επισημαίνουν οι Arrighetti et al (2007, σ. 4), το πρόβλημα αυτό μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η

μετανεωτερικότητα, αρχικά, ορίζεται ως κάτι που δεν είναι· ως κάτι που δεν ανήκει πλέον στη νεωτερικότητα. Παρ' όλ' αυτά, με τι όρους αρθρώνεται αυτό το *μετά-*; Η εποχή και η διανοητική παραγωγή που περιγράφει είναι αποτέλεσμα, συνέπεια, επακόλουθο ή εξέλιξη της νεωτερικότητας; Αποτελεί άρνηση, αμφισβήτηση ή απόρριψη της τελευταίας; Επιχειρώντας να απαντήσουν σ' αυτά τα ερωτήματα οι Arrighnesi et al (2007) και ο Sim (2001) υποθέτουν ότι οι αναφορές στο μεταμοντέρνο υπονοούν την αντίδραση και την υπονόμευση των περισσότερων από τις παραδοχές της νεωτερικής εποχής και επιχειρούν να σηματοδοτήσουν ή να περιγράψουν τη μετάβαση σε μια νέα εποχή. Εάν όντως μιλάμε για υπονόμευση ή όπως το θέτει ο Gergen συνοπτικά (1997, σ. 211), εάν, πράγματι, ο σκοπός του μεταμοντερνισμού είναι να υποσκάψει το έργο του μοντερνισμού, είναι χρήσιμο να στραφούμε στην έννοια της νεωτερικότητας και στην ιστορική περίοδο που αυτή σηματοδοτεί, ελπίζοντας να προσεγγίσουμε την κριτική που αναφέρεται στην εποχή που αντανάκλα ο όρος αυτός, καθώς και τον σκεπτικισμό που αναδύθηκε εις βάρος των επιστημολογικών της αξιωμάτων.

i) Νεωτερικότητα: Μια συνοπτική αναφορά³.

Βάσει της περιγραφής των Hall, Held & McGrew (2003, σ. 16) «η Νεωτερικότητα είναι η ξεχωριστή και μοναδική μορφή κοινωνικής ζωής που χαρακτηρίζει τις σύγχρονες κοινωνίες». Κατ' αυτούς, η εμφάνιση των νεώτερων κοινωνιών εντοπίζεται τον 15ο αιώνα στην Ευρώπη αλλά η αναφορά και η συζήτηση περί νεωτερικότητας αρχίζει να μορφοποιείται και να αρθρώνεται πιο συστηματικά τον 18ο αιώνα, μέσα από τον λόγο του Διαφωτισμού. Οι μεταβολές που επέφεραν η Μεταρρύθμιση, οι Ανακαλύψεις, η Αναγέννηση και το πρόταγμα του Διαφωτισμού, οι πολυδιάστατοι μετασχηματισμοί που συνόδευσαν τη Βιομηχανική Επανάσταση καθώς και οι ταχείες τεχνολογικές και επιστημονικές εξελίξεις οδήγησαν σε θρησκευτικές, πολιτικές και κοινωνικές ανατροπές, αποσταθεροποίησαν τον παλιό κόσμο, διαμορφώνοντας έτσι σταδιακά την ταυτότητα της νεωτερικότητας (Κονιόρδος, 2010· Hall, Held & McGrew, 2003). Ως τύπος κοινωνικής δομής η νεωτερικότητα άρχισε να επεκτείνεται βαθμιαία εκτός Ευρώπης τον 20ό αιώνα, όταν άρχισε να παρατηρείται η εκβιομηχάνιση κοινωνιών εκτός των ορίων της Δύσης (π.χ. Ιαπωνία).

Οι διεργασίες που συνέβαλλαν στην ιστορική εξέλιξή της δεν εκτυλίχθηκαν ταυτόχρονα·

³ Εξυπακούεται ότι η προσπάθεια κατανόησης του τρόπου με τον οποίο διαμορφώθηκε η νεωτερικότητα δεν είναι καθόλου εύκολη υπόθεση. Το πως ορίζεται ως έννοια, που τοποθετείται χρονολογικά ως ιστορική περίοδος, ποια είναι τα χαρακτηριστικά της κλπ είναι ακόμη ένα μεγάλο πεδίο διερεύνησης από πολλούς κοινωνικούς επιστήμονες ποικίλων κλάδων καθώς και από ιστορικούς. Ο Κονιόρδος συγκεκριμένα (2010), τονίζει ότι δεν υφίσταται πλήρης συμφωνία σχετικά με το περιεχόμενό της και ότι στην παγκόσμια βιβλιογραφία συναντάμε πολλές κριτικές τοποθετήσεις σχετικά μ' αυτή. Στο παρόν κεφάλαιο, χρησιμοποιήσαμε κυρίως την προσέγγιση που διατυπώνεται στην εισαγωγή του βιβλίου του Stuart Hall και των συνεργατών του (*Η Νεωτερικότητα Σήμερα, 2003, Εκδόσεις Σαββάλας*) καθώς θεωρείται ένα από τα κυριότερα συγγράμματα που έστρεψαν την προσοχή στην σπουδή της νεωτερικότητας, με στόχο αυτή η σπουδή να παράγει νέα ερμηνευτικά εργαλεία για την ανάλυση του καπιταλισμού (Κονιόρδος, 2010).

είναι πολυδιάστατες και αφορούν πολιτικές, κοινωνικές, πολιτισμικές και οικονομικές ανακατατάξεις και ανατροπές. Σχετίζονται, μεταξύ άλλων, με την επικράτηση της καπιταλιστικής οικονομίας στη βάση της ατομικής ιδιοκτησίας, καθώς και με την ανάπτυξη της βιομηχανίας, της διοίκησης και της γραφειοκρατίας. Σχετίζονται επίσης με τον σχηματισμό νέων κοινωνικών τάξεων, την εξέλιξη και διατήρηση των νεωτερικών εθνών-κρατών (με την εγκαθίδρυση γραφειοκρατικών μορφών διοίκησης), τη διαμόρφωση νομικών θεσμών και τη θεσμοποίηση της εκπαίδευσης μέσω της καλλιέργειας των επιστημών. Μια άλλη κρίσιμη παράμετρος που συντέλεσε στη διαμόρφωση της νεωτερικότητας είναι η ιστορική διαδικασία της εκκοσμίκευσης που περιόρισε τη θρησκευτική επιρροή σε όλα τα επίπεδα του κοινωνικού βίου (Κονιόρδος, 2010, σ. 21· Hall, Held & McGrew, 2003, σ. 16).

Η ταυτότητα της νεωτερικότητας θεωρείται ως επί το πλείστον δυτικό προϊόν, με αποτέλεσμα, πέραν των ραγδαίων τεχνολογικών επιτευγμάτων που επέφερε και της ανάπτυξης του Δυτικού κόσμου έτσι όπως τον γνωρίζουμε σήμερα, να οδηγήσει σε σχέσεις άνισης ανταλλαγής με τον υπόλοιπο κόσμο, που είχαν ως αποτέλεσμα την εφαρμογή αποικιοκρατικών πολιτικών στο λεγόμενο, στις μέρες μας, Τρίτο Κόσμο και την εγκαθίδρυση της εκμετάλλευσης και της δουλείας.

Επιπλέον, εντός των ορίων της «πολιτισμένης» Δύσης, ο βιομηχανικός καπιταλισμός καθιέρωσε κοινωνικές διακρίσεις, καθώς και ταξικές αλλά και έμφυλες ανισότητες (Teo, 2005· Hall, Held & McGrew, 2003, σ. 16).

Όπως προαναφέραμε, κεντρικό ρόλο στη νεωτερικότητα ως μορφή κοινωνικής ζωής, διαδραματίζει το πρόταγμα του Διαφωτισμού⁴, πρόταγμα που χαρακτηρίζεται κυρίως από τα ιδεώδη της συνεχούς προόδου, της κυριαρχίας της λογικής και της θεώρησης του ανθρώπου ως ορθολογικού όντος. Ο άνθρωπος τοποθετείται στο κέντρο του στοχασμού και η απελευθέρωσή του θεωρείται εφικτή μέσω της επιστήμης η οποία θα οδηγήσει στην απαλλαγή από την άγνοια και τη δεισιδαιμονία. (Malpas, 2005· Teo, 2005· Kvale, 1992). Οι υποθέσεις σχετικά με το άτομο⁵ και τη φύση της γνώσης σχημάτισαν ένα πολύ ισχυρό σύστημα προσδοκιών σχετικά με τον ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει η επιστήμη στη βελτίωση της ανθρώπινης ζωής και καθόρισαν τις βασικές αξιωματικές θέσεις καθώς και τις διεργασίες που διαμόρφωσαν τις σύγχρονες κοινωνικές επιστήμες

⁴ Σ' αυτό το σημείο, συμφωνώντας με την άποψη του McLennan (2003, σ. 478) θα θέλαμε να επισημάνουμε ότι ο όρος «πρόταγμα του Διαφωτισμού» ίσως να λειτουργεί παραπλανητικά, καθώς υπονοεί μια συνεκτική θεωρία ή διανοητικό κίνημα, παρά το γεγονός ότι, την εποχή που διατυπώθηκε, δεν υπήρχε απόλυτη συναίνεση μεταξύ των φιλοσόφων.

⁵ Ένα ζήτημα που θα μας απασχολήσει στα επόμενα κεφάλαια είναι η έννοια της νεωτερικής ταυτότητας που διαμορφώθηκε βάσει αυτού του προτάγματος- την οποία επιχειρούν να αποδομήσουν και την να αντιπαραβάλουν με το μετανεωτερικό υποκείμενο θεωρητικό των μετανεωτερικών ρευμάτων της ψυχολογίας. Ο Hall (2003), αναφέρεται στο υποκείμενο του Διαφωτισμού κάνοντας λόγο για ένα κεντρικό, ενιαίο άτομο, με λογική, συνείδηση και δράση, με έναν εσωτερικό πυρήνα- κέντρο που αποτελεί την ταυτότητά του. Επίσης, επισημαίνει ότι πρόκειται για μια ατομικιστική και ανδροκεντρική προσέγγιση του υποκειμένου (Hall, 2003, σ. 403). Απ' την άλλη ο Taylor (2007), μιλώντας για τη νεωτερική ταυτότητα, τονίζει ότι όσο και να προσπαθούμε να την αποκηρύξουμε ή να της ασκήσουμε κριτική, αυτή θα είναι μονόπλευρη αν πρώτα δε συνειδητοποιήσουμε την «πλήρη πολυπλοκότητα και τον πλούτο της», αλλά και το «πόσο αγκιστρωμένοι είμαστε όλοι σ' αυτήν»

της Δύσης. Το σύστημα ιδεών που εγκαθιδρύθηκε κάτω από την ομπρέλα αυτού που αποκαλούμε σήμερα «πρόταγμα του Διαφωτισμού» το συμμαρτίζεται έως τις μέρες μας ένα μεγάλο μέρος των κοινωνικών επιστημών (McLennan, 2003). Επιπλέον, αυτά τα ιδεώδη διαμόρφωσαν εν πολλοίς το αξιακό πλέγμα της νεωτερικότητας ως ιστορικής περιόδου, ένα αξιακό πλέγμα που χαρακτηρίζεται μεταξύ άλλων από την «κυριαρχία κοσμικών, υλιστικών, ορθολογιστικών και ατομικιστικών πολιτισμικών αξιών και από τον, τυπικό πλέον, διαχωρισμό του ιδιωτικού από το δημόσιο» (Hall, Held & McGrew, 2003, σ. 17). Αυτό το αξιακό σύστημα συμμετείχε στη διαμόρφωση ενός εξορθολογισμένου, απομαγευμένου και εξατομικευμένου κόσμου (Κονιόρδος, 2010, σ. 13).

ii) Νεωτερικότητα και κοινωνικές επιστήμες.

Σε γενικές γραμμές, οι επιστήμες του ανθρώπου έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην κατασκευή και επικράτηση αυτού του αξιακού συστήματος. Στοχαστές όπως ο Hume, ο Montesquieu, ο Smith, ο Hobbes και πολλοί άλλοι δεν περιέγραφαν απλώς την εποχή τους αλλά επέδρασαν καταλυτικά στη διαμόρφωσή της. Με τη διατύπωση θεωριών που αφορούσαν το κοινωνικό σύνολο αρθρώθηκαν μοντέλα κοινωνικής σταθερότητας, διαμόρφωσης θεσμών, νομιμοποίησης του αστικού κράτους, όσο και στρατηγικές κοινωνικού ελέγχου μέσω του καθορισμού πολιτισμικών, έμφυλων, εθνικών ταυτοτήτων και κοινωνικών κανόνων⁶.

Παράλληλα με τη συμβολή τους στη διαμόρφωση του νέου κοινωνικού τοπίου οι ανθρωπιστικές επιστήμες καθιέρωσαν το κύρος τους με το σαφή διαχωρισμό τους από τη θρησκεία και τις λαϊκές δοξασίες. Η νομιμοποίηση τους συντελέστηκε στη βάση αυτού του διαχωρισμού· η επιστήμη διατεινόταν ότι με τις μεθόδους της προσέγγιζε την αντικειμενική αλήθεια, σε αντίθεση με τις θρησκευτικές ή λαϊκές δοξασίες που βασιζόνταν ως επί το πλείστον στη γνώμη, τον μύθο και την πίστη (Seidman, 1994). Με επιστημολογικούς όρους, η νεωτερικότητα χαρακτηρίζεται από την άνθηση του εμπειρισμού και του θετικισμού (Τεο, 2005)⁷.

⁶ Πολύ ενδιαφέρουσα ανάλυση αναφορικά με τις κοινωνικές ανακατατάξεις που ώθησαν την εμφάνιση των κοινωνικών επιστημών είναι εκείνη των Μαρβάκη & Μεντίνης (2011). Οι συγγραφείς τονίζουν ότι οι κοινωνικές επιστήμες «προέκυψαν ουσιαστικά ως ένα εργαλείο των εκάστοτε ευρωπαϊκών κυρίαρχων τάξεων μέσα σε κοινωνίες που χαρακτηρίζονταν από μεγάλες αντιφάσεις, ανισότητες και βάρβαρη εκμετάλλευση» και όχι βάσει ενός γενικού σκοπού που κατευθυνόταν προς την ανθρώπινη πρόοδο (Μαρβάκης & Μεντίνης, 2011, σ. 35). Έτσι, η ανάγκη που γεννήθηκε μετά τις ανατροπές που επέφερε η Γαλλική Επανάσταση αφορούσε τον εξορθολογισμό της κοινωνικής αλλαγής, η οποία, εκείνη την εποχή φαινόταν αναπότρεπτη. Τον ρόλο του εξορθολογισμού ανέλαβαν οι κοινωνικές επιστήμες, οι οποίες κατέστησαν ως αντικείμενο μελέτης τους, μεταξύ άλλων, την κοινωνική σταθερότητα και αλλαγή (Μαρβάκης & Μεντίνης, 2011).

⁷ Εστιάζοντας, ως παράδειγμα, στην Ψυχολογία, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι μετά από μια περίοδο που χαρακτηριζόταν από την ύπαρξη ποικίλων κριτικών θέσεων και αλληλοσυγκρουόμενων ρευμάτων και όχι από μια «μονολιθική συγκρότηση» (Δαφέρμος & Μαρβάκης, 2013, σ. 24), επικράτησε η θετικιστική προσέγγιση σύμφωνα με το πρότυπο των φυσικών επιστημών ή ακριβέστερα, βάσει του τρόπου με τον οποίο προσλαμβάνονταν οι θεωρίες των φυσικών επιστημών από τους ψυχολόγους. Το νεωτερικό επιστημολογικό πρόταγμα που σχετίζεται με τον ορθολογισμό και την επιδίωξη της αντικειμενικότητας ήταν προφανές σ' αυτό το ρεύμα της ψυχολογίας- που επικράτησε κυρίως στις δυτικές χώρες- το οποίο επίσης απέκτησε ισχυρότερη επιρροή μέσω της σύνδεσής του με

Όπως αναφέρει ο Seidman (1994), η νομιμοποίηση των κοινωνικών επιστημών βασίστηκε σε δύο στρατηγικές: η πρώτη αφορούσε την προώθηση μιας θεωρίας για την φύση της γνώσης η οποία καθιέρωσε, μέσω της φιλοσοφίας, το διαχωρισμό της από τη θρησκεία, την ιδεολογία και την πίστη. Ο ισχυρισμός πίσω από αυτόν τον διαχωρισμό, όπως προαναφέραμε, ήταν ότι μόνο μέσω της επιστήμης μπορεί να κατακτηθεί η γνώση για τον κόσμο και τον άνθρωπο, η Αλήθεια. Πέραν των φιλοσοφικών διαφωνιών της εποχής, η βασική συναίνεση αφορούσε στη διάκριση του νου από το φυσικό κόσμο και στη θέαση της γλώσσας ως ουδέτερου μέσου της νόησης -μέσου που συμβάλλει στην αναπαράσταση της πραγματικότητας.

Η δεύτερη στρατηγική σχετιζόταν με την προσπάθεια διατύπωσης καθολικών θεωριών που αφορούσαν την ανθρώπινη εξέλιξη, προσπάθεια που πρόσφερε το απαιτούμενο κύρος και σχηματοποιούσε το ρόλο που επρόκειτο να διαδραματίσουν οι νεοσύστατες κοινωνικές επιστήμες, μέσω της συμβολής τους στην κοινωνική πρόοδο. Αυτή η συμβολή, που ήταν αυτονόητη για τις φυσικές επιστήμες λόγω των πρακτικών εφαρμογών που προσέφεραν στις εξουσιαστικές δομές- στο χώρο της βιομηχανικής παραγωγής, των πολεμικών εξοπλισμών κλπ- επιβεβαιώθηκε σταδιακά και για τις κοινωνικές επιστήμες, μέσω της σύστασης ακαδημαϊκών δομών και κλάδων που τους πρόσφεραν, μεταξύ άλλων, αναγνώριση και σχετική αυτονομία (Μαρβάκης & Μεντίνης, 2011).

iii) Κοινωνικές Επιστήμες, φιλοσοφία και νεωτερικά προτάγματα: η ανάπτυξη της μετανεωτερικής σκέψης.

Τις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα ωστόσο παρατηρούνται θεωρητικές προσπάθειες κατανόησης των μετασχηματισμών που διαρρηγνύουν τη σύσταση και τους σκοπούς των νεωτερικών προταγμάτων καθώς και των επιστημών που πρόβαλαν αυτά τα προτάγματα και συντέλεσαν στην διαμόρφωσή τους. Οι μετασχηματισμοί στην καπιταλιστική οργάνωση που οδήγησαν σε αλλαγές στη μορφή της εργασίας και των κοινωνικών δομών (αλλαγές που, με τη σειρά τους, οδήγησαν σε αναθεωρήσεις βασικών εννοιών της κοινωνικής θεωρίας όπως για παράδειγμα η αναθεώρηση της έννοιας της «τάξης»), οι ραγδαίες τεχνολογικές εξελίξεις στο χώρο της επικοινωνίας και των μέσων μαζικής μεταφοράς που συνέβαλαν με τη σειρά τους σε μεγάλες πολιτισμικές ανακατατάξεις, το ενεργειακό πρόβλημα, ο εμφανής κίνδυνος οικολογικής καταστροφής κ. α. αποτέλεσαν πεδία μελέτης πολλών στοχαστών (Malpas, 2005· Hall, Held & McGrew, 2003).

Επιπλέον, η κατάρρευση του κομμουνισμού, η βαθιά απογοήτευση που οφειλόταν στην ανάπτυξη του φασιστικού φαινομένου και τις τραγικές συνέπειές του, οι αποτυχίες του χειραφετητικού προγράμματος της δεκαετίας του '60, του εργατικού προλεταριακού κινήματος, η

μηχανισμούς κοινωνικού ελέγχου (Δαφέρμος & Μαρβάκης, 2013).

αλλοτρίωση των πολιτικών δομών και η μετατροπή τους σε θέαμα, καθώς και η συγχώνευση της τέχνης με την κουλτούρα του καπιταλισμού είχε ως αποτέλεσμα την άρθρωση μιας κριτικής τάσης στο πεδίο της φιλοσοφίας, που στρεφόταν ενάντια στη θεμέλια λίθο του προτάγματος του Διαφωτισμού: τον Λόγο (Αφουξενίδης, 2010· Γεωργίου, 1993). Η κριτική αυτή τάση υποδεικνύει πως η βασική πεποίθηση της απελευθέρωσης και της χειραφέτησης μέσω της γνώσης και του εξορθολογισμού έχει διαλυθεί από το 1945 (Αουσβιτς, Χιροσίμα) και ότι τώρα ζούμε σε μια εποχή που χαρακτηρίζεται από τον θάνατο της Ουτοπίας (Kvale, 1992). Η αισιόδοξη παραδοχή του Καντ που αφορούσε την «έξοδο του ανθρώπου από την ανωριμότητά του» -παραδοχή που σχετιζόταν άμεσα με τις προσδοκίες που είχε καλλιεργήσει ο Διαφωτισμός- αντικαταστάθηκε από μια «νέου τύπου βαρβαρότητα» κατά Χορκχάιμερ και Αντόρνο (Γεωργίου, 1993, σ. 9-10).

Εξαιτίας αυτών των ραγδαίων αλλαγών, άρχισε να εμφανίζεται στο διανοητικό προσκήνιο το ερώτημα αν και κατά πόσο βιώνουμε το τέλος της «νεωτερικότητας» και τη μετάβαση σε μια νέα κοινωνική συνθήκη που από πολλούς αποκαλείται «μετανεωτερική εποχή» (McLennan, 2003). Η κρίση της νεωτερικότητας και οι οικονομικές, πολιτιστικές και πολιτικές συνθήκες που την πυροδότησαν, σηματοδότησαν την ανάδυση μιας άλλης κρίσης που αφορούσε τον τρόπο κατανόησης και ανάλυσης του κοινωνικού κόσμου.

Έτσι, άρχισε να εμφανίζεται μια συνεχώς αυξανόμενη μερίδα στοχαστών που με το έργο τους καλούσαν τους κοινωνικούς επιστήμονες να υιοθετήσουν μια εντελώς διαφορετική αναλυτική μέθοδο σχετικά με αυτόν τον νέο, συνεχώς μεταβαλλόμενο κόσμο, υποστηρίζοντας ότι, από τη στιγμή που οι κοινωνικές συνθήκες μετασχηματίζονται με τόσο ραγδαίο ρυθμό, επιβάλλεται να μετασχηματίζονται και οι αναλυτικές μέθοδοι κατανόησης του κόσμου. Επιπλέον, καλούσαν σε μια κριτική αποδόμηση των φιλοδοξιών και των ιδεωδών του Διαφωτισμού (McLennan, 2003). Αυτοί οι στοχαστές ήταν εκείνοι που στη συνέχεια είτε ηγήθηκαν του μετανεωτερικού κριτικού παραδείγματος, είτε εντάχθηκαν από άλλους σ' αυτό -χωρίς ωστόσο να σημαίνει ότι όλοι δέχονταν αυτό το χαρακτηρισμό για το έργο τους.

Ο τρόπος που διαμορφώθηκε η κριτική αυτή τάση, οι βασικές τις παραδοχές, η ομοιομορφία της καθώς και η διάχυσή της στο ευρύτερο πεδίο των κοινωνικών και ανθρωπιστικών σπουδών είναι ζητήματα υπό διερεύνηση από πολλούς στοχαστές, χωρίς ωστόσο, κατά τη γνώμη μας, να έχουν διατυπωθεί ακόμη επαρκείς ή ολοκληρωμένες αναλύσεις και εξιστορήσεις. Σε γενικές γραμμές, όπως επισημαίνει η Rosenau (1992), το μετανεωτερικό παράδειγμα σκέψης αμφισβητεί τα παραδοσιακά ρεύματα των κοινωνικών επιστημών καθώς και τα ερευνητικά τους προϊόντα, εστιάζοντας σε αναλύσεις που υποσκάπτουν τις επιστημολογικές τους προϋποθέσεις, τις μεθοδολογικές τους συμβάσεις και τις γενικευμένες αξιώσεις αλήθειας που επιχειρούν να εδραιώσουν. Συγκρούεται θεωρητικά με θεμελιώδεις έννοιες όπως αιτιότητα, ντετερμινισμός, ανθρωπισμός, πρόοδος, γραμμικότητα, αναγκαιότητα, αντικειμενικότητα, ευθύνη και αλήθεια.

Τηρεί αποστάσεις από το νεωτερικό επιστημονικό παράδειγμα, αποδομώντας το, αντί να βασίζεται στην άσκηση κριτικής με τα επιστημολογικά και μεθοδολογικά κριτήρια που το εδραιώνουν⁸.

Κάποιοι από τους κοινωνικούς θεωρητικούς που εστιάζουν το έργο τους στη μετανεωτερικότητα, εντοπίζουν στο ρεύμα του μεταμοντερνισμού⁹ μια αισθητική στροφή που αντανακλά μια γενικότερη τάση των κοινωνικών, πολιτισμικών και διανοητικών μετασχηματισμών των δυτικών κοινωνιών. Οι μετανεωτερικοί στοχαστές πριμοδοτούν τη μεταστροφή της αντίληψης γύρω από τη γνώση και την παραγωγή της μέσω της διάρρηξης των ορίων μεταξύ επιστήμης, λογοτεχνίας και ιδεολογίας, μεταξύ φιλοσοφίας και πολιτισμικής κριτικής κλπ. Τα όρια μεταξύ των επιστημονικών κλάδων και εξειδικεύσεων διαρρηγνύονται επίσης. Υπό αυτό το κριτικό πρίσμα έχει ανακύψει ένας κριτικός διάλογος μεταξύ της μετανεωτερικής διάνοησης και του φεμινισμού, της queer θεωρίας, των μετα-αποικιοκρατικών σπουδών και της λογοτεχνικής κριτικής και έχουν επίσης αναδυθεί νέα διεπιστημονικά ρεύματα σκέψης -π.χ. πολιτισμικές σπουδές, gay studies κ.α.- θολώνοντας και αυτά με τη σειρά τους τα όρια μεταξύ επιστημονικών κλάδων, όρια που, βάσει των μετανεωτερικών στοχαστών, είχαν καθιερωθεί από τη νεωτερική αντίληψη περί γνώσης (Malpas, 2005· Seidman, 1994).

Παρ' όλ' αυτά, τα κριτικά ρεύματα που υπάγονται σ' αυτό που συνήθως αποκαλείται μετανεωτερική σκέψη είναι πολύ πιο αμφίσημα από αυτό που υπονοείται από τον ενοποιητικό τίτλο που τους αποδίδεται. Αυτή η αμφισημία δεν εντοπίζεται μόνο στο ευρύτερο πλαίσιο των κοινωνικών επιστημών και της φιλοσοφίας· είναι υπαρκτή και εντός της καθεμιάς επιστήμης ξεχωριστά, με στοχαστές που, ενώ εντάσσονται στο μετανεωτερικό παράδειγμα, παρουσιάζουν ωστόσο εμφανείς διαφορές τόσο μεταξύ τους όσο και στην σχέση τους με τις ιδέες που αντλούν από τη φιλοσοφία και άλλους κλάδους -γεγονός που ελπίζουμε ότι θα καταστεί κατανοητό όταν θα επικεντρωθούμε στην ψυχολογία- καθιστώντας ολοένα πιο δύσκολη την προσπάθεια κατηγοριοποίησης και προσδιορισμού. Επίσης, οι ίδιοι υποστηρικτές του μετανεωτερικού ρεύματος δε φαίνεται να συμφωνούν σε βασικά ζητήματα όπως στον ορισμό του μετανεωτερικού, με ποιες

⁸ Πιο συγκεκριμένα, κάποιες από τις βασικές αξιώσεις του Διαφωτισμού που τίθενται υπό αμφισβήτηση από τη μετανεωτερική κριτική είναι οι εξής: η ιδέα ότι η κοινωνία, όπως και η γνώση μας γι' αυτή έχει «ολιστικά, συσσωρευτικά και προοδευτικά» χαρακτηριστικά· η πίστη στην ύπαρξη μιας καθολικής, αντικειμενικής γνώσης· η βεβαιότητα ότι είναι δυνατή η «ορθολογική γνώση της κοινωνίας»· η πίστη στην ανωτερότητα και στη διαφορετικότητα της γνώσης που επιτυγχάνεται με τη συστηματική παρατήρηση και τις επιστημονικές μεθόδους σε σχέση με υποδεέστερες μορφές στοχασμού- όπως η θρησκεία, η δεισιδαιμονία, η κοινή λογική, η ιδεολογία και η προκατάληψη· η πεποίθηση ότι η εφαρμογή της τεκμηριωμένης και επιστημονικής κοινωνικής γνώσης οδηγεί στην απελευθέρωση, στη συνεχή πρόοδο και βελτίωση του ανθρώπινου βίου (McLennan, 2003, σ. 480- 481).

⁹ Στην αρχιτεκτονική και στην τέχνη γενικότερα, ο μεταμοντερνισμός σηματοδοτεί την κατάρρευση του διαχωρισμού μεταξύ υψηλής-λαϊκής τέχνης και μαζικής κουλτούρας, τον εκλεκτικό συνδυασμό αισθητικών ρευμάτων, μια νοσταλγία απέναντι σε τοπικές παραδόσεις, μια παιχνιδιάρικη και ειρωνική τάση που αντιδιαστέλλεται της σοβαρότητας που διέπει την μοντέρνα αισθητική (Reidman, 1994, σ. 2) Σημάδια του μετανεωτερικού ή ύστερου νεωτερικού κόσμου που διαφεύγει της απομάγευσης, της εξατομίκευσης και του αυστηρού εξορθολογισμού της νεωτερικότητας και καταφεύγει σε μαγικές, φαντασιακές αφηγήσεις που εκφράζουν την νοσταλγία της ένταξης στην κοινότητα διακρίνονται στη μαζική κουλτούρα που προωθείται από τους «καθηδρικούς ναούς της σύγχρονης κατανάλωσης» (Ritzer, στο Κονιόρδος, 2010, σ. 12).

εκφάνσεις του πολιτισμού και της κοινωνίας σχετίζεται και εάν τελικά μας παρέχει εργαλεία ανάλυσης και κατανόησης της σύγχρονης πραγματικότητας (Malpas, 2005)¹⁰.

Ίσως λοιπόν να ήμασταν περισσότερο ακριβείς αν κάναμε λόγο για μια κίνηση αρκετά διαφορετικών ρευμάτων σκέψης που συνδέονται σε μια κοινή προσπάθεια αναστοχασμού και επανενοιολόγησης της ανθρώπινης εμπειρίας και της κατανόησης μας σχετικά με αυτή, υπό το πρίσμα των συντριπτικών ανακατατάξεων της σύγχρονης εποχής ή όπως ορθώς επισημαίνει ο Kvale (1992) δεν μιλάμε τόσο για μια συστηματική μετανεωτερική θεωρία όσο για μια πρόθεση διατύπωσης διάφορων ερμηνειών και διαγνώσεων που αφορούν το σύγχρονο πολιτισμό.

Η Rosenau (1992), επιχειρώντας να διερευνήσει το ευρύτερο πεδίο των ποικίλων ρευμάτων που συναντάμε υπό τη σκέπη του μετανεωτερικού, μιλάει για ακραίες και πιο μετριοπαθείς μετανεωτερικές κατευθύνσεις, με τις πρώτες να απορρίπτουν καταφανώς τον επιστημολογικό πυρήνα των κοινωνικών επιστημών και τις δεύτερες να προτείνουν πιο ουσιαστικούς επαναπροσδιορισμούς χωρίς απαραίτητα να υπάρχει η πρόθεση της εκ βάθρων διάρρηξης των θεμελίων των κοινωνικών επιστημών εν γένει. Επίσης, η διάκριση της Rosenau (1992) μεταξύ βορειοαμερικανικής -πιο καταφατικής και αισιόδοξης μετανεωτερικής κατεύθυνσης και ευρωπαϊκής-σκεπτικιστικής παράδοσης σκέψης είναι μερικώς βοηθητική, αν και κατά την γνώμη μας δεν αποφεύγει τους κινδύνους υπεραπλούστευσης που ενέχει κάθε τέτοιου είδους κατηγοριοποίηση.

Μια επιπλέον παράμετρος που χρειάζεται, κατά τη γνώμη μας, να λάβουμε υπόψη όταν μιλάμε για μετανεωτερική στροφή των κοινωνικών, πολιτισμικών και διανοητικών δομών είναι ότι η στροφή αυτή αρθρώθηκε από ακαδημαϊκούς του δυτικού κόσμου κυρίως. Πιο συγκεκριμένα, η συζήτηση περί μετανεωτερικής εποχής είχε ως αφετηρία τη Γαλλία, τις ΗΠΑ και σε μικρότερο βαθμό την Μεγάλη Βρετανία, τη Γερμανία και την Αυστραλία (Seidman, 1994).

Αυτό, κατά την άποψη του Seidman (1994), δεν προϋποθέτει απαραίτητα ότι η νεωτερικότητα έφτασε στο τέλος της. Σε πολλά μέρη του κόσμου, ο εκμοντερνισμός αποτελεί ακόμη έναν από τους βασικούς κοινωνικούς στόχους και κάποιες από τις βασικές δομές της νεωτερικότητας -όπως η βιομηχανική οικονομία, τα πολιτικά κόμματα, η συνδικαλιστική οργάνωση, η οργάνωση της γνώσης σε επιστημονικούς κλάδους και η διατύπωση υποθέσεων και θεωριών γύρω από τα προτάγματα του Διαφωτισμού κ.α., υποδεικνύουν ότι η νεωτερικότητα ως εποχή και κοινωνικό πεδίο καθορίζει ακόμη τις ζωές μας, παρά το γεγονός ότι βρίσκεται σε κρίση.

¹⁰ Κατά τη γνώμη μας, η χρήση και η κατάχρηση των όρων «μεταμοντερνισμός» και «μετανεωτερικότητα» είναι αρκετά ενδεικτική αυτής της αμφισημίας. Οι όροι αυτοί άρχισαν να απασχολούν την ακαδημαϊκή και καλλιτεχνική κοινότητα της Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής εντονότερα από τα τέλη της δεκαετίας του εβδομήντα. Μέσα στις επόμενες δεκαετίες (ογδόντα και ενενήντα) έγιναν ευρέως χρησιμοποιούμενοι όροι και διαχύθηκαν τόσο στο πεδίο των επιστημών και της φιλοσοφίας, όσο και σε εκείνο της κοινής γνώμης. Κάθε τι που προέκυπτε στο κοινωνικό πεδίο, σχεδόν αυτόματα χαρακτηριζόταν ως ένα από τα στιγμιότυπα της μετανεωτερικότητας. Παρ' όλ' αυτά, οι έννοιες αυτές μετατράπηκαν σταδιακά σε κατηγορίες- κλειδιά που αφομοιώθηκαν με διαφορετικούς ρυθμούς από όλους σχεδόν τους επιστημονικούς κλάδους και συνεχίζουν να υποκινούν θεωρητική παραγωγή και αντιπαραθέσεις, παρά το γεγονός ότι η δημόσια συζήτηση γύρω απ' αυτές ατόνησε γύρω στα μέσα της δεκαετίας του ενενήντα (Malpas, 2005).

Έτσι, όπως προαναφέραμε, το κατά πόσο μιλάμε για μια νέα εποχή, που διαχωρίζεται εντελώς από την προηγούμενη, είναι ένα ερώτημα υπό συνεχή διαπραγμάτευση.

Τέλος, χρειάζεται να αναφερθούμε έστω συνοπτικά, στη σχέση μεταξύ της μετανεωτερικής σκέψης και του μεταδομισμού -δύο σχολών σκέψης που παρουσιάζουν αλληλοεπικάλυψη και, ίσως λανθασμένα, πολλές φορές ταυτίζονται. Η αναφορά αυτή κρίνεται απαραίτητη προκειμένου να μας φέρει σε μια πρώτη επαφή με τις ιδέες που επηρέασαν τις μετανεωτερικές και μεταδομιστικές τάσεις στην ψυχολογία και στην ψυχοθεραπεία. Κατά τον Tsekeris (2008, σ. 13), η μετανεωτερική προσέγγιση στην κοινωνική θεωρία αρνείται τη θετικιστική τάση και τα παραδοσιακά επιστημολογικά εγχειρήματα νομιμοποίησης της κοινωνικής επιστημονικής γνώσης, όπως επίσης και τις μεγάλες αφηγήσεις -δηλαδή κάθε ηθικοπολιτικό όραμα συμβολής στην κοινωνική αλλαγή και χειραφέτηση (Tsekeris, 2008· Lyotard, 1993).

Η μετανεωτερική πολεμική, κατά τον Tsekeris (2008), εδραιώθηκε στις κοινωνικές επιστήμες και την κοινωνική θεωρία μέσω του μεταδομισμού. Ο ίδιος συγγραφέας (2008, σ. 13), ορίζει τον μεταδομισμό ως ένα ριζοσπαστικό ρεύμα σκέψης που διαπερνά τις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες και δίνει έμφαση στη γλωσσική διαμεσολάβηση κάθε ανθρώπινης εμπειρίας και παρατήρησης (επιστημονικής ή μη). Επιπλέον, ο μεταδομισμός εστιάζει στην κοινωνική βάση της γνώσης καθώς και στις επιπτώσεις των δομών εξουσίας στη διαμόρφωση και στην εδραίωση της επιστημονικής γνώσης. Με άλλα λόγια, ασκεί κριτική στην ανταγωνιστική «φύση» της υποτιθέμενα απρόσωπης, ουδέτερης και γενικευτικής επιστημονικής γνώσης που παράγεται από τη θετικιστική παράδοση. Κάποιοι από τους θεωρητικούς που, κατά τον Tsekeris (2008, σ. 13), εντάσσονται στο μεταδομιστικό παράδειγμα είναι οι Michel Foucault, Jacques Derrida, Ernesto Laclau, Niklas Luhmann κλπ.

Τα κοινά χαρακτηριστικά λοιπόν της μετανεωτερικής και μεταδομιστικής σκέψης είναι η αντιθετικιστική και αντιουσιολογική στάση που προτείνουν. Δεν δέχονται την ιδέα «συμπαγών» και ολοτικών θεωριών επιστημονικής γνώσης που παράγουν ερμηνευτικά εργαλεία για τον κόσμο χωρίς να λαμβάνουν υπόψη την ρευστότητα και την ιστορικότητα των κοινωνικών δομών και του πολιτισμού. Επίσης, τοποθετούνται κριτικά απέναντι σε κάθε επιστημονικό κλάδο που έχει εξελικτική βάση και απορρίπτουν κάθε θεωρία της οποίας τα συμπεράσματα οδηγούν σε κανονιστικά, νατουραλιστικά πρότυπα ερμηνείας του κόσμου. Σε γενικές γραμμές, ο μεταδομισμός στις μέρες μας είναι μια μεθοδολογική¹¹ και θεωρητική οπτική που έχει ως βάσεις τα ερωτήματα που τέθηκαν από τη γλωσσική στροφή, τον κοινωνικό κονστρουξιονισμό, τα καθεστώτα (regimes) γνώσης/ εξουσίας κλπ (Tsekeris, 2008).

¹¹ Στη μεταδομιστική παράδοση χρησιμοποιούνται ως επί το πλείστον ποιοτικές μέθοδοι έρευνας (π.χ. Ανάλυση Λόγου)

iv) Στοχαστές που έχουν συνδεθεί με τη μετανεωτερική σκέψη¹². Κριτική που τους έχει ασκηθεί.

Όπως έχουμε προαναφέρει, παρά το γεγονός ότι σε πολλούς θεωρητικούς έχει αποδοθεί ο χαρακτηρισμός του μεταμοντέρνου, δύο είναι οι κύριοι φιλόσοφοι που αναφέρονται στα εγχειρίδια περί μετανεωτερικότητας. Ο Jean-Francois Lyotard και ο Jurgen Habermas. Ο πρώτος άσκησε καταλυτική επίδραση στην πλειονότητα των ακαδημαϊκών πεδίων κατά τη δεκαετία του '80 και '90 με τη συγγραφή του έργου *Η Μεταμοντέρνα Κατάσταση*¹³. Ο δεύτερος επιχείρησε να υπερασπιστεί το εγχείρημα του Διαφωτισμού, ασκώντας παράλληλα, μεταξύ άλλων, δριμύια κριτική στη *Μεταμοντέρνα Κατάσταση* του Lyotard.

Σύμφωνα με τη Malpas (2003), το κεντρικό ερώτημα που διαπερνά τη *Μεταμοντέρνα κατάσταση* είναι με ποιον τρόπο η εμπειρία και η ταυτότητα των ανθρώπων κατασκευάζεται από τις σύγχρονες δομές γνώσης. Ο Lyotard, ξεκινώντας από την παραδοχή ότι το καθεστώς της γνώσης έχει υποστεί δραματικές αλλαγές στα τέλη του 20ού αιώνα, ξεδιπλώνει μια σειρά ερωτημάτων και περιγραφών σχετικά με τη νομιμοποίηση της επιστημονικής γνώσης, τη δομή και τη λειτουργία της αφήγησης και των μετα-αφηγήσεων¹⁴, την αποδοτικότητα (που την παρουσιάζει ως ύψιστο στόχο των σύγχρονων κοινωνιών) καθώς και την κρίση των αξιώσεων αλήθειας που προέρχονται από τη φιλοσοφία και από θεωρίες του κοινωνικού δεσμού. Επιπλέον, επικεντρώνεται στην κοινωνική δικαιοσύνη και στην αδυναμία καθορισμού της σε μια εποχή που χαρακτηρίζεται από τη δυσπιστία απέναντι στις μετα-αφηγήσεις. Τέλος, αναφέρεται στους κινδύνους που προκύπτουν από την προοπτική των κοινωνιών της πληροφορίας και αναπτύσσει μια θεωρητική βάση για τις

¹² Στο παρόν κεφάλαιο θα αρκεστούμε να αναφερθούμε μόνο στη φιλοσοφική διαμάχη του Lyotard και του Habermas, φιλοσοφική διαμάχη που, κατά τη γνώμη μας, σηματοδότησε την έναρξη της συζήτησης περί μετανεωτερικότητας στη φιλοσοφία καθώς σχετίζεται άμεσα με τη διάχυση της μετανεωτερικής σκέψης στις κοινωνικές επιστήμες. Σαφώς υπάρχουν και άλλοι στοχαστές που χρησιμοποιούν στο έργο τους τη μετανεωτερική οπτική -όπως για παράδειγμα ο Jean Baudrillard, ο οποίος έθιξε ζητήματα που αφορούν τα ΜΜΕ, τη γοητεία και την αποπλάνηση που ασκούν κλπ (Smith, 2006· Kvale, 1992).

¹³ Μια επίδραση που εδραιώθηκε παρά το γεγονός ότι ο ίδιος ο Lyotard είχε χαρακτηρίσει τη *Μετανεωτερική Κατάσταση* ως ένα εκλαϊκευτικό γραπτό που δεν αντανάκλα τη φιλοσοφική του θέση σχετικά με το μεταμοντερνισμό (Frank, 2000, σ. 173).

¹⁴ Σ' αυτό το σημείο, προκειμένου να γίνει περισσότερο κατανοητή η φιλοσοφική διαμάχη μεταξύ Lyotard και Habermas, κρίνεται σκόπιμο να αναφερθούμε στο πώς ορίζει στο έργο του ο πρώτος τη μετααφήγηση της χειραφέτησης. Κατά τη Malpas (2003), ο Lyotard αναφέρεται σε δύο εκδοχές: η μία αφορά το πρόγραμμα του Διαφωτισμού (με προθέση την απελευθέρωση από τις θρησκευτικές προκαταλήψεις) και η άλλη τον μαρξισμό (με στόχο την απελευθέρωση των εργατών από την εκμετάλλευση και την επανάκτηση του ελέγχου των ζώων τους). Όπως επισημαίνει η ίδια συγγραφέας (2003, σ. 27), κύριος στόχος αυτών των δύο εκδοχών είναι η απελευθέρωση από τον δογματισμό, τον μυστικισμό και την εκμετάλλευση. Επισημαίνει ότι η μετααφήγηση της απελευθέρωσης και η θεωρητική μετααφήγηση, παρά τις διαφορές τους, μοιράζονται μια κοινή δομή με το εξής χαρακτηριστικό: την ενοποίηση διαφορετικών γνωστικών τομέων προκειμένου να επιτευχθεί ένας μελλοντικός στόχος που θα αφορά την ανθρώπινη πρόοδο. Για την εξυπηρέτηση αυτού του σκοπού, που επιτυγχάνεται μέσω της απόλυτης γνώσης ή της παγκόσμιας χειραφέτησης, προωθείται η συνεργασία όλων των κοινωνικών θεσμών (δικαιοσύνη, τεχνολογία, παιδεία κλπ).

δυνατότητες μιας μεταμοντέρνας επιστήμης που θα βασίζεται στην παραλογία (Malpas 2003· Lyotard, 1993· Keane, 1992).

Η κύρια φιλοσοφική έννοια που εισάγει ο Lyotard προκειμένου να οδηγηθεί στα συμπεράσματά του είναι η εκείνη των γλωσσικών παιχνιδιών¹⁵. Με όχημα αυτή την έννοια, την οποία άντλησε από το όψιμο έργο του Ludwig Wittgenstein, επιχειρεί να αναλύσει μεθοδικά τόσο τα ζητήματα νομιμοποίησης και μετααφηγήσεων -μιας και θεωρεί ότι η θέση του νομοθέτη της επιστημονικής εγκυρότητας είναι επίσης μια θέση εντός ενός γλωσσικού παιχνιδιού- όσο και τη σύσταση του κοινωνικού δεσμού (Aylesworth, 2013). Κατ' αυτόν, οι κοινωνίες δεν οργανώνονται μόνο γύρω από την οικονομία και την τεχνολογία αλλά και γύρω από τα γλωσσικά παιχνίδια (Smith, 2006). Πιο συγκεκριμένα, όπως αναφέρει και ο ίδιος «τα γλωσσικά παιχνίδια αντιπροσωπεύουν τον ελάχιστο βαθμό της σχέσης που απαιτείται για να υπάρχει κοινωνία» (Lyotard, 1993, σ. 47).

Στα τελευταία κεφάλαια της *Μεταμοντέρνας Κατάστασης*, ο Lyotard πραγματεύεται το ζήτημα της απονομιμοποίησης των μεγάλων αφηγήσεων της νεωτερικότητας στις μεταβιομηχανικές κοινωνίες λόγω της παγκόσμιας επικράτησης του καπιταλισμού ως οικονομικού μοντέλου καθώς και την αντικατάσταση των μετααφηγήσεων από το κριτήριο της αποδοτικότητας -κριτήριο που επιβλήθηκε από το καπιταλιστικό μοντέλο ανάπτυξης (Malpas, 2003). Το κριτήριο της αποδοτικότητας προωθεί ό,τι μπορεί να μεταδοθεί και να διαχυθεί -η γνώση που δεν έχει αυτά τα χαρακτηριστικά, εξαλείφεται. Ο περιορισμός της γνώσης σε ένα σύστημα το οποίο έχει ένα μόνο κριτήριο, την αποδοτικότητα -βάσει του οποίου η παραγωγή της γνώσης κρίνεται με όρους οικονομικής αξίας και τεχνολογικής λειτουργικότητας- είναι μια από τις πιο σοβαρές απειλές που καλούμαστε να αντιμετωπίσουμε στη μετανεωτερική κοινωνία. Κατά τον Lyotard, ο καπιταλισμός εμπεριέχει τρόπο. Ό,τι δεν είναι αποδοτικό, εξαφανίζεται (Malpas, 2003· Lyotard, 1993).

Παρ' ολ' αυτά, η μετανεωτερική εποχή έχει όψεις που προβάλλουν πολλές δυνατότητες για την αποδιοργάνωση του κριτηρίου της αποδοτικότητας. Μια επιπλέον επιταγή που προωθείται στους τομείς της γνώσης είναι η συνεχής αναδημιουργία καινοτομιών, καινοτομιών που παίρνουν

¹⁵ Πιο συγκεκριμένα, οι παρατηρήσεις του Lyotard σχετικά με τα γλωσσικά παιχνίδια είναι οι εξής: «οι κανόνες τους δεν νομιμοποιούνται από μόνοι τους, αλλά συνιστούν το αντικείμενο μιας ρητής ή άρρητης συμφωνίας ανάμεσα σε παίκτες». «Ελλείψει κανόνων δεν υπάρχει παιχνίδι [...] έστω και μια ελάχιστη τροποποίηση ενός κανόνα τροποποιεί τη φύση του παιχνιδιού [...] μια “κίνηση” ή μια απόφαση που δεν ακολουθεί τους κανόνες δεν ανήκει στο παιχνίδι που καθορίζεται απ' αυτούς». «Κάθε απόφαση πρέπει να αντιμετωπίζεται σαν “κίνηση” που γίνεται μέσα σε ένα παιχνίδι». Τέλος, εισάγει την αρχή της αγωνιστικής για τα γλωσσικά παιχνίδια «μιλώ σημαίνει μάχομαι, με την έννοια του παίζω» (Lyotard, 1993, σ. 44- 45). Όπως επισημαίνει ο Keane (1992), οι παίκτες των γλωσσικών παιχνιδιών υποβάλλονται σε σχέσεις εξουσίας· έχουν τη δυνατότητα να εμποδίσουν ή να προκαλέσουν αλλαγές στη δραστηριότητα των άλλων παικτών, πάντα μέσα στο πλαίσιο που ορίζει το γλωσσικό παιχνίδι στο οποίο συμμετέχουν. Οι παίκτες είναι ενεργοί δρώντες και τα γλωσσικά παιχνίδια, όπως επίσης οι κανόνες και οι προϋποθέσεις λειτουργίας τους, καθορίζουν την ανθρώπινη κοινωνική διάδραση. Είναι κοινωνικές πρακτικές και η συμμετοχή σ' αυτά είναι παράλληλα συμμετοχή «στην παραγωγή, αναπαραγωγή ή μετασχηματισμό μορφών κοινωνικής ζωής» (Keane, 1992, σ. 86). Με τα λόγια του Lyotard: «ο ορατός κοινωνικός δεσμός απαρτίζεται από “λεκτικές” κινήσεις».

τη μορφή νέων γλωσσικών παιχνιδιών (Malpas, 2003· Lyotard, 1993). Το μεταμοντέρνο παράδειγμα της επιστήμης και της παραγωγής γνώσης χαρακτηρίζεται από μια διαρκή επινόηση νέων κανόνων και αλλαγών στα γλωσσικά παιχνίδια (Aylesworth, 2013). Οι εξελίξεις στην επιστήμη, που δημιουργούν χώρο για τη λειτουργία καινούριων γλωσσικών παιχνιδιών, έχουν το δυναμικό να μετασηματίσουν την καταστατική θέση της επιστημονικής γνώσης. Αυτό το μοντέλο νομιμοποίησης για τον Lyotard βασίζεται στη διαφορά και δεν έχει σχέση με το κριτήριο της αποδοτικότητας. Η παραλογία δίνει χώρο στη διάλυση των κανόνων εντός των υπαρχόντων γλωσσικών παιχνιδιών και στην ταυτόχρονη ανάπτυξη νέων. Επίσης, προσφέρεται η δυνατότητα να εδραιώσουμε την ύπαρξη μιας δυναμικής που αποσταθεροποιεί την εγκαθίδρυση μίας και μόνο εξήγησης και εμποδίζει την επικράτηση μονοσήμαντων μοντέλων κατανόησης του κόσμου (Malpas, 2003).

Για τους παραπάνω λόγους, ο Lyotard επισημαίνει ότι δεν μπορούμε πλέον να στηριζόμαστε σε μοντέλα γνώσης που αναζητούν τη συναίνεση. Η συναίνεση, εκτός από το γεγονός ότι είναι ανέφικτη σε ένα κοινωνικό πεδίο που χαρακτηρίζεται από πολλαπλότητα, ετερογένεια και συνεχή εναλλαγή των γλωσσικών παιχνιδιών, είναι επίσης και επικίνδυνη· θα προσφέρει τις υπηρεσίες της στην κυριαρχία του καπιταλιστικού συστήματος, αφού είναι πολύ πιθανόν ότι θα εδραιώσει και αυτή με τη σειρά της την απαιτούμενη, στη βάση του κριτηρίου της αποδοτικότητας, συνεκτικότητα. Ως αντίπαλο δέος προτείνει τις συνεχείς επινοήσεις της μεταμοντέρνας επιστήμης, επινοήσεις που προσφέρουν τη δυνατότητα μιας νέας αντίληψης τόσο της δικαιοσύνης, όσο και της γνώσης (Aylesworth, 2013). Ο Lyotard επικεντρώνεται στις θετικές, κατ' αυτόν, επιπτώσεις της πτώσης των μεγάλων αφηγήσεων· ούτως ή άλλως, θεωρεί ότι τα ιδανικά του λόγου και της απελευθέρωσης από την προκατάληψη, έτσι όπως είχαν τεθεί από το νεωτερικό πρόγραμμα, είναι πολιτικά έωλα. Ήταν εξάλλου αυτά που εδραίωναν την αποικιοκρατία. Αυτό που προτείνει ως αντίσταση απέναντι στην καπιταλιστική παγκοσμιοποίηση είναι η αύξηση και ο θρυμματισμός των γλωσσικών παιχνιδιών, ισχυριζόμενος ότι όσο μεγαλύτερο είναι το εύρος των γλωσσικών παιχνιδιών που θεωρούνται νομιμοποιημένα σε μια κοινωνία, τόσο πιο ανοιχτή και πλουραλιστική γίνεται αυτή (Malpas, 2003, σ. 30).

Ο Habermas, απ' την άλλη, εξακολουθεί να υπερασπίζεται το εγχείρημα του Διαφωτισμού και μας υπενθυμίζει ότι υπήρχαν αντι-μοντερνιστικές τάσεις και εντός της νεωτερικής φιλοσοφίας και τέχνης που είχαν ασκήσει παρόμοια κριτική με τους μεταμοντέρνους, υπονοώντας ίσως ότι οι μεταμοντέρνοι στοχαστές δεν λένε κάτι καινούριο. Θεωρεί ότι αυτές οι τάσεις έχουν πνευματικά αποτύχει: η απόλυτα αρνητική θέση τους απέναντι στη νεωτερικότητα αποσιωπά τις αμφισημίες της αλλά και θετικές όψεις της. Όπως αναφέρει και ο ίδιος: «Η νεωτερικότητα είναι τόσο άχρηστη όσο διατείνονται οι μεταμοντέρνοι; Ή μήπως, αντίθετα, η μεταμοντερνικότητα με την τόση πολυφωνία δεν είναι παρά μόνο θόρυβος; Μήπως το “μεταμοντέρνο” είναι ένα σλόγκαν το οποίο

ύπουλα επιτρέπει να αποδεχτούμε την κληρονομιά των αντιδράσεων τις οποίες απηύθυνε ο πολιτιστικός μοντερνισμός εναντίον του εαυτού του από τα μέσα του 19ου αιώνα;» (Habermas, 1988, σ. 83).

Ένα επιπλέον χαρακτηριστικό που αποδίδει ο Habermas στους μεταμοντέρνους είναι εκείνο του νεοσυντηρητισμού: «“Το μεταμοντέρνο παρουσιάζεται οριστικά ως αντιμοντέρνο.” Η δήλωση αυτή περιγράφει ένα συγκινησιακό ρεύμα, το οποίο εισχώρησε σ' όλους τους τομείς της πνευματικής ζωής κι έθεσε στο προσκήνιο θεωρίες του μεταδιαφωτισμού, της μεταμοντερνικότητας, της μεταϊστορίας, με μια λέξη δηλαδή ένα νέο συντηρητισμό» (Habermas, 1988, σ. 83). Η οριστική άρνηση του προγράμματος του Διαφωτισμού για τον Habermas καταλήγει αναπόφευκτα εκεί· όταν εκπίπτει η έννοια της ορθολογικότητας από αυτή τη «συνολίζουσα αυτοκριτική», τότε θολώνουν τα όρια μεταξύ επιστήμης και ιδεολογίας και δεν αφήνονται περιθώρια για την ανάπτυξη μιας «ορθολογικής κριτικής των θεσμών». Επίσης, ό,τι συγκροτεί μια θεωρία συγκαταλέγεται άκριτα στις μετααφηγήσεις και το μόνο δικαίωμα που παραχωρείται στους στοχαστές είναι η πράξη της άρνησης (Rorty, 2000, σ. 100). Η αντιπρόταση του Habermas στην απόγνωση στην οποία μας οδηγούν οι παραδοχές των μεταμοντέρνων είναι η υποστήριξη των αρχικών προθέσεων του Διαφωτισμού, χωρίς αυταπάτες, και η επένδυση σε έναν «ορισμένο βαθμό κανονικότητας και αντικειμενικότητας» που ως σκοπό θα προτάσσει την προώθηση της δικαιοσύνης των κοινωνικών και οικονομικών θεσμών τόσο στον δυτικό όσο και στον ανατολικό κόσμο. Υπό αυτή την οπτική «το πρόγραμμα του Διαφωτισμού έχει ακόμη δρόμο να διανύσει» (McLennan, 2003, σ. 487· Rorty, 2000).

Ο Harvey (2009, σ. 163) από την άλλη, κάνοντας μια πιο πολιτικά προσανατολισμένη κριτική στους μεταμοντέρνους, επισημαίνει ότι οι μετααφηγήσεις που τίθενται στο στόχαστρό τους, όπως για παράδειγμα εκείνες του Freud, του Marx και του Althusser είναι πολύ πιο εκλεπτυσμένες και λεπτομερείς. Μιλώντας για μαρξιστές θεωρητικούς συγκεκριμένα θεωρεί ότι στις αναλύσεις τους αποδίδουν μεγάλη σημασία στις λεπτομέρειες και στον κατακερματισμό της νεωτερικής ζωής, υπονοώντας, ίσως, ότι οι μετανεωτερικοί επικριτές τους διαστρεβλώνουν ή γενικεύουν επικίνδυνα διάφορα σημεία του έργου των πρώτων. Ο Harvey (2009, σ. 165-166) συνεχίζει ασκώντας κριτική σε ιδέες των μετανεωτερικών φιλοσόφων που μας οδηγούν στην αποδοχή των κατακερματισμών και της κακοφωνίας, εντός των οποίων θεωρούν ότι μπορούμε να κατανοήσουμε τα σύγχρονα διλήμματα. Προχωράει στην κριτική του λέγοντας ότι η αέναη απονομιμοποίηση που προτείνουν συνεπάγεται την κατάλυση της ίδιας τους της σκέψης και οδηγεί στην αδυναμία για οποιαδήποτε λογική δράση. Τέλος, τονίζει ότι η μετανεωτερική φιλοσοφία οδηγεί στην άρνηση της μεταθεωρίας που επιχειρεί να αναλύσει πολιτικοοικονομικές διαδικασίες, οι οποίες γίνονται ολοένα πιο καθολικές και εξουσιαστικές, με αποτέλεσμα την αποφυγή αναφοράς και κριτικής στις επικρατούσες συνθήκες της παγκόσμιας εξουσίας.

Στο παρόν κεφάλαιο προσπάθησα να περιγράψω και να αποσαφηνίσω κάποιους όρους που σχετίζονται με τη νεωτερικότητα και τη μετανεωτερικότητα. Επιχείρησα να σκιαγραφήσω την ανάπτυξη της μετανεωτερικής σκέψης, τη διάχυσή της στις κοινωνικές επιστήμες, καθώς και τα κοινά της σημεία με το μεταδομισμό. Τέλος, αναφέρθηκα στην κλασική πλέον φιλοσοφική διαμάχη μεταξύ Lyotard και Habermas καθώς και στην κριτική που έχει ασκήσει ο Harvey στους μετανεωτερικούς στοχαστές. Στο επόμενο κεφάλαιο θα αναφερθώ στη σχέση της μετανεωτερικής σκέψης και του μεταδομισμού με την Ψυχολογία.

Προκειμένου να κατανοήσουμε την ανθρώπινη δραστηριότητα είναι απαραίτητο να γνωρίζουμε τον πολιτισμό, την κοινωνική και ιστορική κατάσταση εντός των οποίων η δραστηριότητα αυτή λαμβάνει χώρα. Στην τέχνη και στη φιλοσοφία η παρούσα ιστορική περίοδος περιγράφεται ως μετανεωτερική. Η Ψυχολογία είναι ένα πρότζεκτ της νεωτερικότητας, που άρχισε να χρησιμοποιείται ως όρος κατά τη διάρκεια της εποχής του Διαφωτισμού και εδραιώθηκε ως επιστήμη στα τέλη του 19ου αιώνα. Εάν αυτές οι δυο υποθέσεις είναι σωστές, ότι δηλαδή η Ψυχολογία είναι ένα νεωτερικό πρότζεκτ και ότι η σημερινή ιστορική περίοδος είναι μετανεωτερική, η επιστήμη της ψυχολογίας ίσως να είναι στις μέρες μας εκτός εποχής. Τότε οι δύο όροι «ψυχολογία» και «μετανεωτερικότητα» είναι ασύμβατοι και η μετανεωτερική ψυχολογία παρουσιάζει εσωτερική αντίφαση.

Steinar Kvale, *Postmodern Psychology: A contradiction in Terms?*

Κεφάλαιο 2: Μετανεωτερικότητα, μετανεωτερική σκέψη και Ψυχολογία

Κεντρική προβληματική του δεύτερου κεφαλαίου είναι μια σύντομη περιγραφή των μετασηματισμών που έχει υποστεί η επιστήμη της Ψυχολογίας υπό τη σκέπη αυτού που αποκαλείται μετανεωτερική εποχή ή ύστερη νεωτερικότητα. Πιο συγκεκριμένα, θα προσπαθήσουμε να αποσαφηνίσουμε κάπως αυτό που απαντάται στη βιβλιογραφία ως «Μετανεωτερική» Ψυχολογία ή μετανεωτερικές ψυχολογίες- δηλαδή την «ομπρέλα» (όπως την αποκαλεί η Buitt) που περικλείει συγκεκριμένα ρεύματα διανοητικής παραγωγής και πρακτικής τα οποία αναδύθηκαν από τη μετανεωτερική προβληματική, αλλά και κλάδους που προϋπήρχαν και απλά την ενσωμάτωσαν. Μας ενδιαφέρει επίσης να δούμε σε τι αντιτάσσονται αυτά, να εξετάσουμε τα βασικά θεωρητικά τους προτάγματα, τις πρακτικές τους εφαρμογές, καθώς και να σκιαγραφήσουμε την ιστορική τους πορεία. Επιπλέον, θα επιχειρήσουμε να διερευνήσουμε τους λόγους για τους οποίους καθυστέρησε η πρόσληψη της μετανεωτερικής κριτικής στον επιστημονικό κλάδο της ψυχολογίας¹⁶.

Στη συνέχεια, θα εξετάσουμε πιο ειδικά το ρεύμα του κοινωνικού κονστρουξιονισμού, όπως

¹⁶ Όπως αναφέραμε συνοπτικά στο πρώτο κεφάλαιο, από τις αρχές του 90, παρατηρείται μια αυξημένη εκδοτική κινητικότητα ακαδημαϊκών που ακολουθούν τη μετανεωτερική οπτική, σε κλάδους όπως η ανθρωπολογία, οι γυναικείες σπουδές, η εκπαίδευση, η νομική, η γεωγραφία, η κοινωνιολογία, οι διεθνείς σχέσεις, οι πολιτικές επιστήμες κλπ. Η διοχέτευση μετανεωτερικών ιδεών στις οικονομικές επιστήμες και την ψυχολογία ήταν λιγότερο ορατή τότε (σε επίπεδο ακαδημαϊκής αρθρογραφίας) παρά το γεγονός ότι είχε αρχίσει να εμφανίζεται μια διανοητική κίνηση προς αυτή την κατεύθυνση (Kvale, 1992· Teo, 2005). Πιο συγκεκριμένα, ο Kvale (1992, σ. 10) εντοπίζει τις πρώτες εφαρμογές της μεταμοντέρνας φιλοσοφίας στην ψυχολογία στο ρεύμα του ριζοσπαστικού κονστρουκτιβισμού (Κοινωνική Ψυχολογία) και στην συστημική ψυχοθεραπεία.

αυτό διαμορφώθηκε αρχικά στην κοινωνική ψυχολογία και διοχετεύτηκε στη συνέχεια σε άλλα πεδία της ψυχολογίας. Όπως θα δούμε παρακάτω, η διαμόρφωση της συγκεκριμένης τάσης προηγήθηκε των συζητήσεων περί μετανεωτερικότητας και ψυχολογίας και ενσωμάτωσε συν τοις άλλοις και το έργο μεταδομιστών στοχαστών· η έναρξη των συζητήσεων τοποθετείται χρονικά στη δεκαετία του εβδομήντα και είχε ως αφορμή την απογοήτευση που είχαν προκαλέσει οι θετικιστικές και πειραματικές κατευθύνσεις του συγκεκριμένου κλάδου. Τέλος, θα επικεντρωθούμε συνοπτικά στις θεωρητικές αντιφάσεις που δημιουργούνται από την υιοθέτηση των κοινωνικών κονστρουξιονιστικών προσεγγίσεων.

ι) Μετανεωτερική Ψυχολογία¹⁷: Εισαγωγικά στοιχεία

Προκειμένου να σκιαγραφήσουμε τη μετανεωτερική ψυχολογία, θα επιχειρήσουμε να διερευνήσουμε τη θέση της δεσπίζουσας ψυχολογίας¹⁸ εκείνης της περιόδου όπως αυτή αναδείχθηκε από τους ψυχολόγους της εποχής, τις προοπτικές που φαινόταν να ανοίγονται με την εφαρμογή της μετανεωτερικής σκέψης στην Ψυχολογία, τους λόγους καθυστέρησης αυτής της εφαρμογής, καθώς και τις αντιφάσεις που περιείχε ένα τέτοιο εγχείρημα. Στην ψυχολογία η είσοδος της μετανεωτερικής φιλοσοφίας «ανακοινώθηκε» σε ένα συνέδριο, στο Aarhus της Δανίας, όταν μια μικρή ομάδα ψυχολόγων έθεσε ερωτήματα σχετικά με τις επιπτώσεις της μετανεωτερικής κουλτούρας στην επιστήμη. Οι εισηγήσεις εκείνου του συμποσίου, καθώς και κάποια σχετικά άρθρα εκδόθηκαν το 1992 στο βιβλίο *Psychology and Postmodernism*- υπό την επιμέλεια του Steinar Kvale (Holzman & Morss, 2000, σ. 4).

Ο Kvale (1992, σ. 39), στο συγκεκριμένο βιβλίο, διερωτάται εάν το τέλος της νεωτερικότητας που διατείνονται οι μετανεωτερικοί στοχαστές σηματοδοτεί με τη σειρά του και το τέλος της επιστήμης της ψυχολογίας ως νεωτερικού επιστημονικού κλάδου¹⁹. Πιο συγκεκριμένα,

¹⁷ Μια συνοπτική περιγραφή της μετανεωτερικής ψυχολογίας από τον Parker είναι η εξής: «Η μετανεωτερική ψυχολογία είναι η τελευταία λεζάντα μιας κριτικής και, 'αποδομιστικής' σειράς έργων εκείνης της εποχής, που εξαπλώθηκαν από την κοινωνική ψυχολογία σε άλλες περιοχές της επιστήμης την περίοδο μεταξύ της δεκαετίας του εβδομήντα έως τα τέλη της δεκαετίας του ογδόντα» (Parker, 2000, σ. 31).

¹⁸ «Με τον όρο ψυχολογία του κυρίαρχου ρεύματος (ή δεσπίζουσα ψυχολογία), οι κριτικοί ψυχολόγοι αναφέρονται στην ψυχολογία που συνηθέστατα διδάσκεται στα πανεπιστήμια και ασκείται από τη συντριπτική πλειονότητα των ειδικών, π.χ. των κλινικών, των ερευνητών, των συμβούλων κ.ο.κ.. Πρόκειται για μια ψυχολογία που κατανοείται και εφαρμόζεται ως εάν να είναι μια επιστήμη με αντικειμενικούς επιστήμονες, οι οποίοι με σύστοιχο τρόπο αποκαλύπτουν την αλήθεια για την ανθρώπινη συμπεριφορά και βοηθούν τα άτομα να προσαρμοστούν στις απαιτήσεις που θέτει η σύγχρονη κοινωνία» (Πανταζής, 2005, σ. 81- 82).

¹⁹ Η επιστήμη της ψυχολογίας που εδραιώθηκε στην παραδοχή ενός ατομικού υποκειμένου και στη μελέτη του εσωτερικού του ψυχισμού (παραδοχή που προέρχεται από το πρόταγμα του Διαφωτισμού που τοποθετεί τον άνθρωπο στο κέντρο του στοχασμού), χάνει το κύρος της με την ανάδυση και δημοφιλία της μετανεωτερικής σκέψης η οποία, σε γενικές γραμμές, αποκεντρώνει την έννοια του ανθρώπου, αναδεικνύοντας τις γλωσσικές δομές και τα σχεσιακά δίκτυα που αποτελούν αυτό που, στις παραδοσιακές κοινωνικές επιστήμες καλείται ατομικό υποκείμενο. Ένας από τους λόγους της καθυστερημένης έλευσης των μετανεωτερικών ιδεών στην ψυχολογία είναι η ασυμβατότητα θεμελιωδών

περιγράφει την περιχαράκωση και τη στασιμότητα που διακρίνει την επιστήμη της Ψυχολογίας κατά τη δεκαετία του ογδόντα (έως τις αρχές της δεκαετίας του 1990): η ακαδημαϊκή κοινότητα δεν είχε καταφέρει να αναπτύξει επικοινωνιακούς διαλόγους με άλλους κλάδους των κοινωνικών και ανθρωπιστικών σπουδών και η γνώση που έφτανε στους εξωακαδημαϊκούς κύκλους- αν εξαιρέσουμε τις εκδόσεις που αφορούσαν τη γνωστική- συμπεριφοριστική παράδοση, την pop ψυχολογία και τα εγχειρίδια αυτοβοήθειας- ήταν ισχνή και βαρετή (Kvale, 1992, σ. 39). Η εικόνα της ψυχολογίας, έτσι όπως είχε διαμορφωθεί κατά τη δεκαετία του ογδόντα, λίγη σχέση είχε με το αυξημένο ενδιαφέρον που προσέλκυσε την δεκαετία του 70²⁰ (Kvale, 1992, σ. 10).

Αυτή η περιχαράκωση είχε οδηγήσει στη μη ενασχόληση των ψυχολόγων με μείζονα ζητήματα που αφορούσαν τις ραγδαίες πολιτισμικές και κοινωνικές μεταβολές της εποχής καθώς και τις επιπτώσεις που είχαν αυτές για τον άνθρωπο, τις σχέσεις του και τα κοινωνικά δίκτυα στα οποία εντάσσεται. Λόγω των νεωτερικών επιστημολογικών της βάσεων, αδυνατούσε να συλλάβει και να κατανοήσει τόσο τους άντρες, όσο και τις γυναίκες της μετανεωτερικής περιόδου. Έτσι, η ψυχολογία φάνταζε μια επιστήμη που αδυνατούσε να συμβάλλει στην κατανόηση της ανθρώπινης κατάστασης- αδυναμία που φαινόταν να αναπληρώνεται από τις ανθρωπιστικές σπουδές και την τέχνη. Παράλληλα, εκείνη την εποχή αυξήθηκαν οι διαφωνίες και οι εντάσεις μεταξύ θεωρητικών- ακαδημαϊκών ψυχολόγων και ψυχολόγων που ασκούσαν το επάγγελμα (κλινικών ψυχολόγων, ψυχοθεραπευτών, συμβούλων κτλ.), γεγονός που αντανάκλούσε την αντιδιαλεκτική σχέση μεταξύ θεωρίας και πράξης (Kvale, 1992, σ. 10). Ο Kvale (1992, σ. 48) αναδεικνύοντας το χάσμα μεταξύ θεωρίας και πράξης επισημαίνει ότι ενώ η ακαδημαϊκή ψυχολογία είχε μετατραπεί σε ένα μουσείο της νεωτερικής σκέψης, οι επαγγελματίες ψυχολόγοι έρχονταν καθημερινά αντιμέτωποι με ανθρώπινα όντα που αναζητούσαν βοήθεια στο παρόν πολιτικό, κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο.

Την συγκεκριμένη περίοδο, υπήρχαν κριτικά ρεύματα με σχετικά μακρά παράδοση, τα οποία είχαν εντοπίσει αυτά τα ζητήματα αλλά δεν είχαν εισακουστεί από τις κυρίαρχες τάσεις της ψυχολογίας. Ίσως γι' αυτό ο Kvale (1992, σ.11) αναρωτιέται σχετικά με το ποια θα μπορούσε να είναι η συμβολή της μετανεωτερικής σκέψης στο ακαδημαϊκό και πρακτικό πεδίο της ψυχολογίας, προκειμένου να επικαιροποιηθούν τα ερωτήματα, οι μέθοδοι και οι προτάσεις της για τον εαυτό, τον κοινωνικό κόσμο και τη μεταξύ τους σχέση. Υποθέτει ότι τα ερωτήματα και οι προτάσεις της μετανεωτερικής φιλοσοφίας θα μπορούσαν να συμβάλλουν στη νομιμοποίηση περιθωριοποιημένων κριτικών προσεγγίσεων, δηλαδή να λειτουργήσουν υπέρ της δημιουργίας ενός ακόμη κριτικού ρεύματος που θα τάσσεται ενάντια στην *ψυχολογία του κυρίαρχου ρεύματος* (mainstream psychology). Ωστόσο θεωρεί ότι η μετανεωτερική προσέγγιση- όπως είναι για παράδειγμα η

υποθέσεων και μεθόδων της νεωτερικής ψυχολογίας με τη μετανεωτερική σκέψη (Kvale, 1992).

²⁰ Ειδικότερα, ο Kvale (1992, σ. 10), κάνει λόγο για την ψυχανάλυση, την ανθρωπιστική ψυχολογία και την κριτική χειραφετητική ψυχολογία, ρεύματα σκέψης που είχαν προκαλέσει συζητήσεις και εκτός του ακαδημαϊκού πεδίου της ψυχολογίας και είχαν άμεση σύνδεση (τουλάχιστον η κριτική χειραφετητική ψυχολογία) με τα κινήματα της εποχής.

πρόταση του Lyotard περί παραλογίας που είδαμε στο πρώτο κεφάλαιο- εστιάζει στη δημιουργία νέων δυνατοτήτων στην επιστήμη και όχι στην ανάπτυξη ενός ακόμη αντι-θεμελιωτικού πεδίου κριτικής που θα βασίζεται στη μετανεωτερική φιλοσοφία. Οι μεταμοντέρνοι στοχαστές εξάλλου, στην πλειονότητά τους, απορρίπτουν την νομιμοποιητική λειτουργία που επιτελεί η φιλοσοφία για τις κοινωνικές επιστήμες.

Σε γενικές γραμμές, οι συγγραφείς που συμμετείχαν στο συλλογικό τόμο *Postmodernism and Psychology* προσφέρουν μια πρώτη επαφή με τις προκλήσεις αλλά και τα προβλήματα που έθετε η έλευση του διαλόγου περί μετανεωτερικότητας στην ψυχολογία. Ορισμένοι στοχαστές εστιάζουν στις δυναμικές προοπτικές που ευαγγελίζεται η μετανεωτερική φιλοσοφία και κουλτούρα, προοπτικές που σχετίζονται με μεταθεωρητικές επανενοιολογήσεις βασικών εννοιών και αξιώσεων της επιστήμης (πχ. Kenneth Gergen και John Shotter) (Kvale, 1992· Chaiklin, 1992). Πιο συγκεκριμένα, ο Gergen (2001)- ένθερμος υποστηρικτής της παραγωγικής συμμετοχής της ψυχολογίας στον διάλογο περί μετανεωτερικότητας- ισχυρίζεται ότι αυτή η συμμετοχή προσφέρει λύσεις στην απομόνωση του κλάδου, μια απομόνωση που την αποδίδει στις κυρίαρχες έως τότε επιστημολογικές και μεθοδολογικές κατευθύνσεις που καθορίζονταν από το μοντέλο των φυσικών επιστημών και την ποσοτική έρευνα²¹. Τονίζει ότι οι πολιτισμικές και κοινωνικές ανακατατάξεις απαιτούν από τον επιστήμονα να συμμετάσχει στο «σαματά» της μεταμοντέρνας κουλτούρας, προκειμένου να σπάσει τα όρια του κοινού νου, να προσφέρει νέες εναλλακτικές σκέψεις και δράσεις, να αναστοχαστεί σχετικά με τις αξίες της εποχής και να αναπτύξει καινούρια σχήματα κατανόησής της (Gergen, 1992).

Άλλοι θεωρητικοί εστιάζουν στις ανακατατάξεις που θα σημειωθούν τόσο στην παραγωγή

²¹ Πιο συγκεκριμένα ο Gergen (2001), τονίζει ότι η ψυχολογική επιστήμη εκείνων των δεκαετιών ήταν υποπροϊόν αυτού που συχνά αποκαλείται πολιτισμική νεωτερικότητα και προχωρά, αναλύοντας τρία συστατικά της νεωτερικής κοσμοθεωρίας που σχετίζονται άμεσα με τις μεταθεωρητικές βάσεις και πρακτικές της ψυχολογίας:

α) Ατομική γνώση: τα νεωτερικά αξιώματα έθεταν τον ατομικό νου στο κέντρο του επιστημονικού στοχασμού. Η γνώση γι' αυτόν επιτυγχάνεται με τη συστηματική παρατήρηση, την πειραματική έρευνα και την ορθολογισμό. Αυτά τα αξιώματα υποστηρίζουν ακόμη την παραγωγή γνώσης στην ψυχολογία, καθώς το ενδιαφέρον των κυρίαρχων ρευμάτων της στρέφεται στις λειτουργίες των γνωστικών μηχανισμών και των συναισθημάτων προκειμένου να προβλεφθεί και να ελεγχθεί η ανθρώπινη συμπεριφορά, να θεραπευθεί η ψυχική νόσος, να μειωθούν τα ποσοστά εγκληματικότητας, να βελτιωθεί η εκπαίδευση και να επιτευχθεί σταδιακά ο στόχος για μια «ιδανική κοινωνία»

β) Αντικειμενικός κόσμος: Παραδοχή ότι οι νοητικές διεργασίες είναι διαθέσιμες για αντικειμενική μελέτη και ότι συνδέουν με αιτιακό τρόπο τα περιβαλλοντικά ερεθίσματα και τις συμπεριφορικές αντιδράσεις. Η πειραματική είναι η πιο συνεπής μέθοδος όσον αφορά την περιγραφή αυτών των αιτιακών σχέσεων.

γ) Γλώσσα ως φορέας αλήθειας: Οι λέξεις είναι τα εξωτερικά σήματα που εκφράζουν τις ιδέες του ατομικού νου. Απ' τη στιγμή που υπάρχει ο αντικειμενικός κόσμος, ο οποίος αναλύεται μέσω των πειραματικών μεθόδων, τότε η γνώση που αποκτάται μέσω της επιστημονικής έρευνας και επικοινωνείται μέσω της γλώσσας των επιστημόνων είναι η αληθινή και αντικειμενική περιγραφή του κόσμου.

Στο συγκεκριμένο σημείο, είθισται να τονίσουμε ότι η προσέγγιση που αναπτύσσει ο Gergen για τα ελλείμματα της ψυχολογικής έρευνας και παραγωγής γνώσης φαίνεται να επικεντρώνεται, εξ' ολοκλήρου, στην πειραματική μέθοδο, στα εργαστηριακά πειράματα και στην περιγραφή διαδικασιών μάθησης, αντίληψης, μνήμης, γνώσης, κινήτρων και συναισθημάτων (στην επίδραση δηλ της γνωσιακής επιστήμης στην ψυχολογία) (Chaiklin, 1992).

ψυχολογικής γνώσης, όσο και στη θεραπευτική πρακτική²² εάν ληφθούν σοβαρά υπόψη οι κριτικές για το νεωτερικό εαυτό και η επανενοιολόγηση της έννοιας του εαυτού γενικότερα (Kvale, 1992). Για παράδειγμα ο Gergen (1997), στρέφει την προσοχή μας στην κοινωνική κατασκευή των προσωπικών ταυτοτήτων, μια κοινωνική κατασκευή που σχετίζεται με την εξέλιξη και την ολοένα και πιο διευρυμένη χρήση των τεχνολογιών της επικοινωνίας, τεχνολογίες που φέρνουν στο κοινωνικό προσκήνιο ένα πλήθος ετερόκλητων γνώσεων. Αυτό το πλήθος γνώσεων υποδεικνύει ότι η πραγματικότητα στη μετανεωτερική εποχή φαίνεται να είναι ζήτημα προοπτικής. Ο Gergen (1997) μιλάει επίσης για το μετασχηματισμό του ατομικού εαυτού σε σχεσιακό εαυτό, την αφομοίωση δηλαδή του εαυτού σε ένα πλήθος δικτύων.

Ο Polkinghorne υποδεικνύει μια μετανεωτερική επιστημολογία της πρακτικής. Αντιδιαστέλλοντας την ακαδημαϊκή ψυχολογία με την ψυχολογία της πρακτικής φαίνεται να τάσσεται υπέρ της δεύτερης· η ακαδημαϊκή ψυχολογία είναι γι' αυτόν ένα σκέλος της ιστορίας της νεωτερικότητας και ο ερευνητικός όγκος πληροφοριών που παράγει δεν έχει να προσφέρει πολλά στους ψυχοθεραπευτές, η γνώση των οποίων είναι δυναμική και εξαρτώμενη από το πλαίσιο της θεραπευτικής διαδικασίας. Η ειδική, προφορική γνώση που παράγεται στον ψυχοθεραπευτικό τομέα είναι συνεπής με τις ιδέες των μετανεωτερικών και νεοπραγματιστών φιλόσοφων περί γνώσης (δηλαδή πρόκειται για μια γνώση αντι- θεμελιωτική, η οποία προσανατολίζεται όχι στην επιστημονική ορθότητα αλλά στη χρησιμότητα) (Kvale, 1992).

Ο Shotter έθεσε ερωτήματα για τις δυνατότητες εδραίωσης μιας μετανεωτερικής επιστήμης της νόησης, προτείνοντας ριζοσπαστικές αλλαγές στη μελέτη κλασικών εννοιολογικών κατασκευών (μνήμη, αντίληψη, μάθηση, κίνητρα). Αναφέρεται μεταξύ άλλων σε μια πρακτικά προσανατολισμένη κοινωνική έρευνα με μετανεωτερικές κατευθύνσεις, όπου ο ερευνητής θα λαμβάνει τον ρόλο του συμμετοχικού παρατηρητή και οι στόχοι της έρευνας θα προσανατολίζονται στην πρακτική και όχι στη θεωρητική, πειραματικά παραγόμενη γνώση (Kvale, 1992). Πιο συγκεκριμένα ο Shotter, αντλεί το πρόταγμα μιας μεταμοντέρνας επιστήμης από τον Lyotard και τρεις παραδοχές²³ από την κριτική νεοπραγματιστική θεώρηση του Rorty προκειμένου να αναδείξει τις δυνατότητες μιας «μη- γνωστικής, μη- συστηματικής, ρητορικής, κριτικής κοινωνικής κονστρουξιονιστικής προσέγγισης στην ψυχολογία» (Shotter, 1992, σ. 58).

Άλλοι στοχαστές προσανατολίζονται σε αποδομιστικές²⁴ προσεγγίσεις του εαυτού καθώς

²² Όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο, η γλωσσική στροφή είχε ήδη ασκήσει τις επιδράσεις της στη συστημική θεραπεία από τη δεκαετία του 80. Αυτές οι επιδράσεις φαίνονται πιο ξεκάθαρα στη συνεργατική θεραπεία- με εισηγητές την Anderson και τον Goolishian- ένα ρεύμα θεραπείας που στρέφεται στη μελέτη της οικογένειας ως γλωσσικό σύστημα (Kvale, 1992, σ. 49).

²³ α) Την εικόνα του νου ως (παθητικού) καθρέφτη της Φύσης β) η γνώση ως ακριβής περιγραφή της αναπαράστασης γ) ο επιστήμονας ως εξωτερικός παρατηρητής (Shotter, 1992, σ. 58).

²⁴ Το πως ορίζεται η αποδόμηση και πως συνδέεται με την ψυχολογία αποτελεί ένα ευρύ πεδίο μελέτης που δεν μπορεί να καλυφθεί στα πλαίσια της παρούσας εργασίας. Ωστόσο, ίσως είναι χρήσιμο να παραθέσουμε κάποιες από τις

και σε περιγραφές που αφορούν τις επιδράσεις διανοητών όπως ο Derrida και ο Foucault σε κριτικά ρεύματα ψυχολογίας και ακτιβιστικά κινήματα (Kvale, 1992· Richer, 1992). Πιο συγκεκριμένα, ο Lonlie περιγράφει τις εννοιολογικές μετατοπίσεις που προκάλεσε η αποδομιστική τάση στην έννοια του εαυτού, αναφέροντας ότι ο «θάνατος του υποκειμένου» που ευαγγελίζεται αυτή η τάση, οδηγεί στην εξάλειψη της ιδέας περί αυτόνομου και προθετικού (intentional) δρώντος υποκειμένου- ιδέα που διαπερνά τόσο την ψυχολογία, όσο και την εκπαίδευση. (Kvale, 1992, σ. 14). Ο Richer από την άλλη (1992), εκκινεί τις θέσεις του για μια ψυχολογία της αποδόμησης από την κριτική που ασκεί σε ψυχαναλυτικές και ανθρωπιστικές τάσεις στην ψυχολογία.

Συνοψίζοντας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο συλλογικός τόμος *Psychology and Postmodernism*, συγκεντρώνει αρκετούς από τους προβληματισμούς που απασχολούσαν εκείνη την περίοδο ψυχολόγους και θεωρητικούς οι οποίοι προσανατολιζόνταν στη μελέτη των επιπτώσεων της μετανεωτερικής εποχής στον επιστημονικό τους κλάδο καθώς και σε μια κριτική στην θετικιστικά εδραιωμένη ψυχολογία του κυρίαρχου ρεύματος. Παράλληλα, ανέπτυσαν συγκεκριμένες προτάσεις- τόσο θεωρητικές, όσο και πρακτικές- οι οποίες αφορούσαν τους κλασικούς πλέον δυϊσμούς μεταξύ αντικειμενικής πραγματικότητας και υποκειμενικής ερμηνείας, κοινωνικού και ψυχικού, εαυτού και άλλου, νόησης και συναισθήματος κλπ (Holzman & Morss, 2000).

Στην αρχή της χιλιετίας -μια δεκαετία περίπου μετά την έναρξη των συζητήσεων που αφορούσαν μια ψυχολογία με μετανεωτερικές βάσεις και την έκδοση του συγκεκριμένου βιβλίου- η μετανεωτερική σκέψη διαδόθηκε και εφαρμόστηκε σχεδόν σε κάθε υποκλάδο της. Παράλληλα, τα προβλήματα στα οποία αναφερόταν ο Kvale το 1992 (η παραγωγή ερευνητικού έργου που δεν αναφέρεται και δεν αφορά τους ανθρώπους της εποχής, καθώς και οι εντάσεις μεταξύ ακαδημαϊκής ψυχολογίας και πρακτικά προσανατολισμένων κλάδων), δεν αντιμετωπίστηκαν, με αποτέλεσμα τη μείωση των ακαδημαϊκών θέσεων/ μαθημάτων (τουλάχιστον στα πανεπιστήμια των ΗΠΑ), καθώς και τη συρρίκνωση της ψυχολογικής πρακτικής, λόγω περικοπών, αύξησης της κατανάλωσης ψυχοφαρμάκων και ανάπτυξης των κινημάτων αυτοβοήθειας (Holzman & Morss, 2000).

αντιλήψεις που είχαν σχηματίσει για την αποδόμηση, καθώς και κάποιες εφαρμογές που πρότειναν διάφοροι ψυχολόγοι την περίοδο που μας ενδιαφέρει, προκειμένου να αναδειχθεί η ετερογένεια της πρόσληψης και της αφομοίωσης της αποδόμησης στην ψυχολογία. Ο Kurtzman (1987), υποβάλλει τις συμπεριφορικές- γνωσιακές προσεγγίσεις σε μια κριτική ανάλυση βασισμένη στις αρχές της αποδόμησης. Επίσης, προχωρά στη διατύπωση κάποιων αρχικών βάσεων για μια μετα-γνωστική ψυχολογία της αποδόμησης που ως στόχο της θα προτάσει την μελέτη εκείνων των διαφορών στα φαινόμενα (πχ στις νοητικές διεργασίες) που υποδαυλίζουν και προκαλούν τις κυρίαρχες δομές. Ο Kvale στην εισαγωγή του βιβλίου *Postmodernism and Psychology* φαίνεται να συνδέει την αποδόμηση με την μετανεωτερική παράδοση και να περικλείει όλες τις αποδομητικές κριτικές κάτω από το -δημοφιλές στους ακαδημαϊκούς κλάδους εκείνης της εποχής- σλόγκαν ο *θάνατος του υποκειμένου* (Kvale, 1992, σ. 13). Τέλος, ο Richer (1992), υπογραμμίζει ότι η αμερικάνικη ψυχολογία της εποχής δεν είναι ενήμερη της αποδόμησης λόγω του γεγονότος ότι στις ΗΠΑ θεωρείτο τότε ένας πολύ κλειστός και ελιτίστικος υποκλάδος της λογοτεχνικής κριτικής και δεν είχε εφαρμοστεί σε αναλύσεις που αφορούσαν κοινωνικές διεργασίες -σε αντίθεση με την Ευρώπη (Αγγλία, Ιταλία) που είχαν ήδη αναδυθεί συγκεκριμένα παραδείγματα μεταρρυθμίσεων στις υπηρεσίες ψυχικής υγείας, παραδείγματα που είχαν συμπεριλάβει μεταξύ άλλων, αποδομητικές προσεγγίσεις.

Παρ' όλ' αυτά, η δημιουργία νέων διεπιστημονικών περιοδικών και διαδικτυακών σελίδων αφιερωμένων στη μετανεωτερική ψυχολογία, στον κοινωνικό κονστρουξιονισμό, στη σχέση της μετανεωτερικής φιλοσοφίας με την ψυχολογία κλπ, καθώς και η ανάδυση μεταδομικών και μετανεωτερικών θεραπειών καθιστά εμφανή την εξάπλωση της μετανεωτερικής σκέψης στο πεδίο της ψυχολογίας. Μετά από μια δεκαετία θεωρητικής παραγωγής, το μετανεωτερικό παράδειγμα είχε αναπτύξει νέα πεδία έρευνας και πρακτικών εφαρμογών στη συμβουλευτική, τη θεραπεία και την εκπαίδευση (Holzman & Morss, 2000).

Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η μετανεωτερική ψυχολογία αφορά τους προβληματισμούς και τις κριτικές²⁵ που αρθρώθηκαν από θεωρητικούς ψυχολογίας (με μετανεωτερικό, μεταδομιστικό και αποδομιστικό φιλοσοφικό προσανατολισμό) στα τέλη του '80 και κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '90, τις προτάσεις που διατυπώθηκαν για μια μετανεωτερική στροφή στην ψυχολογία, καθώς και τη διάχυση των μετανεωτερικών ιδεών σε διάφορες υποπεριοχές της επιστήμης. Οι κριτικές που ασκήθηκαν, η παραγωγή έρευνας και νέων μεθοδολογικών πρακτικών, καθώς και η διαμόρφωση μεταδομιστικών, μετανεωτερικών θεραπειών επιχειρούσαν να αναδείξουν τις διαστρεβλώσεις που υπέστη η πολυπλοκότητα της ανθρώπινης ύπαρξης από τις θεωρίες και τις μεθόδους των κυρίαρχων θετικιστικών ρευμάτων της ψυχολογίας. Επίσης, η ψυχολογική και μετανεωτερική έρευνα και πρακτική, έφερνε ξανά στο προσκήνιο ερωτήματα που αφορούσαν την ταυτότητα, τον εαυτό, τα δύο φύλα, την υποκειμενικότητα, τη θεραπευτική σχέση και διαδικασία κλπ και εισηγήθηκε νέες έννοιες (π.χ. επιτελεστική δραστηριότητα, σχεσιακή ευθύνη, γνώση ως σχεσιακή κατασκευή, σχεσιακός εαυτός κλπ) προκειμένου να παράγει νέου τύπου κατανοήσεις, πιο συνεπείς με τις προκλήσεις που έθεταν τόσο η κρίση της επιστημονικής ψυχολογίας, όσο και η πολυπλοκότητα της μετανεωτερικής εποχής (Πουρκός, 2010).

Το ευρύ πεδίο ανάπτυξης των μετανεωτερικών εφαρμογών στην ψυχολογία τις τελευταίες δεκαετίες, κατατάσσεται από πολλούς σε ένα άλλο μη προσδιορισμένο πεδίο θεωρίας και πρακτικής, την Κριτική Ψυχολογία. Παρ' όλ' αυτά υπάρχουν πολλοί στοχαστές που αρνούνται την σύνδεση μεταξύ μετανεωτερικού και κριτικού «παραδείγματος» (Πουρκός, 2010). Επίσης, ρεύματα της ψυχολογίας με κριτικό, φεμινιστικό και μαρξιστικό προσανατολισμό στέκονται κριτικά στο σχετικισμό και στο σολιμισμό που οδηγούνται οι ψυχολόγοι με μετανεωτερικό και κοινωνικό κονστρουξιονιστικό προσανατολισμό (Holzman & Morss, 2000· Δαφέρμος & Μαρβάκης, 2013). Ενδεχομένως, η αφομοίωση της μετανεωτερικής κριτικής ίσως να οδήγησε πολλούς θιασώτες της στο συμπέρασμα ότι κάθε προσπάθεια θεωρητικής εδραίωσης της ψυχολογίας (είτε αυτή η

²⁵ Κριτικές που αφορούσαν το «εμπειρικό- θετικιστικό (συμπεριφοριστικές προσεγγίσεις) και ορθολογιστικό-φορμαλιστικό (γνωστικιστικές και δομιστικές προσεγγίσεις) 'παράδειγμα'» (Πουρκός, 2010, σ. 108).

εδραΐωση αναφέρεται σε συμπεριφορικά, γνωσιακά ή σε ψυχαναλυτικά, φεμινιστικά και μαρξιστικά μοντέλα) ήταν μάταια (Roiser, 1997). Αυτά τα ζητήματα θα θιγούν λεπτομερέστερα στο τρίτο υποκεφάλαιο. Στο δεύτερο υποκεφάλαιο θα εστιάσουμε στην ανάπτυξη του κοινωνικού κονστρουξιονισμού στην κοινωνική ψυχολογία, με σκοπό να έχουμε μια όσο το δυνατόν πληρέστερη εικόνα του μετανεωτερικού «παραδείγματος», πριν φτάσουμε στον σκεπτικισμό και στην κριτική που ασκήθηκε σ' αυτό.

ii) Μετανεωτερική σκέψη, κοινωνικός κονστρουξιονισμός και κοινωνική ψυχολογία.

Η Burr (2003), μια από τις συγγραφείς που ασχολήθηκε επισταμένα με τον κοινωνικό κονστρουξιονισμό στην ψυχολογία, αναφέρει ότι οι εναλλακτικές θεωρήσεις της κατανόησης και μελέτης της ανθρώπινης κατάστασης που έχουν αναπτυχθεί τα τελευταία χρόνια (πχ κριτική ψυχολογία, ψυχολογία του λόγου, ανάλυση λόγου, μεταδομική ανάλυση λόγου κλπ) συνήθως εντάσσονται στη, γενικευτική ίσως κατηγορία- ομπρέλα του κοινωνικού κονστρουξιονισμού. Όπως επισημαίνει, ο όρος «κοινωνικός κονστρουξιονισμός» αναφέρεται σε ένα θεωρητικό προσανατολισμό με πλούσιο πεδίο εφαρμογών· στα αρχικά στάδια ανάπτυξής του συνδέθηκε με την κριτική επαναδιαπραγμάτευση βασικών θεωριών και μεθόδων της κοινωνικής ψυχολογίας. Στην πορεία ανάπτυξής του επέδρασε μεταξύ άλλων στην ψυχιατρική, στους τρόπους κατανόησης της ψυχοπαθολογίας κ.α. και όσο εδραιώνεται ως θεωρητική και εφαρμοσμένη τάση, τόσο πιο πλούσια και περίπλοκη γίνεται (Burr, 2003).

Ο κοινωνικός κονστρουξιονισμός αντλεί τις αναφορές του από ένα ευρύ και διεπιστημονικό φάσμα. Οι θεωρητικές του αναφορές σχετίζονται με κλάδους όπως η κοινωνιολογία, η ιστορία, η λογοτεχνική κριτική, η ανθρωπολογία, οι γυναικείες σπουδές, οι πολιτισμικές σπουδές, η ψυχολογία, η επικοινωνία, η φιλοσοφία, η γλωσσολογία κλπ (Gergen, 2001a· Burr, 2003). Επιγραμματικά, οι κοινωνικοί κονστρουξιονιστές υποστηρίζουν ότι δεν έχουμε τη δυνατότητα να παράγουμε αντικειμενικές και ακριβείς αναπαραστάσεις του εξωτερικού κόσμου, ούτε να διατυπώσουμε καθολικούς νόμους σχετικά μ' αυτόν. Η υιοθέτηση αυτής της θέσης καλεί τους υποστηρικτές της να διαμορφώσουν μια κριτική στάση απέναντι στην παραγωγή «ουδέτερης» επιστημονικής γνώσης, να αναγνωρίσουν την κοινωνικά κατασκευασμένη υπόσταση των επιστημονικών υποκειμένων, υποθέσεων και αποτελεσμάτων της ψυχολογικής έρευνας καθώς και να είναι ενήμεροι του ρόλου που διαδραματίζουν οι ιστορικά και πολιτισμικά ιδιαίτεροι λόγοι (discourses) στην επιστήμη (Gergen, 2001a· Δαφέρμος & Μαρβάκης, 2013).

Παρά το γεγονός ότι υπάρχουν πολλές διαφορές μεταξύ των προσεγγίσεων του κοινωνικού κονστρουξιονισμού, θα επιχειρήσουμε να αναφέρουμε τις κύριες υποθέσεις βάσει των οποίων έχει εδραιωθεί μια ελάχιστη συναίνεση μεταξύ των διαφορετικών τάσεων:

1. Κριτική στάση απέναντι στις γνώσεις που θεωρούνται δεδομένες:

Πίσω από αυτή την αρχή υπονοείται η παραδοχή ότι η γνώση δεν αντανακλά την αντικειμενική αλήθεια αλλά είναι προϊόν διάφορων τρόπων και μεθόδων κατηγοριοποίησης του κόσμου, τρόποι και μέθοδοι που είναι με τη σειρά τους προϊόντα λόγου (επιστημονικού κλπ). Η επιστημονική -και άρα ψυχολογική γνώση- συντηρείται μέσω πολύπλοκων κοινωνικών διαδικασιών και γλωσσικών πρακτικών.

2. Αναγνώριση και ανάδειξη ιστορικής και πολιτισμικής ιδιαιτερότητας:

Ως ιστορικά και πολιτισμικά όντα, οι τρόποι με τους οποίους κατανοούμε τον κόσμο είναι ιστορικά και πολιτισμικά πλαισιοθετημένοι και συγκεκριμένοι. Το ίδιο βέβαια ισχύει για την επιστημονική γνώση, για τους τύπους των ερευνητικών υποθέσεων που διατυπώνονται και για τις μεθοδολογίες που χρησιμοποιούνται· αντανακλούν το ιστορικό- πολιτισμικό συγκείμενο της θεωρίας και όχι μια ιστορική, ουδέτερη αλήθεια με επιστημονική εγκυρότητα.

3. Επικύρωση της γνώσης μέσω κοινωνικών διεργασιών:

Η γνώση κατασκευάζεται, αναπτύσσεται και αναπαράγεται μέσω κοινωνικών διεργασιών. Καθημερινά συμμετέχουμε σε κοινωνικές διαδράσεις, εντός των οποίων κατασκευάζουμε αλήθειες από κοινού, αλλά και συγκρουόμαστε για να καθορίσουμε το αληθές και το λάθος. Έτσι οι γνώσεις που παράγονται δεν εξαρτώνται από την εμπειρική εγκυρότητα αλλά από τη μεταβλητότητα των κοινωνικών διεργασιών (επικοινωνία, διαπραγμάτευση, σύγκρουση, ρητορική κλπ). Η γλώσσα, ως συμβολικό μέσο κοινωνικής αλληλεπίδρασης, διαδραματίζει κεντρικό ρόλο στη διαμόρφωση της εμπειρίας του κόσμου.

4. Η γνώση και η κοινωνική δράση πάνε μαζί:

Οι κατανοήσεις του κόσμου που παράγονται μέσω κοινωνικών διεργασιών συνθέτουν κοσμοθεωρίες που καθορίζουν τον τρόπο δράσης μας καθώς και την έκτασή της· στα πλαίσια αυτών των κοσμοθεωριών κατοχυρώνονται οι φυσιολογικές και οι αδιανόητες μορφές δράσης. Οι κατασκευές μας για τον κόσμο επιδρούν στο τι θεωρούμε επιτρεπτό και τι όχι στην κοινωνική διάδραση, άρα σχετίζονται άμεσα με το πως διαμορφώνονται τα πλέγματα και οι σχέσεις εξουσίας (Gergen, 1985· Phillips & Jorgensen, 2002· Burr, 2003· Πουρκός & Δαφέρμος, 2010).

Στην κοινωνική ψυχολογία οι κοινωνικές κονστρουξιονιστικές προσεγγίσεις, συγκλίνουν σε

πολλά σημεία με τη μετανεωτερική κριτική²⁶ (θα μπορούσαμε ίσως να ισχυριστούμε ότι οι αυτές κριτικές τάσεις συγχωνεύτηκαν από τη δεκαετία του ενενήντα και μετά, παρά το γεγονός ότι ο κοινωνικός κονστρουξιονισμός στην κοινωνική ψυχολογία έχει μια πιο μακρά πορεία). Οι κοινωνικές κονστρουξιονιστικές προσεγγίσεις έθεσαν την προοπτική της στροφής της έρευνας σε κειμενικές και λογοθετικές/ ρηματικές (discursive) ερμηνευτικές κατευθύνσεις, παράγοντας ένα αντίβαρο στις πειραματικές τεχνικές και τα ερωτηματολόγια- τεχνικές που θεωρούνταν μεθοδολογικά προϊόντα της «επιστημονικής» κοινωνικής ψυχολογίας και που σχετίζονταν άρρηκτα με την ιδεολογία της νεωτερικότητας και τις «ρητορικές αλήθειες» που είχαν εγκαθιδρυθεί μέσω αυτής. (Roiser, 1997). Σε γενικές γραμμές, πρόκειται για θεωρητικές και ερευνητικές τάσεις που εστιάζουν στον λόγο²⁷ (discourse) τόσο επιστημολογικά, όσο και μεθοδολογικά και αντιπροσωπεύουν μια κριτική αναστοχαστική στροφή που απομακρύνει την έρευνα και την παραγωγή γνώσης από την επικρατούσα ερευνητική παράδοση των ατομικών νοητικών και ψυχικών διεργασιών, προτάσσοντας παράλληλα κοινωνικά διαμεσολαβημένες και ιστορικά πλαίσιοθετημένες ερευνητικές οδούς, οι οποίες επικεντρώνονται στην ανθρώπινη δράση και εμπειρία (Parker, 2000).

Τα πρώτα σημεία εμφάνισης αυτού που αποκαλούμε σήμερα κοινωνικό κονστρουξιονισμό, εντοπίζονται στη δεκαετία του εβδομήντα²⁸- πιο πριν δηλαδή από τις σχετικές συζητήσεις περί

²⁶ Ο Kvale (1992), αναφέρθηκε στις κοινωνικές κονστρουξιονιστικές τάσεις στην κοινωνική ψυχολογία που συνδέονταν με το μετανεωτερικό και μεταδομιστικό λόγο, όπως πχ στο έργο του Shotter και του Parker, οι οποίοι εκκινώντας από το έργο των Derrida, Foucault και Lacan, τόνιζαν την ανάγκη εδραίωσης μιας αποδομιστικής κοινωνικής ψυχολογίας που θα στόχευε στην αποδόμηση της επιστημονικής ρητορικής των κειμένων περί ανθρώπινου υποκειμένου. Πιο συγκεκριμένα, μέσω της κοινωνικής αποδομιστικής ψυχολογίας, επιχειρούν να προωθήσουν την ανάδειξη των εσωτερικών αντιφάσεων που διέπουν τα κείμενα περί ανθρώπου, την κοινωνική τους μορφοποίηση και καταγωγή και επιχειρούν να ξεσκεπάσουν τις σχέσεις εξουσίας φέρνοντας στο προσκήνιο τις φωνές που αποσιωπούνται (όπως για παράδειγμα τα κριτικά φεμινιστικά ρεύματα που αναφέρονται στην κοινωνική κατασκευή του φύλου, οι περιθωριοποιημένες φωνές κινήματων που στοχεύουν στη χειραφέτηση των ψυχικά πασχόντων κλπ) (Kvale, 1992, σ. 46· Parker et al., 2007).

²⁷ Σαν όρος ο λόγος (discourse), αν και αρκετά δημοφιλής, δεν έχει καθοριστεί επαρκώς, λόγω του γεγονότος ότι δεν υπάρχει συμφωνία μεταξύ των διαφορετικών θεωρητικών ρευμάτων και μεθόδων ανάλυσης που τον χρησιμοποιούν. Στα πλαίσια του κοινωνικού κονστρουξιονισμού ο ορισμός του αποτελεί πεδίο διαμάχης και συνεχούς θεωρητικής συζήτησης (Αυδή & Γεωργάκα, 2010). Πιο συγκεκριμένα, εντοπίζονται δύο τάσεις που εννοιολογούν διαφορετικά τον λόγο: Η εθνομεθοδολογικά προσανατολισμένη προσέγγιση των Potter και Edwards (Ψυχολογία του Λόγου) και η φουκοϊκά εμπνεόμενη προσέγγιση (μεταδομική ανάλυση λόγου) του Parker. Οι πρώτοι θεωρούν ότι ο όρος καλύπτει όλα τα είδη επίσημης και ανεπίσημης προφορικής αλληλεπίδρασης καθώς και όλα τα είδη κειμένων και εστιάζουν στη μελέτη της επιτελεστικότητας της γλώσσας κατά την «τοπική» της χρήση. Το διακύβευμα της ανάλυσης λόγου εντοπίζεται στη διαπραγμάτευση του νοήματος σε καθημερινά και θεσμικά πλαίσια. Η μεταδομική ανάλυση λόγου από την άλλη εστιάζει στους τρόπους με τους οποίους η γλώσσα κατασκευάζει την κοινωνική και ψυχολογική ζωή, την υποκειμενικότητα και συγκεκριμένες εκδοχές της πραγματικότητας. Η λογοαναλυτική οπτική οφείλει να είναι ένα ριζοσπαστικό και πολιτικά ενήμερο εγχείρημα που θα αναδεικνύει τις διεργασίες της εξουσίας και θα εκφράζει μια συνεκτική ιδεολογική κριτική (Μποζατζής, 2010, σ. 36- 38· Αυδή & Γεωργάκα, 2010, σ. 301)

²⁸ Η Burr (2003) ταυτίζει την ανάπτυξη του κοινωνικού κονστρουξιονισμού στην ψυχολογία με την έκδοση του άρθρου του Gergen *Social Psychology as History*. Στο συγκεκριμένο άρθρο ο Gergen προτείνει την απομάκρυνση της θεωρίας και της έρευνας από το άτομο και την επικέντρωση στα κοινωνικά, πολιτικά και οικονομικά πεδία του ανθρώπινου βίου, θεωρώντας ότι αυτή η επικέντρωση θα προσφέρει στον κλάδο μια επαρκέστερη κατανόηση της

μετανεωτερικότητας και ψυχολογίας (Parker, 2000· Stam, 2002). Οι θεωρητικές του αναφορές αποτελούν μέρος της ευρύτερης στροφής προς τον λόγο που σημειώθηκε στις ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες, στροφή που περιείχε τόσο συντηρητικές όσο και προοδευτικές περιγραφές της κοινωνικής δράσης (Parker, 1998a). Πιο συγκεκριμένα, η διάδοση ρευμάτων σκέψης όπως ο δομισμός, ο μεταδομισμός και η σημειολογία στα βρετανικά πανεπιστήμια κατά τη δεκαετία του εβδομήντα και η διάχυσή τους στη βρετανική ακαδημαϊκή ψυχολογία κατά τη δεκαετία του ογδόντα, επέδρασαν καταλυτικά στη διαμόρφωση των θεωρητικών θέσεων των κονστρουξιονιστικών προσεγγίσεων και συντέλεσε στη στροφή της μεθοδολογίας σε ερμηνευτικές, ποιοτικές μεθόδους έρευνας (όπως για παράδειγμα η ανάλυση λόγου) (Μποζατζής & Δράγωνα, 2010). Παράλληλα, το έργο των Berger και Luckmann που προερχόταν από την περιοχή της κοινωνιολογίας της γνώσης και αναφερόταν στην επινόηση και στην κατασκευή της πραγματικότητας από τις ψυχολογικές θεωρίες άσκησε σημαντική επιρροή στη διαμόρφωση του θεωρητικού οπλοστασίου του κοινωνικού κονστρουξιονισμού (Δαφέρμος, 2008). Τέλος, οι κοινωνικές κονστρουξιονιστικές προσεγγίσεις έχουν βασιστεί εν πολλοίς στο ύστερο έργο του Wittgenstein και πιο συγκεκριμένα στην παραδοχή ότι το νόημα είναι κοινωνικό και καθορίζεται από τα μέσα με τα οποία φτάνουμε στο σημείο να χρησιμοποιούμε τις λέξεις, τις εξωλεκτικές κινήσεις και τα σύμβολα με τρόπους που γίνονται κατανοητά στη μεταξύ μας συνδιαλλαγή. Εάν το νόημα συνδιαμορφώνεται και καθορίζεται από τα γλωσσικά παιχνίδια, τότε η μελέτη της νόησης οφείλει να αναπροσανατολιστεί από την ατομική νόηση στην κοινωνική κατασκευή του νοήματος (Lock & Strong, 2010).

Η ανάπτυξη του κοινωνικού κονστρουξιονισμού συνδέεται επίσης με τη λεγόμενη «κρίση της Κοινωνικής Ψυχολογίας» της δεκαετίας του εβδομήντα, η οποία έθεσε τα θεμέλια για την παραγωγή νέων θεωρητικών παραδειγμάτων που απομακρύνονταν από το αμερικανικό ατομικιστικό μοντέλο καθώς και από το αδιέξοδο που εκφραζόταν μέσω των άκαρπων αντιπαράθεσεων μεταξύ συμπεριφοριστικά και γνωστικά προσανατολισμένων κοινωνικών ψυχολόγων (Πουρκός & Δαφέρμος, 2010· Potter & Wetherell, 2009). Οι βασικοί προβληματισμοί που αρθρώθηκαν εκείνη την περίοδο αφορούσαν τον ρόλο που διαδραμάτιζε ο κλάδος ως ιδεολογικός και προπαγανδιστικός φορέας των εκάστοτε κυρίαρχων ομάδων (για παράδειγμα η ερευνητική παραγωγή που χρηματοδοτούνταν από τις βιομηχανίες καθώς και από την αμερικανική και βρετανική κυβέρνηση κατά τη διάρκεια του δεύτερου παγκόσμιου πολέμου) και την κυριαρχία

κοινωνικής ζωής αλλά και της ιστορίας του ίδιου του κλάδου. Επίσης, επισημαίνοντας την ρευστή και συνεχώς μεταβαλλόμενη φύση της κοινωνικής ζωής, διατείνεται ότι η κοινωνική ψυχολογία μπορεί να είναι μόνο ένα ιστορικό εγχείρημα κατανόησης του κόσμου, χωρίς να προβαίνει στην διατύπωση καθολικών θεωριών (Butt, 2003· Hibberd, 2005).

των αιτιοκρατικών θετικιστικών ερευνητικών προσεγγίσεων που ακολουθούσαν το παράδειγμα των φυσικών επιστημών (Burp, 2003· Hibberd, 2005). Οι επικριτές του θετικιστικού παραδείγματος τόνιζαν τις περιοριστικές μεθοδολογικές βάσεις που έθετε στην κοινωνιοψυχολογική έρευνα (εργαστηριακή, τεχνική εστίαση) και τη μη ανάδειξη της συνθετότητας της κοινωνικής δράσης. Τέλος, επισήμαναν την αδυναμία του κλάδου να εντάξει στα θεωρητικά του σχήματα τις ευρύτερες κοινωνικές δομές (Μποζατζής & Δραγωνα, 2011).

Οι πρώτες ερευνητικές προσπάθειες που επικεντρώθηκαν στον λόγο εντοπίζονται στη δεκαετία του ογδόντα. Η Wetherell (2011), αναφέρει ότι εκείνα τα εγχειρήματα εστίαζαν στον εντοπισμό επαναλαμβανόμενων μοτίβων στο λόγο και στα κείμενα και χαρακτηρίζονταν από αδέξιες μεταφορές εννοιών και μεθόδων προερχόμενων από τη φιλοσοφία, τη γλωσσολογία και την κοινωνική θεωρία. Στις μέρες μας, το ερευνητικό αυτό πεδίο περιλαμβάνει μια ευρεία γκάμα μεθόδων και θεωριών και χρησιμοποιεί νέες τεχνολογίες κ τρόπους ανάλυσης, προσελκύοντας παράλληλα θεωρητικούς και ερευνητές από άλλους κλάδους (γεωγραφία, πολιτισμικές σπουδές, κοινωνική πολιτική, κοινωνιογλωσσολογία κλπ) Σύμφωνα με τη Wetherell (2011), φαίνεται ότι λαμβάνει τα χαρακτηριστικά ενός νέου μεθοδολογικού, διεπιστημονικού παραδείγματος.

Ως ερευνητικό πεδίο ωστόσο, δεν παύει να διέπεται από αντιφάσεις και την ανάπτυξη διαφορετικών οπτικών. Συγκεκριμένα εντοπίζονται διάφορα ρεύματα ανάλυσης λόγου (όπως για παράδειγμα η ανάλυση συνομιλίας, η λογοψυχολογία, η κριτική λογοψυχολογία) που αντανακλούν, κατά τη γνώμη μας, τις κριτικές διεργασίες και διαφωνίες που αρθρώθηκαν κατά την εξέλιξη της ανάλυσης λόγου. Επιπλέον έχουν εξελιχθεί νέοι προσανατολισμοί που εστιάζουν στην ενσώματη εμπειρία, στο συναίσθημα, στις συγκινήσεις, στην υποκειμενικότητα καθώς και σε κριτικές πολιτικές παρεμβάσεις (Wetherell, 2011).

Συνοπτικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο κοινωνικός κονστρουξιονισμός παρά το μεγάλο ενδιαφέρον που έχει προκαλέσει στο ευρύτερο πεδίο της Κριτικής Ψυχολογίας δεν έχει ακόμη προσδιοριστεί ως διακριτό ρεύμα και η συμπόρευσή του με τα μετανεωτερικά μεταθεωρητικά αξιώματα ίσως να θολώνει περισσότερο το τοπίο. Όπως επισημαίνει ο Parker (2000, σ. 31), η μετανεωτερική σκέψη ενθαρρύνει αλλά και σαμποτάρει τον κοινωνικό κονστρουξιονισμό και ίσως αυτό να οφείλεται στο γεγονός ότι ο κοινωνικός κονστρουξιονισμός δρομολογείται, τόσο σε θεωρητικό, όσο και σε πρακτικό επίπεδο και από θεωρίες των κοινωνικών επιστημών που εντάσσονται στο νεωτερικό παράδειγμα (Stam, 2010).

iii) Μετανεωτερικές/ κονστρουξιονιστικές τάσεις στην ψυχολογία. Διλήμματα και αντιφάσεις.

Οι διάφορες εφαρμογές των μετανεωτερικών ιδεών στην ψυχολογία καθώς και οι

κοινωνικές κονστρουξιονιστικές προσεγγίσεις εντάχθηκαν στο γενικότερο πλαίσιο αυτού που σήμερα καλούμε Κριτική Ψυχολογία²⁹- δηλαδή σε άλλο ένα διευρυμένο διανοητικό πεδίο το οποίο είναι και αυτό με τη σειρά του σχετικά ασαφές και έχει αποκτήσει διάφορες σημασίες στην ακαδημαϊκή κοινότητα. Αρκετοί ωστόσο κριτικοί ψυχολόγοι αντιμετώπισαν με σκεπτικισμό τις θεωρητικές και επιστημολογικές παραδοχές των μετανεωτερικών/κονστρουξιονιστικών προσεγγίσεων, ασκώντας κατά τη γνώμη μας, σημαντική επίδραση στην εκλέπτυνση των παραδοχών των δευτέρων καθώς και στην περαιτέρω διαμόρφωσή τους.

Κάποιες γενικές κριτικές που διατυπώθηκαν σχετίζονται με τον τρόπο πρόσληψης των μετανεωτερικών ιδεών στην ψυχολογία καθώς και με τις άρρητες πολιτικές επιπτώσεις των μετανεωτερικών παραδοχών. Για παράδειγμα, όπως αναφέρει ο Τεο (2005), οι βορειοαμερικάνοι θεωρητικοί ψυχολογίας συνήθως αυτό που αποδίδουν με όρο «μετανεωτερικό» είναι μια γενικότερη τάση αμφισβήτησης της θετικιστικής μεθοδολογίας και επιστημολογίας, υπονοώντας ίσως ότι όλη η συζήτηση περί μεταμοντέρνου στην ψυχολογία ταυτίστηκε αποκλειστικά με κριτική του θετικιστικού παραδείγματος και δεν ενσωμάτωσε άλλες όψεις της μετανεωτερικής κριτικής σκέψης. Επίσης, ο ίδιος συγγραφέας επισημαίνει ότι κάποιοι κονστρουξιονιστές (όπως για παράδειγμα ο Gergen), πολλές φορές ενσωματώνουν στον στοχασμό τους κριτικούς θεωρητικούς της μετανεωτερικής σκέψης, αναπλαισιώνοντας τη θεωρία τους υπέρ του μετανεωτερικού προτάγματος στην Ψυχολογίας (όπως πχ τον Habermas) (Τεο, 2005). Ο Chaiklin (1992), θεωρεί ότι οι εφαρμογές της μετανεωτερικής φιλοσοφίας στην ψυχολογία διέπονται από πολλές αντιφάσεις και δεν είναι τόσο βοηθητικές, τονίζοντας παράλληλα ότι η παράδοση της πολιτισμικής- ιστορικής ψυχολογίας, με τη διαλεκτική φιλοσοφική της βάση, έχει να συνεισφέρει πολλά περισσότερα στην ανάπτυξη μιας πιο κοινωνικά προσανατολισμένης οπτικής στην επιστήμη.

Οι Cromby και Nightingale (1999), εστιάζουν την κριτική τους στην έμφαση που αποδίδεται στη γλώσσα και στον καθοριστικό ρόλο που διαδραματίζει στη συγκρότηση του ατόμου και του

²⁹ Ο Πανταζής (2005 ,σ. 81), σε μια προσπάθεια να αποσαφηνίσει τον όρο, αναφέρει: «Οι περισσότεροι συγγραφείς θα συμφωνούσαν ότι πρόκειται για ένα κίνημα το οποίο προ(σ)καλεί τη *δεσπόζουσα ψυχολογία*, ή αλλιώς την *ψυχολογία του κυρίαρχου ρεύματος*, να εργαστεί για τη χειραφέτηση και την κοινωνική δικαιοσύνη, ένα κίνημα το οποίο αντιπαράθεται, θεωρητικά και πρακτικά, στις συνήθεις χρήσεις της ψυχολογίας για την εμπέδωση της καταπίεσης και της κοινωνικής αδικίας». Στη συνέχεια του άρθρου του (Πανταζής, 2005, σ. 82) διακρίνει δύο ρεύματα Κριτικής Ψυχολογίας:

α) τη γερμανική Κριτική Ψυχολογία που τη θεωρεί «προϊόν του διανοητικού αναβρασμού που συνδέεται με τις εξελίξεις και την πορεία του φοιτητικού κινήματος» στο δυτικό Βερολίνο (δεκαετία εβδομήντα). Εξέχουσα μορφή αυτού του ρεύματος είναι ο Klaus Holzkamp.

β) την αγγλοσαξονική Κριτική Ψυχολογία που, όπως αναφέρει, «απέκτησε θεσμικό χαρακτήρα στο περιθώριο των εργασιών ενός συνεδρίου της Αμερικάνικης Ψυχολογικής Εταιρίας» και καθιερώθηκε μέσω της δημιουργίας του *Δικτύου Ριζοσπαστικής Ψυχολογίας*, με συντονιστές τον Dennis Fox και τον Isaac Prilleltensky. Ο Πανταζής (2005 ,σ. 82) ονομάζει αυτό το ρεύμα *αγγλοσαξονικό* λόγω της χρήσης της αγγλικής γλώσσας στην παραγωγή ακαδημαϊκού έργου και του τόπου εργασίας των περισσότερων ψυχολόγων που εντάσσονται σ' αυτό (ΗΠΑ, αγγλόφωνος Καναδάς, Βρετανία, Αυστραλία, Νέα Ζηλανδία, Νότια Αφρική κλπ)

κόσμου και στην παράλληλη υποτίμηση άλλων σημαντικών παραγόντων της ανθρώπινης ζωής (όπως για παράδειγμα η ενσώματη εμπειρία, η υλικότητα, η διανομή της εξουσίας κλπ). Ο Parker (1998b), στέκεται κριτικά απέναντι στο σχετικισμό που διέπει τις μεταμοντέρνες προσεγγίσεις και θεωρεί ότι δεν διατυπώνουν μια ικανοποιητική θεωρία για το κοινωνικό, με αποτέλεσμα να ρέπουν προς την εξατομίκευση (Μαρβάκης & Μεντίνης, 2011).

Ο Δαφερμος (2008), περιγράφοντας το κοινωνικοιστορικό πλαίσιο ανάδυσης του κοινωνικού κονστρουξιονισμού τον συνδέει με την κοινωνία της κατανάλωσης λόγω της εστίασης του στη διαρκή μορφοποίηση των ταυτοτήτων και στην αισθητικοποίηση της ζωής. Σε συναφές πνεύμα, ο Burkitt (2013) επισημαίνει ότι ένας σημαντικός κίνδυνος που ελλοχεύει από τις ανασηματοδοτήσεις του εαυτού και της ταυτότητας που προτείνουν οι κοινωνικοί κονστρουξιονιστές είναι ότι ουσιαστικά, μέσω αυτών, συμμετέχουν και αντανακλούν τη, κατά Jameson, «μεταμοντέρνα πολιτισμική λογική του ύστερου καπιταλισμού». Πιο συγκεκριμένα, η θέαση των εαυτών ως τερματικών σημείων πολλαπλών δικτύων, χωρίς εσωτερικό πυρήνα (Gergen, 1997), και η συνεχής ρευστότητα των ταυτοτήτων μοιάζουν να είναι σύμφωνα με τις επιταγές του ύστερου καπιταλισμού, επιταγές που καθιερώνουν την ευελιξία και τη ρευστότητα των εργατών, διαβρώνοντας έτσι όχι μόνο τις σταθερές εργασιακές και κοινωνικές ταυτότητες αλλά και την κοινωνική αλληλεγγύη που θα μπορούσε να αναπτυχθεί βάσει αυτών (Burkitt, 2013).

Ο Μαρβάκης και ο Μεντίνης (2011), κάνουν λόγο και αυτοί με τη σειρά τους για τη διαπλοκή της κοινωνίας της κατανάλωσης με τα κονστρουξιονιστικά μοντέλα ψυχολογίας, τονίζοντας παράλληλα ότι ο αυτοπροσδιορισμός τους ως κριτική τάση της ψυχολογίας δεν συνιστά από μόνος του διαχρονικό και αδιαμφισβήτητο εργαλείο χειραφέτησης. Προειδοποιούν ότι τέτοιου είδους προσεγγίσεις μπορούν εύκολα να μετατραπούν σε τεχνοκρατικά εργαλεία προσαρμογής και, στην περίπτωση που γίνει αυτό, η κριτικότητά τους θα περιορίζεται στην απλή επισήμανση ότι τα παραδοσιακά μοντέλα ψυχολογίας δεν θεωρούνται πλέον κατάλληλα για τις νέες ανάγκες που παράγονται στον σύγχρονο καπιταλισμό.

Τέλος η Willig (1999), αναφέρεται στο εννοιολογικό και κατ' επέκταση πολιτικό κενό που δημιουργείται από την αποκλειστική ενασχόληση των κονστρουξιονιστικών εγχειρημάτων με την αποδόμηση των θετικιστικών κατηγοριοποιήσεων της κυρίαρχης ψυχολογίας, χωρίς να υπάρχει παράλληλα η παραγωγή εναλλακτικών απελευθερωτικών εννοιολογήσεων. Θεωρεί επίσης ότι ο κοινωνικός κονστρουξιονισμός έχει περιοριστεί στην επιστημολογική κριτική και δεν έχει ασχοληθεί αρκετά με την κριτική των κοινωνικο-οικονομικών/ υλιστικών δομών που εγκαθιδρύουν τις θετικιστικές κατηγοριοποιήσεις.

Στο παρόν κεφάλαιο επιχειρήσαμε να χαρτογραφήσουμε με συνοπτικό τρόπο τη μεταφορά των επιστημολογικών μετανεωτερικών προβληματισμών στην ψυχολογία και αναφερθήκαμε περιληπτικά στο ρεύμα του κοινωνικού κονστρουξιονισμού καθώς και σε κάποιες από τις κριτικές

που διατυπώθηκαν γι' αυτό. Αυτές οι ανασκοπήσεις κρίθηκαν αναγκαίες προκειμένου να καταστεί πιο κατανοητό το περιεχόμενο των επόμενων κεφαλαίων που αφορά τη διαμόρφωση των μετανεωτερικών θεραπειών.

«Ίσως το πιο σημαντικό είναι ότι δεν φέρουμε μόνο γλώσσες που εφοδιάζουν τη λογική της οπτικής μας αλλά και λεξικά περιγραφής και ερμηνείας αυτού που παρατηρείται. Έτσι, αντιμετωπίζουμε τις καταστάσεις της ζωής μας με κώδικες στα χέρια, με προϋπάρχουσες δομές κατανόησης, οι οποίες υποδεικνύουν πως να διαχωρίσουμε το προβληματικό από το πολύτιμο».

(McNamee & Gergen, 1992, σ. 2)

Κεφάλαιο 3: Μετανεωτερικές/ μεταδομικές θεραπείες

Οι μετανεωτερικές και μεταδομικές προσεγγίσεις ψυχοθεραπείας άρχισαν να αναπτύσσονται κατά τη δεκαετία του '80, ως επί το πλείστον στο πεδίο της οικογενειακής θεραπείας. Αρκετοί από τους βασικούς εκπροσώπους αυτών των προσεγγίσεων είχαν εκπαιδευτεί ως οικογενειακοί θεραπευτές, οι οποίοι στην πορεία της επαγγελματικής τους δουλειάς είτε

προσπάθησαν να αναθεωρήσουν τα θεωρητικά μοντέλα των συστημικών προσεγγίσεων που επικρατούσαν, είτε να τα εμπλουτίσουν με αναφορές από τις φιλοσοφικές διαμάχες της δεκαετίας του '80 και από ιδέες που άντλησαν από την κοινωνική θεωρία, από άλλες κοινωνικές επιστήμες, από τον φεμινισμό, από τις κριτικές που ασκούσαν τα διάφορα κινήματα αυτοβοήθειας και των επιζώντων της ψυχιατρικής αλλά και από το ρεύμα του κοινωνικού κονστρουξιονισμού που άρχισε τότε να αναπτύσσεται στους κόλπους της Κοινωνικής Ψυχολογίας.

Προκειμένου να καταστούν κατανοητοί οι μετασχηματισμοί που οδήγησαν στην άρθρωση αυτών των νέων θεραπευτικών προσεγγίσεων θα επιχειρήσουμε να προβούμε σε μια συνοπτική ανασκόπηση κάποιων ανακατατάξεων στην οικογενειακή θεραπεία που είχαν ως αποτέλεσμα τις στροφές προς τη πρώτη και τη δεύτερη κυβερνητική. Η ανασκόπηση αυτή ίσως μας προσφέρει μια πιο ξεκάθαρη εικόνα των υπερβάσεων που πραγματοποιήθηκαν τόσο στη θεωρία όσο και στις πρακτικές εφαρμογές του κλάδου, υπερβάσεις που άφηναν πίσω τους παραδοσιακά μοντέλα σκέψης σχετικά με την ατομική ψυχοπαθολογία, τον ρόλο του θεραπευτή κλπ και που προλείαναν το έδαφος για τις μετανεωτερικές προσεγγίσεις. Τέλος, παρά το γεγονός ότι στους κόλπους της οικογενειακής θεραπείας εντάσσονται πολλά ρεύματα σκέψης- π.χ. ψυχοδυναμικής προέλευσης-, στην παρούσα ανασκόπηση θα επικεντρωθούμε περισσότερο στις συστημικές προσεγγίσεις, εντός των οποίων θεωρούμε ότι καλλιεργήθηκε ένα πρόσφορο κριτικό έδαφος που συντέλεσε, μεταξύ άλλων παραγόντων, στην ανάπτυξη των μετανεωτερικών τάσεων στη θεραπεία.

ι) Από τις κριτικές στη θεραπεία στις μετανεωτερικές θεραπείες: Μια προσπάθεια ανασκόπησης των ιστορικών και θεωρητικών καταβολών.

Ο όρος «οικογενειακή θεραπεία» εμφανίζεται για πρώτη φορά στη βιβλιογραφία το 1956, σε μια ανακοίνωση του Bowen σχετικά με τις παρατηρήσεις του σε οικογένειες σχιζοφρενών. Παρ' όλ' αυτά, ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του '40 υπήρχαν πολλοί ερευνητές και θεωρητικοί που δούλευαν ανεξάρτητα μεταξύ τους και είχαν επικεντρωθεί ως επί το πλείστον στη μελέτη της οικογένειας προκειμένου χαρτογραφήσουν τις ρίζες της σχιζοφρένειας (Παπαδιώτη- Αθανασίου & Σοφτα- Nall, 2006). Την ίδια περίοδο, εμφανίστηκε μια γενικότερη τάση εστίασης των επαγγελματιών ψυχικής υγείας στην οικογένεια που προκλήθηκε από τις ευρύτερες κοινωνικές συνθήκες εκείνης της εποχής. Γι' αυτό το λόγο ίσως, πολλές ιστορικές ανασκοπήσεις τοποθετούν χρονικά την εμφάνιση της οικογενειακής θεραπείας ως επαγγελματικού κλάδου γύρω στο τέλος της δεκαετίας του '40 με αρχές του '50 (όπως για παράδειγμα οι Polkinghorne, 2004· Ζαφείρης, Ζαφείρη & Μουζακίτης, 1999).

Κάποια στοιχεία των κοινωνικο- ιστορικών συγκυριών και διανοητικού τοπίου της εποχής τα οποία θεωρούνται σημαντικά για την εμφάνιση και την εξέλιξη του κλάδου της οικογενειακής

θεραπείας είναι τα εξής: η ανάπτυξη της Γενικής Θεωρίας των Συστημάτων της κυβερνητικής επιστήμης, η διάχυσή τους στις κοινωνικές επιστήμες και η εφαρμογή τους στη μελέτη της ανθρώπινης αλληλεπίδρασης και επικοινωνίας· η σταδιακή απογοήτευση³⁰ πολλών θεραπειών απέναντι στα ατομικά προσανατολισμένα μοντέλα θεραπείας- της ψυχανάλυσης συγκεκριμένα- και η επίδραση της σκέψης ψυχαναλυτών που εστίαζαν σε κοινωνικούς παράγοντες (λ.χ. Horney, Fromm)· η ταυτόχρονη ανάδυση της ομαδικής θεραπείας και τα θετικά αποτελέσματα που αποκόμισαν οι θεραπευτές μέσω της ομαδικής διαχείρισης ψυχοσυναισθηματικών δυσκολιών· η πολυπλοκότητα που αναδύθηκε στο οικογενειακό πεδίο μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο³¹ κ. α. (Dallos & Draper, 2010· Παπαδιώτη- Αθανασίου & Σοφτα- Nall, 2006)

Συνοπτικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι θεραπευτές που έστρεψαν το κλινικό τους βλέμμα από το άτομο στην οικογένεια διαμόρφωσαν, εντός του κλάδου, μια τάση αμφισβήτησης σχετικά με την ατομική παθολογία. Έστρεψαν την προσοχή από το άτομο στο οικογενειακό σύστημα και τις λειτουργίες του, τις οποίες και εξέταζαν πλέον ως το κέντρο της δυσλειτουργίας. Τα συμπτώματα του ατόμου θεωρήθηκαν ως η έκφραση δυσλειτουργικών μοτίβων αλληλεπίδρασης των μελών της οικογένειας. Έτσι, η στροφή του ενδιαφέροντος από το άτομο στην οικογένεια άρχισε σταδιακά να διαρρηγνύει την ατομοκεντρική οπτική της ψυχικής διαταραχής (Parker et al., 2007· McNamee & Gergen, 1992), την αιτιοκρατική προσέγγισή της καθώς και την πίστη στις θεωρίες των ατομικών κινήτρων (Hoffman, 2012, σ. 23).

Παρ' όλα αυτά, όπως σημειώνουν οι Dallos και Draper (2010), οι πρώτες συστημικές προσεγγίσεις τοποθετούνται στο ευρύτερο διανοητικό πλαίσιο της νεωτερικότητας όπου, όπως έχουμε προαναφέρει, το καθήκον για την κατανόηση και την πρόβλεψη του κοινωνικού πεδίου επαφίεται εξολοκλήρου στην επιστημονική μέθοδο και παρατήρηση. Η σύζευξη της επιστημολογίας και της μεθοδολογίας των φυσικών επιστημών με την ψυχολογία διαφαίνεται και στις συστηματικές προσπάθειες παρατήρησης των οικογενειών, προσπάθειες που εστίαζαν στην κατηγοριοποίηση τους βάσει συγκεκριμένων χαρακτηριστικών οικογενειακής αλληλεπίδρασης που οδηγούσαν, σύμφωνα με τις απόψεις κάποιων από τους συστημικούς της πρώτης γενιάς, στη σχιζοφρένεια, στην κατάθλιψη και σε άλλες ψυχολογικές δυσλειτουργίες ενός ή περισσότερων μελών της οικογένειας³². Επιπλέον, ο θεραπευτής, ως παρατηρητής των οικογενειακών συστημάτων, περιβαλλόταν από ένα πέπλο αντικειμενικότητας και γινόταν αντιληπτός ως κάτι

³⁰ Η κριτική αυτή αφορούσε την αδυναμία διαχείρισης της ψύχωσης, το υψηλό κόστος που προκύπτει από την μακροχρόνια θεραπευτική δέσμευση και την αποσιώπηση άλλων παραγόντων, πέραν των ενδοψυχικών συγκρούσεων του ατόμου, που οδηγούν στην εμφάνιση και τη διατήρηση των ψυχολογικών δυσκολιών (Dallos & Draper, 2010).

³¹ Πιο συγκεκριμένα, αναφερόμαστε στις επιπτώσεις του Β' Παγκοσμίου Πολέμου όπως απώλειες, επανένωση οικογενειών κλπ και σε γενικότερες ανακατατάξεις που επηρεάζουν τις μέχρι τότε σχετικά σταθερές οικογενειακές δομές όπως: αύξηση των διαζυγίων, οικογένειες όπου εργάζονται και οι δύο γονείς, αλλά και μεταβολές που αφορούν ζητήματα σεξουαλικότητας, σχέσεων των φύλων κλπ (Παπαδιώτη- Αθανασίου, Σόφτα- Nall, 2006)

³² Αξίζει πιστεύουμε να επισημανθεί ότι αυτή η τυπολογία των οικογενειών μέσω της οποίας θα μπορούσαν να προβλεφθούν τα συμπτώματα του «αναφερόμενου ασθενή» δεν στηρίχθηκε επαρκώς από τα ερευνητικά δεδομένα των συστημικών ερευνητών του Ινστιτούτου Ψυχικών Ερευνών (Hoffman, 2006).

εξωτερικό από το σύστημα που μελετά, σύμφωνα πάντα με τα ορθολογιστικά, επιστημονικά πρότυπα της εποχής (Hoffman, 2006, σ. 21).

Αυτό το πλαίσιο ανάλυσης της οικογένειας που εστίαζε στην αντικειμενική παρατήρησή της η οποία θα πρόσφερε έναν «ακριβή και έγκυρο χάρτη των δυναμικών της» (Dallos & Draper, 2010, σ. 11), υπό την επίβλεψη του θεραπευτή ως εξωτερικού παρατηρητή, άρχισε σταδιακά να αμφισβητείται. Φωνές εντός του κλάδου τόνιζαν ότι διαφορετικά συμπεράσματα παράγονταν από τις παρατηρήσεις των ίδιων οικογενειών όταν καλούνταν άλλοι θεραπευτές ή ερευνητές να συμμετάσχουν στην διαδικασία. Επίσης, οι θεωρήσεις των θεραπειών για την οικογένεια παρουσίαζαν συνήθως δραματικές διαφορές από την ιδέα που είχε ίδια η οικογένεια για τη λειτουργία της και για τα προβλήματα που αντιμετωπίζει (Dallos & Draper, 2010).

Έτσι, από τη δεκαετία του '70, άρχισαν να διαφαίνονται κριτικές εντός του κλάδου απέναντι στην εξουσία του ρόλου του ψυχολόγου. Πιο συγκεκριμένα, άρχισε να αναπτύσσεται ένας διάλογος σχετικά με τις σκόπιμες ή ακούσιες μορφές κατάχρησης εξουσίας και την απροθυμία των επαγγελματιών να απευθύνουν αυτά τα ζητήματα και αναστοχαστούν κριτικά αναφορικά με αυτά (Parker, 1999). Επίσης, οι φωνές φεμινιστριών θεραπευτριών έγιναν πιο ηχηρές, θέτοντας στο προσκήνιο την πατριαρχική δομή της οικογενειακής ζωής και τις οικογενειακές αξίες που παράγει εις βάρος των γυναικών και τόνισαν τον ενεργό ρόλο των οικογενειακών θεραπειών στη διατήρησή τους και άρα στην επικύρωση της πατριαρχικής κοινωνίας (Parker et al., 2007). Σε γενικές γραμμές, το φεμινιστικό ρεύμα που άρχισε να αναπτύσσεται αυτή την περίοδο στη θεραπεία αμφισβήτησε το ανδροκεντρικό βλέμμα και εστίασε στους τρόπους με τους οποίους οι πρακτικές ψυχικής υγείας είναι καταπιεστικές προς τις γυναίκες και αποδυναμώνουν τη φωνή τους, τονίζοντας ότι σε πολλές περιπτώσεις η αντίθεση γυναικών προς τις μη ικανοποιητικές συνθήκες ζωής τους λόγω της ανισότητας των φύλων, αποδίδεται σε ενδογενείς ψυχικές δυσλειτουργίες (McNamee & Gergen, 1992). Οι φεμινιστικές κριτικές άσκησαν σημαντική επίδραση σε κάποιες από τις μετανεωτερικές προσεγγίσεις.

Κατά τη δεκαετία του '80, οι κριτικές που αφορούσαν τον ρόλο του θεραπευτή, εκφράζονται με έναν πιο δομημένο, ίσως, τρόπο· παρατηρείται μια σταδιακή αλλαγή θέασης του θεραπευτή ως ενός εξωτερικού, αντικειμενικού παρατηρητή αυτού που συμβαίνει κατά τη θεραπευτική διαδικασία και εντός των οικογενειακών συστημάτων, ως ενός είδους ρυθμιστή των αναγκαίων αλλαγών της οικογένειας. Οι θεωρητικές ανακατατάξεις της εποχής που αμφισβητούσαν παντός είδους αυθεντίες και ηγεμονίες, όπως και τη δυνατότητά μας για την αντικειμενική θέαση του κόσμου των φαινομένων, ώθησαν στην ανάπτυξη ενός εννοιολογικού πλαισίου που παρέκαμψε τον εμπειρισμό και την εξουσία του θεραπευτικού ρόλου (Dallos & Draper, 2010· Ανδρουτσοπούλου, 2004). Εντός του πλαισίου της οικογενειακής θεραπείας, αυτές οι ανακατατάξεις βρήκαν την έκφρασή τους αρχικά στο θεωρητικό ρεύμα του κονστρουκτιβισμού και αργότερα σε κοινωνικές

κονστρουξιονιστικές, μεταδομικές και μετανεωτερικές προσεγγίσεις της θεραπείας και σήμαναν την στροφή από την πρώτη στη δεύτερη κυβερνητική (Dallos & Draper, 2010).

Ο ριζοσπαστικός κονστρουκτιβισμός- με κύριους εκπροσώπους τους Humberto Maturana, (βιολόγο), Francisco Varela (γνωσιοθεωρητικό), Heinz von Foerster (κυβερνητικό) και Ernst von Glasersfeld (γλωσσολόγο) ηγήθηκε αυτής της στροφής³³ (Anderson & Goolishian, 1992· Ανδρουτσοπούλου, 2004 · Hoffman, 2005). Οι στοχαστές αυτοί διέρρηξαν τη σχέση μας με την πραγματικότητα, αμφισβητώντας την ικανότητα μας να την προσεγγίσουμε από τη στιγμή που οι αντιλήψεις μας φιλτράρονται από το νευρικό μας σύστημα (Hoffman, 2006). Οι βασικές αρχές του κονστρουκτιβισμού ορίζουν την πραγματικότητα ως κατασκευή του ανθρώπινου νου, ως μια νοητική κατασκευή. Στρέφουν την προσοχή στη νοηματοδότηση του κόσμου από το άτομο, η οποία προηγείται της συμπεριφοράς και αμφισβητούν τον παραδοσιακό διαχωρισμό ανάμεσα στον γνώστη και σε αυτό που επιχειρεί να γνωρίσει, ισχυριζόμενοι ότι οι εγγενείς διαδικασίες του οργανισμού καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό αυτό που εκλαμβάνεται ως «πραγματικό». Βάσει αυτής της οπτικής της πραγματικότητας, ο επιστήμονας δεν είναι ποτέ ανεξάρτητος από τον κόσμο που ο ίδιος παρατηρεί (McNamee & Gergen, 1992· Ανδρουτσοπούλου, 2004). Πιο συγκεκριμένα, οι θεωρητικές διατυπώσεις που προήλθαν από έρευνες του Maturana και του von Foerster, αμφισβητούσαν την ικανότητα πρόσληψης μιας αντικειμενικής εικόνας της πραγματικότητας, από τη στιγμή που ο εγκέφαλος δεν επεξεργάζεται και δεν καταγράφει τις εικόνες του κόσμου σαν κάμερα αλλά τις οικοδομεί υπολογιστικά. Ο von Foerster επίσης εστίασε το ενδιαφέρον του στον παρατηρητή (Hoffman, 2005).

Ένα από τα κοινά στοιχεία του ρεύματος του κονστρουκτιβισμού με εκείνο του κοινωνικού κονστρουξιονισμού στη θεραπεία είναι ότι και τα δύο απορρίπτουν τη θέση ότι η αλήθεια μπορεί να προσεγγιστεί αντικειμενικά, από έναν εξωτερικό παρατηρητή (Hoffman, 2005). Παρ' όλ' αυτά, οι εκφραστές του κοινωνικού κονστρουξιονισμού στη θεραπεία άσκησαν κριτική σε βασικές ιδέες του κονστρουκτιβισμού, αναφορικά με τη στάση ουδετερότητας που διατηρούν οι τελευταίοι καθώς και στις επιστημολογικές τους συνδέσεις με τις φυσικές επιστήμες. Οι κοινωνικοί κονστρουξιονιστές, στρέφοντας την προσοχή στην κοινωνική ερμηνεία και στην επίδραση της γλώσσας, της οικογένειας και του πολιτισμού απομακρύνθηκαν από την εστίαση στις λειτουργίες του νευρικού συστήματος (Hoffman, 2005).

Επίσης, το ρεύμα του κοινωνικού κονστρουξιονισμού, δίνοντας μεγαλύτερη έμφαση στις διαδικασίες μέσω των οποίων οι επιλογές που κάνουν οι οικογένειες δομούνται και καταστρατηγούνται από τις ανισότητες των λόγων εξουσίας και των πολιτισμικά κυρίαρχων λόγων διαφωνούν εν γένει με την έμφαση στη μοναδικότητα, στην ελευθερία και την ατομική αυτονομία

³³ Σ' αυτό το σημείο θα θέλαμε να συμπληρώσουμε ότι ο κύριος εισηγητής του κονστρουκτιβισμού στη θεραπεία θεωρείται ο George Kelly, οι ιδέες του οποίου εμπλουτίστηκαν από τους προαναφερόμενους στοχαστές (Gergen, 2006).

που υποδεικνύεται από την οπτική των κονστρουκτιβιστών (Dallos & Draper, 2010). Μέσω της παραδοχής ότι όλοι οι άνθρωποι έχουν τη δυνατότητα να δημιουργήσουν τη δική τους πραγματικότητα βλέπουν προς μια σχετικιστική θέση που αποφεύγει να εστιάσει στην πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα των ιεραρχικών σχέσεων εξουσίας. Μια από τις σημαντικές αδυναμίες της για παράδειγμα είναι ότι δεν μπορεί να εντάξει στα ερμηνευτικά της σχήματα την καταπίεση κοινωνικών ομάδων και μειονοτήτων. Επίσης, στρέφει τον φακό εστίασης πάλι στο άτομο, μια μεταστροφή που, επιτυχώς ή όχι, είχε ξεπεραστεί από τα συστημικά μοντέλα της πρώτης κυβερνητικής (Ανδρουτσοπούλου, 2004).

Οι θεραπευτές και οι θεωρητικοί θεραπειάς που άντλησαν ιδέες από το κοινωνικό κονστρουξιονιστικό μοντέλο, εισήγαγαν στο πεδίο της την κριτική που άσκησε η μετανεωτερική σκέψη στα προτάγματα του Διαφωτισμού, προσαρμόζοντάς την στις παραδοσιακές θεραπευτικές πρακτικές. Σε έναν από τους πρώτους συλλογικούς τόμους που εκδόθηκαν κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '90 και αφορούσαν το κονστρουξιονιστικό κίνημα στη θεραπεία, το *Therapy as Social Construction*, διαβάζουμε: «Στο μεγαλύτερο μέρος τους, τα επαγγέλματα ψυχικής υγείας αυτού του αιώνα είχαν ως οδηγό έναν συγκεκριμένο κώδικα κατανόησης, αυτόν που συναντάμε στις ρίζες του Διαφωτισμού» και στον επιστημονικό θεμελιωτισμό που αυτός εισήγαγε στην ανθρώπινη σκέψη (McNamee & Gergen, 1992, σ. 1). Εδώ, ξανασυναντάμε τον Kenneth Gergen, αυτή τη φορά ως θεωρητικό που συνεργάζεται με θεραπευτές οι οποίοι έδειξαν ενδιαφέρον για τις συζητήσεις περί κοινωνικού κονστρουξιονισμού στην Κοινωνική Ψυχολογία. Αυτή η συνεργασία απέβλεπε στην ανάπτυξη και ανάδειξη ενός θεραπευτικού εγχειρήματος -ή διαλόγου όπως το αποκαλούν κάποιοι μετανεωτερικοί θεραπευτές- που θέτει σε κριτικό αναστοχασμό την θεραπεία και προτείνει νέες πρακτικές (Gergen, 2006).

ii) Παραδοσιακές έννοιες και κατανοήσεις της ψυχοθεραπείας σε κρίση. Κριτική και βασικές αρχές των μετανεωτερικών θεραπειών

Με την έλευση των κονστρουξιονιστικών ιδεών στο πεδίο της ψυχοθεραπείας, συντελέστηκαν σημαντικές αλλαγές που αφορούσαν την επαναδιαπραγμάτευση πολλών από τις παραδοσιακές αρχές του κλάδου και την εισήγηση εναλλακτικών μεθόδων άσκησης της θεραπείας καθώς και εναλλακτικών τρόπων εμπλουτισμού του θεωρητικού της οπλοστασίου. Αυτή η μετατόπιση δεν εκφράζεται από μια συγκεκριμένη σχολή ή ρεύμα σκέψης³⁴, γι' αυτό και σ' αυτό το ρεύμα αποδίδονται κατά καιρούς διάφορες ονομασίες: μετανεωτερικές, μεταδομιστικές, συνεργατικές, κοινωνικο- κονστρουξιονιστικές θεραπείες, θεραπείες λόγου ή συζήτησης κλπ. (Tarragona, 2008). Σε γενικές γραμμές, οι βασικές αναθεωρήσεις που προτείνουν είναι η στροφή από τον επιστημονικό θεμελιωτισμό στην ευελιξία της θεραπευτικής διαδικασίας, η αντικατάσταση της ουσιοκρατικής

³⁴ Φαίνεται να υπάρχει μια σχετικά χαλαρή σύνδεση μεταξύ θεωρητικών και θεραπειών που βασίζονται σε κάποιες κοινές επιστημολογικές παραδοχές (Tarragona, 2008).

αντίληψης που εμμένει σε κατηγοριοποιήσεις με μια συνείδηση της κοινωνικής κατασκευής των νοημάτων, η συνεργατική στάση του θεραπευτή σε αντίθεση με την διατήρηση της θέσης του «ειδικού», η πρόταση εννοιολογικών μετατοπίσεων που στρέφουν την προσοχή από τον ατομικό νου στους γλωσσικά και κοινοτικά κατασκευασμένους λόγους και από τον εαυτό στη σχέση, καθώς και η ανάδειξη της πολυφωνίας μέσω της θεραπευτικής διαδικασίας (Gergen & Warhus, 2001).

Ας δούμε λίγο πιο συγκεκριμένα πως ενσωματώθηκαν στη θεραπεία οι ιδέες του κοινωνικού κονστρουξιονισμού που αναφέραμε στο δεύτερο κεφάλαιο. Η αμφισβήτηση της πίστης ότι η αλήθεια προσεγγίζεται μέσω της επιστημονικής γνώσης καλλιεργεί μια δυσπιστία απέναντι στην οπτική του θεραπευτή που επικρατεί στα παραδοσιακά μοντέλα δηλαδή στην αναπαράσταση του ειδικού, ανεξάρτητου και ατομικού γνώστη, του επιστήμονα που παρατηρεί συστηματικά, με ακρίβεια και μπορεί να διατηρήσει μια ανεξάρτητη θέση από το υποκείμενο που παρατηρεί, του ειδήμονα που καταλήγει σε αληθή συμπεράσματα και ερμηνείες σχετικά με τις φυσιολογικές ή δυσπροσαρμοστικές λειτουργίες των πελατών/ ασθενών του και που προσφέρει λύσεις μέσω αυτής της γνώσης κατευθύνοντας την θεραπευτική διαδικασία (McNamee & Gergen, 1992). Όπως τονίζουν οι McNamee και Gergen (1992), ο επιστήμονας-θεραπευτής που προάγουν τα παραδοσιακά μοντέλα, εντοπίζει την παθολογία στην ανικανότητα του υποκειμένου να λειτουργήσει ως ιδανικός γνώστης του κόσμου μέσα στον οποίο ζει και κατ' επέκταση, να προσαρμοστεί βάσει αυτού του κόσμου³⁵.

Οι μετανεωτερικοί θεραπευτές λόγω της επικέντρωσης στο νόημα, στη διυποκειμενικότητα και στον ενεργό ρόλο που διαδραματίζουν οι άνθρωποι στην κατασκευή των κοινωνικών συμβάσεων και του κοινού νοήματος που μοιράζονται, τονίζουν επίσης τους περιορισμούς των παραδοσιακών συστημικών, κονστρουκτιβιστικών και γνωσιακών προσεγγίσεων. Κάνουν λόγο για τις μηχανιστικές και βιολογικές μεταφορές που διέπουν τα παραπάνω μοντέλα, μεταφορές που αντιμετωπίζουν τους ανθρώπους ως μηχανές ή οργανισμούς και όχι ως όντα που δημιουργούν νόημα (meaning generating beings) (Hoffman, 1992· 2005· Anderson & Goolishian, 1992). Σύμφωνα με τα παραπάνω, η οπτική της οικογένειας ως ομοιοστατικού μηχανισμού δεν αντικατοπτρίζει επαρκώς την πολυπλοκότητά της· η οικογένεια γίνεται αντιληπτή ως κοινωνικό σύστημα που αποτελείται από άτομα που μοιράζονται κοινά νοήματα παρά ως σύστημα το οποίο παράγει συμπτώματα που διευκολύνουν τη λειτουργία του (Lax, 1992). Επιπλέον, οι μετανεωτερικοί θεραπευτές σύμφωνα με την Tarragona (2008), προτιμούν την αφηγηματική μεταφορά ως ερμηνευτικό σχήμα κατανόησης των ανθρώπινων ζώων καθώς η αφήγηση, γι' αυτούς, διαδραματίζει κεντρικό ρόλο στη νοηματοδότηση, κατασκευάζοντας τις εμπειρίες μας και

³⁵ Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι η αμφισβήτηση της επικράτειας του επιστήμονα-θεραπευτή, του διϊσμού μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου και το κάλεσμα για έναν κριτικό αναστοχασμό απέναντι σ' αυτές τις παραδοχές είναι κάποια από τα βασικά σημεία σύγκλισης των φαινομενολογικών, κονστρουκτιβιστικών και κονστρουξιονιστικών μοντέλων, χωρίς βέβαια να ξεχνάμε ότι το καθένα από αυτά αντλεί τις ιδέες του από πολύ διαφορετικά ρεύματα σκέψης.

ταυτόχρονα λειτουργώντας ως μέσο για την κατανόησή τους.

Όπως προαναφέραμε, τα μετανεωτερικά ρεύματα καλλιεργούν στη θεραπεία την δυσπιστία που εξέφρασε ο Lyotard απέναντι στις μετα-αφηγήσεις, δηλαδή στα μεγάλα επεξηγηματικά συστήματα σκέψης που αξιώνουν την αλήθεια. Αποφεύγοντας την νεωτερική έννοια της αλήθειας, αποδέχονται, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, όλες τις αφηγήσεις ως έγκυρες ακολουθώντας μια αξίωση για μεταμοντέρνα γνώση: «Η μεταμοντέρνα γνώση... εκλεπτύνει την ευαισθησία μας απέναντι στις διαφορές και ενισχύει την ικανότητά μας να υποφέρουμε το ασύμμετρο. Η ίδια δεν βρίσκει τον λόγο ύπαρξής της στην ομοφωνία των εμπειρογνομόνων αλλά στην παραφωνία των επινοητών» (Lyotard, 1993, σ. 27). Επιπλέον, οι κονστρουξιονιστικές προσεγγίσεις, αντλώντας στοιχεία από τη φουκωϊκή παράδοση, τονίζουν την ύπαρξη ιεραρχιών εξουσίας που διαμορφώνουν κοινωνικές σχέσεις ανισότητας. Κάνουν λόγο για την ύπαρξη προνομιακών λόγων που απολαμβάνουν την εύνοια κυρίαρχων κοινωνικών δυνάμεων και περιθωριακών λόγων που γίνονται αντιληπτοί ως υποταγμένες γνώσεις. Οι μετανεωτερικοί θεραπευτές ενσωματώνουν στη θεραπεία τις αλήθειες των περιθωριακών, εναλλακτικών λόγων και αποδέχονται την τοπική αξία και εγκυρότητά τους, εντός του κοινωνικού πλέγματος στο οποίο αναπτύχθηκαν (Bertrando, 2000). Η προσαρμογή της θεωρίας του Foucault που αφορά τα καθεστώτα εξουσίας/ γνώσης στις θεραπευτικές αυτές προσεγγίσεις άσκησε τη γοητεία της και σε φεμινίστριες θεραπεύτριες, οι οποίες ενσωμάτωσαν αυτές τις παραδοχές στην κριτική τους προκειμένου να αναδείξουν τις έμφυλες προκαταλήψεις που διαχέονται στο θεραπευτικό λόγο (Hoffman, 1992).

Επιπλέον, οι μεταδομικές προσεγγίσεις προκρίνουν τη χρήση της αποδόμησης ως κριτικό μέσο μελέτης των συστημάτων νοήματος και αποκάλυψης του τρόπου με τον οποίο αυτά τα συστήματα λειτουργούν ως 'κείμενα' (texts). Αυτά τα κείμενα (ή τα συστήματα νοήματος) καθιερώνουν συγκεκριμένες ιδέες-αντιλήψεις ως δεδομένες, και πριμοδοτούν συγκεκριμένους τρόπους ζωής έναντι άλλων. Στο πεδίο της ψυχοθεραπείας έχουν αναπτυχθεί προσεγγίσεις (π.χ. συμπεριφορισμός, ψυχανάλυση, γνωστική ψυχολογία) που ακολουθούν ψυχιατρικά ή ψυχολογικά συστήματα σκέψης και νοήματος, τα οποία εγκαθιδρύουν ως δεδομένες περιγραφές παθολογίας και λειτουργούν καταπιεστικά ενώ προσποιούνται ότι βοηθούν. Ο ρόλος της αποδόμησης σ' αυτή την περίπτωση, είναι η διαλεύκανση (ξετύλιγμα) αυτών των συστημάτων σκέψης μέσω μιας αντι-μεθόδου που αντιστέκεται στον ορισμό ή στην παθολογικοποιημένη κατάταξη των ανθρώπων (Parker, 1999).

Σε γενικές γραμμές λοιπόν και παρά τις διαφορές τους, οι θεραπευτικές προσεγγίσεις με μετανεωτερικές αναφορές μοιράζονται κάποιες κοινές προϋποθέσεις. Αντιμετωπίζουν με σκεπτικισμό την αντικειμενική γνώση και την ύπαρξη μιας παγκόσμιας, απόλυτης αλήθειας. Αντ' αυτού, θεωρούν ότι η πραγματικότητα είναι πολυδιάστατη και ότι η γνώση είναι γλωσσικά και κοινοτικά κατασκευασμένη. Δίνουν μεγάλη έμφαση στη γλώσσα, την οποία την αντιλαμβάνονται

ως το όχημα μέσω του οποίου γνωρίζουμε και αποδίδουμε νόημα στον κόσμο, στις σχέσεις, στα γεγονότα και στις εμπειρίες των ζώων μας. Το άτομο και ο εαυτός, η ανάπτυξη του και η ενεργή δράση του γίνονται αντιληπτά ως αλληλεξαρτώμενες κοινοτικές και διαλογικές διαδικασίες και όχι ως απομονωμένες, ενδοψυχικές ολότητες. Οι άνθρωποι έχουν πολλαπλές ταυτότητες, οι οποίες σχηματίζονται και ανακαθορίζονται στη διαδικασία της κοινωνικής αλληλόδρασης (Anderson, 2003). Έτσι, στο πλαίσιο των μετανεωτερικών θεραπειών η ταυτότητα γίνεται αντιληπτή ως αφήγηση που διηγούμαστε και κατασκευάζουμε συνεχώς μαζί με τους άλλους, μια αφήγηση που σχηματοποιείται βάσει των πολιτικών, οικονομικών, κοινωνικών και πολιτισμικών περιορισμών και δυνατοτήτων που επικρατούν στη συγκεκριμένη ιστορική εποχή που ζούμε (Lax, 1992).

Τα προβλήματα και οι λύσεις δεν υπάρχουν αργίσι εντός του ατόμου ή του οικογενειακού συστήματος αλλά σχηματίζονται και αποκτούν νόημα μέσα σ' ένα διαλογικό πλέγμα σχέσεων. Ο μετασχηματισμός του προβλήματος σε αλλαγή είναι ένα εγγενώς σχεσιακό και γλωσσικό ζήτημα που προκύπτει από τους πολλαπλούς επικοινωνιακούς χειρισμούς μεταξύ των ατόμων. Έτσι, ο στόχος της θεραπείας είναι η δημιουργία ενός εναλλακτικού (συγκριτικά με το προϋπάρχον) διαλογικού και σχεσιακού πλαισίου που θα οδηγήσει στη μεταμόρφωση- μετασχηματισμό. Ο μετασχηματισμός δεν μπορεί να προκαθοριστεί (ούτε χρονικά, ούτε στη βάση των ερμηνευτικών εργαλείων του θεραπευτή) καθώς είναι μοναδικός για τους συμμετέχοντες στη θεραπευτική συζήτηση. Γι' αυτό το λόγο η αλλαγή, τα αποτελέσματα και οι λύσεις θεωρείται ότι ενυπάρχουν, συνκατασκευάζονται και προκύπτουν από τον θεραπευτικό διάλογο. Το τελικό αφηγηματικό «κείμενο» είναι αποτέλεσμα της συνκατασκευής της ιστορίας του πελάτη με εκείνης του θεραπευτή (Lax, 1992· McNamee & Gergen, 1992· Anderson, 2003).

Ένας από τους βασικούς στόχους οπότε είναι η συνεχής προσπάθεια να διατηρηθεί η συζήτηση ανοιχτή και να μετατραπεί ο θεραπευτικός διάλογος σε εστία απεριόριστη παραγωγής νέων ιστοριών και νοημάτων (Bertrando, 2000· Anderson & Goolishian, 1992). Ο θεραπευτής γίνεται αντιληπτός ως ειδικός σε είδη διαδικασιών συζήτησης και ως αυτός που διευκολύνει τη διαλογική διαδικασία εισάγοντας ομαλά τους συμμετέχοντες στο θεραπευτικό διάλογο. Προσεγγίζει τη συζήτηση ως μια στιγμή αβεβαιότητας, πρόκλησης και κατασκευής· μια στιγμή κατά την οποία όλα τα μέλη της συζήτησης φέρνουν στο διαλογικό προσκήνιο και διαπραγματεύονται τις ιστορίες τους, τις σχέσεις τους και τους οικείους τρόπους δράσης τους. Παράλληλα, προσπαθεί να μειώσει την ιεραρχική απόσταση μεταξύ αυτού και των συμμετεχόντων, να είναι ενήμερος των προκαταλήψεών του, να είναι ξεκάθαρος σχετικά μ' αυτές και να τις μοιράζεται. Στόχος του είναι να μάθει από τον πελάτη πως ο ίδιος βιώνει την πραγματικότητά του. Τέλος, ο θεραπευτής οφείλει να αναστοχάζεται διαρκώς σχετικά με τη θέση εξουσίας που κατέχει στη θεραπεία -μια θέση εξουσίας που νομιμοποιείται στη βάση των αξιώσεων επιστημονικότητας του κλάδου του και της ιδιότητάς του ως «ειδικού»- και να εξετάζει κριτικά τις μεταφορές που

διαμορφώνουν τη δουλειά του (Ανδρουτσοπούλου, 2004· McNamee, 2004· Tarragona, 2008).

Τέλος, η διαδικασία που ακολουθείται δεν ορίζεται ως θεραπεία με την ιατρική έννοια αλλά ως συζήτηση κατά τη διάρκεια της οποίας συνκατασκευάζονται νοήματα και εναλλακτικές από τον πελάτη και τον θεραπευτή καθώς δεσμεύονται σε μια διαδικασία κοινής αναζήτησης. Η διαδικασία εστιάζεται στον λόγο των συμμετεχόντων και στους τρόπους με τους οποίους οι αφηγήσεις τους περιορίζουν ή ισχυροποιούν διαφορετικές μορφές δράσης- και άρα διαφορετικές πραγματικότητες. Ο πελάτης είναι ο μόνος *ειδικός* για τη ζωή του, γι' αυτό και η θεραπεία αρχίζει με τον ορισμό που δίνει ο ίδιος στο πρόβλημα. Αυτός καθορίζει τους στόχους και αποφασίζει το τέλος της θεραπείας (McNamee, 2004· Tarragona, 2008).

iii) Παρουσίαση των κύριων ψυχοθεραπευτικών θεραπειών

α) Αναστοχαστική ομάδα

Η «αναστοχαστική ομάδα» αναπτύχθηκε από τον Νορβηγό θεραπευτή Tom Andersen (1987· 1991· 1992a· 1992b· 1993· 1995), ως εξέλιξη της εμπειρίας του με ομάδες θεραπευτών οικογένειας. Ο Andersen συμμετείχε σε ομάδες θεραπευτών οι οποίοι παρακολουθούσαν συνεδρίες θεραπείας οικογένειας, μέσω ενός μονόδρομου καθρέφτη, έτσι ώστε να παρέχουν αναστοχασμό και ανατροφοδότηση στον θεραπευτή. Οι ομάδες αυτές παρέμεναν κρυμμένες από τους θεραπευόμενους, λειτουργώντας ως «ειδικοί» και «ουδέτεροι παρατηρητές» και παρέχοντας σχόλια στον θεραπευτή για την πορεία της συνεδρίας και της θεραπευτικής διαδικασίας (Paré, 1999). Όπως αναφέρει ο ίδιος ο Andersen (1992a), η ιδέα της ομάδας ειδικών, η οποία βρισκόταν κρυμμένη από την οικογένεια και απλά ανακοίνωνε στον θεραπευτή τα συμπεράσματα και τις οδηγίες της, ήταν μια πρακτική η οποία εμπεριείχε την προβληματική θέση του ότι οι «ειδικοί» γνωρίζουν περισσότερο για τους θεραπευόμενους, από ότι οι ίδιοι γνωρίζουν για τους εαυτούς τους.

Η ριζική αλλαγή σε αυτή την πρακτική επήλθε όταν ο Andersen πρότεινε το ανοιχτό μοίρασμα των παρατηρήσεων και του αναστοχασμού της ομάδας με την οικογένεια. Αν και η ιδέα είχε αρχίσει να αναπτύσσεται ήδη από το 1981, η επικράτηση των παραδοσιακών ψυχιατρικών και ψυχοθεραπευτικών μεθόδων, καθώς και η ανησυχία για πιθανές αρνητικές επιπτώσεις στην πορεία της θεραπευτικής διαδικασίας, καθυστέρησε την εφαρμογή της μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1980 (Andersen, 1992a). Η αρχή της αναστοχαστικής ομάδας έγινε το 1987, όταν ο Anderson πρότεινε στην οικογένεια και τον θεραπευτή να ακούσουν την συζήτηση της ομάδας παρακολούθησης, αλλάζοντας, ουσιαστικά, την θέση μεταξύ των δύο ομάδων. Παρατηρήθηκε ότι αφού η οικογένεια άκουσε την ομάδα να συζητάει με θετικό και αισιόδοξο τρόπο για τα ζητήματα τα οποία είχαν τεθεί, στην συνέχεια το κλίμα αυτό διατηρήθηκε και στην θεραπευτική συνεδρία της

οικογένειας (Andersen, 1987). Με την μέθοδο αυτή, υπήρξε μια σημαντική μετατόπιση μεταξύ του διπόλου παρατηρητής / ομιλητής, με τις δύο ομάδες να αναλαμβάνουν εναλλάξ τον ρόλο αυτό, κάτι που συντέλεσε στην δημιουργία νέων περιγραφών και ερμηνειών (Andersen, 1995). Ταυτόχρονα, στόχος του Andersen ήταν η αποφυγή της έντονης αρνητικής κριτικής από την πλευρά των θεραπευτών προς τους θεραπευόμενους, αφού η διαδικασία της αναστοχαστικής ομάδας φάνηκε να συμβάλλει στην διατήρηση του σεβασμού ανάμεσα στα μέλη της, καθώς και στην περισσότερο δημιουργική και ελεύθερη έκφραση. Αποτέλεσμα αυτών ήταν η αύξηση των διαφορετικών οπτικών και προσεγγίσεων στα ζητήματα που τέθηκαν, χωρίς τον κίνδυνο της τάσης υιοθέτησης μια ενιαίας αφήγησης για τους θεραπευόμενους, προερχόμενης από τον θεραπευτή, ως ειδικό. Επιπλέον, η χρησιμοποιούμενη γλώσσα έγινε σημαντικά πιο προσιτή και ευθεία, χωρίς την χρήση θεωρητικών και ψυχιατρικών όρων (Paré, 1999).

Στην διαδικασία της αναστοχαστικής ομάδας, η οικογένεια είναι αυτή που επιλέγει το θέμα συζήτησης, ενώ ο θεραπευτής δεν διακόπτει τους θεραπευόμενους όταν αυτοί εκφράζονται, κάτι το οποίο επιτρέπει την ελεύθερη έκφραση σκέψεων από το σύνολο των μελών της ομάδας. Ο ίδιος κανόνας ισχύει και για την αναστοχαστική ομάδα των θεραπευτών (Andersen, 1987). Όσο η αναστοχαστική ομάδα ακούει την συζήτηση της οικογένειας και του θεραπευτή, τα μέλη της ομάδας διαμορφώνουν τις παρατηρήσεις και τις ιδέες τους, χωρίς να εμπλέκονται σε συζήτηση μεταξύ τους. Στην συνέχεια, ο θεραπευτής προτείνει στην οικογένεια να ακούσουν την συζήτηση της αναστοχαστικής ομάδας, σε σχέση με όσα ειπώθηκαν στην συζήτηση της οικογένειας, κάτι το οποίο μπορεί να γίνει μόνο με την σύμφωνη γνώμη της οικογένειας. Έτσι, είναι απαραίτητο ο θεραπευτής να καταστήσει σαφές στην οικογένεια ότι μπορούν να αρνηθούν να ακούσουν την αναστοχαστική ομάδα, καθώς και να αγνοήσουν τις προτάσεις και τις ερμηνείες τους, αν αυτές τους κάνουν να αισθάνονται άβολα. Ταυτόχρονα, η αναστοχαστική ομάδα θα πρέπει να επικεντρώνεται σε όσα ακούστηκαν στην συζήτηση της οικογένειας, αντί στη διατύπωση των δικών τους ερμηνειών για το ζήτημα. (Andersen, 1992a). Η αναστοχαστική περίοδος μπορεί να διαρκέσει από 2 λεπτά, έως ένα τέταρτο της ώρας και στο τέλος ο θεραπευτής δίνει στην οικογένεια την επιλογή να σχολιάσουν ή να συζητήσουν αυτά που ακούστηκαν από την αναστοχαστική ομάδα. Ταυτόχρονα, ο θεραπευτής θα πρέπει να ρωτήσει τους θεραπευόμενους για το αν θεώρησαν κάτι αβάσιμο ή αρνητικό από όσα λέχθηκαν από την αναστοχαστική ομάδα, καθώς οι ίδιοι μπορεί να αποφύγουν να εκφράσουν αρνητικές κρίσεις οικειοθελώς, γνωρίζοντας ότι η ομάδα τους ακούει. Αυτού του είδους η ανατροφοδότηση μπορεί να είναι ιδιαίτερα σημαντική για την αναστοχαστική ομάδα, καθώς δίνει μια εικόνα για τα όρια της οικογένειας (Andersen, 1987).

Η αναστοχαστική ομάδα, ως μέθοδος, θεωρείται κι αυτή ως προϊόν της μετανεωτερικής στροφής³⁶ στην ψυχοθεραπεία (Boston, 2000). Όπως αναφέρει ο Andersen (1992b, 1993), η

³⁶ Η Hoffman (2006) συγκεκριμένα αναφέρει κάποια από τα χαρακτηριστικά της ομάδας αναστοχασμού που έχουν αντληθεί από την εφαρμογή των μετανεωτερικών παραδοχών στην ψυχοθεραπεία, έτσι όπως τα βίωσε αυτή ως

μέθοδος επικεντρώνεται στις κοινωνικές σχέσεις και τον λόγο, σε αντίθεση με παραδοσιακές ψυχοθεραπείες που παρουσιάζουν μια αυτοαναφορική εστίαση στις θεωρητικές τους βάσεις και μεθόδους. Η ίδια η ιδέα των πολλαπλών εαυτών, ως αντίθεση στην νεωτερική ιδέα του ενιαίου εαυτού, καθώς και η κατασκευή των εαυτών μέσω της γλώσσας και της συζήτησης, αναφέρονται ως θεμελιώδεις αρχές πάνω στις οποίες η αναστοχαστική ομάδα διαφοροποιείται από τις παραδοσιακές ψυχοθεραπείες, καθώς και στην απόρριψη της έννοιας του «ειδικού» -με τους θεραπευτές και τους θεραπευόμενους να συμβάλλουν εξ' ίσου στην θεραπευτική διαδικασία. Τονίζεται επίσης η εστίαση «στα ποικίλα πιθανά νοήματα που συνθέτουν τους ποικίλους πιθανούς κόσμους μας», η απομάκρυνση από την αντικειμενικότητα και η απόδοση της εικόνας του κόσμου με συμπληρωματικούς και όχι αντιθετικούς όρους (Andersen, 1987).

Η ίδια η εκπαίδευση στην μέθοδο της αναστοχαστικής ομάδας, όπως παρατηρούν οι Biever & Gardner (1995), είναι ιδιαίτερα σημαντική προς αυτή την κατεύθυνση, καθώς ενθαρρύνεται η υιοθέτηση ενός πλαισίου κοινωνικού κονστρουξιονισμού στη δουλειά των θεραπειών, προωθώντας την ιδέα της σημασίας των νοημάτων που παράγουν οι άνθρωποι, ο ένας για τον άλλο, μέσω της συζήτησης, καθώς και την ιδέα της αντίληψης του θεραπευτή ως «συνεργάτη» σε μια διαδικασία, αντί ως «ειδικού» ή «εξωτερικού παρατηρητή», με τους θεραπευόμενους να αποφασίζουν οι ίδιοι για το τι θεωρούν βοηθητικό και χρήσιμο για τους ίδιους, μέσα από την θεραπευτική διαδικασία.

Έτσι, τα στοιχεία που αφορούν τις επιμέρους αφηγήσεις, ιστορίες και σκέψεις των θεραπευόμενων είναι ιδιαίτερα σημαντικά για την διαδικασία. Όπως αναφέρει ο Andersen (1987), κάθε μέλος της οικογένειας βρίσκεται ανάμεσα σε δύο άκρα: την επιθυμία για αλλαγή και την επιθυμία για μη-αλλαγή. Οι θεραπευτές θα πρέπει να εντοπίσουν την θέση του κάθε μέλους σε αυτό το φάσμα, έτσι ώστε να γνωρίζουν τους τύπους συζήτησης οι οποίοι είναι κατάλληλοι για την θεραπευτική διαδικασία, καθώς σε πολλές περιπτώσεις κάποια μέλη ενδέχεται να μην είναι έτοιμα να συζητήσουν για κάποια ζητήματα. Όταν κάποιο μέλος εμφανίζει μη διάθεση για αλλαγή, θα πρέπει να ρωτάται ξανά κατά διαστήματα, έτσι ώστε να διαπιστωθεί αν η θέση του έχει αλλάξει. Σε γενικές γραμμές, οι θεραπευτές πρέπει να ακολουθούν τον τρόπο συμμετοχής (λεκτικό και μη-

συμμετέχουσα σε μια ομάδα με τον Tom Andersen: Η συνεδρία δεν χαρακτηρίζεται από μια συγκεκριμένη δομή αλλά από τη συμμετοχή μικρών ομάδων που σχολιάζουν με τη σειρά τους τα λεγόμενα με έναν μη κατευθυντικό και αποπαθολογικοποιημένο λόγο. Επίσης, δεν στηρίζεται σε συγκεκριμένες θεραπευτικές παρεμβάσεις ή σε λίστες ερωτήσεων. Η απουσία του μονόδρομου καθρέφτη οδηγεί στην αποφυγή της χρήσης επαγγελματικής γλώσσας από την πλευρά των ψυχολόγων, γεγονός που αμβλύνει τις τυχόν σχέσεις ιεραρχίας μεταξύ των συμμετεχόντων. Ένα εξίσου σημαντικό στοιχείο που τονίζει ο Andersen (1992a, σ. 61) και επισημαίνει με τη σειρά της η Hoffman (2006) είναι η έναρξη της συζήτησης η οποία εκκινείται με τις φράσεις «Πως θα θέλατε να χρησιμοποιήσετε αυτή τη συνάντηση;» και «Ποια είναι η ιστορία της ιδέας του να έρθετε στην θεραπεία;» αντί της παραδοσιακής ερώτησης που θέτουν στρατηγικά προσανατολισμένοι οικογενειακοί θεραπευτές: «Ποιο είναι το πρόβλημα στην οικογένεια;». Η αλλαγή της διατύπωσης της ερώτησης σύμφωνα με τη Hoffman (2006), αλλάζει και τη φύση των πληροφοριών που θα αντληθούν από την οικογένεια, καθώς δίνει έμφαση στη συζήτηση της οικογένειας σχετικά με το πρόβλημα -στο πως προέκυψε η συζήτηση και στους τρόπους με τους οποίους θα μπορούσε να συνεχιστεί- και όχι στο πρόβλημα αυτό καθαυτό.

λεκτικό) του κάθε πελάτη στη συζήτηση και να συντονίζονται μ' αυτόν τον τρόπο. Έτσι διευκολύνεται η εφαρμογή μιας βασικής αρχής που θέτει ο Andersen και αφορά την εισαγωγή στη διαδικασία *όχι και τόσο πολύ ασυνήθιστων διαφορών (introducing not too unusual differences)* (Andersen, 1987; 1992a).

Έτσι, ο τρόπος συζήτησης που υιοθετείται από τα μέλη της οικογένειας είναι ιδιαίτερα σημαντικός, καθώς οι θεραπευόμενοι θα πρέπει να αισθάνονται άνετα, τόσο σε σχέση με τα ζητήματα που συζητούνται, όσο και με τον χώρο και την διαδικασία καθεαυτή. Οι θεραπευόμενοι μπορούν να ζητήσουν να μην συζητηθούν κάποια ζητήματα σε μια δεδομένη στιγμή ή να συζητούνται μόνο σε περίπτωση απουσίας κάποιου συγκεκριμένου μέλους, με στόχο την αποφυγή της έντασης και της δυσφορίας εντός της συνεδρίας. Ο θεραπευτής πρέπει να αναζητήσει τα θέματα και τις ερωτήσεις που μπορεί να είναι βοηθητικές για την οικογένεια, όπως το να τονίσει αρχικά την ύπαρξη κάποιου συγκεκριμένου συναισθήματος το οποίο μπορεί να κυριαρχεί στην συζήτηση (π.χ. η απαισιοδοξία ή η θλίψη) και να ρωτήσει πότε αυτό το συναίσθημα έχει εμφανιστεί ξανά. Με τον τρόπο αυτό, ο θεραπευτής επιδιώκει να προσδιορίσει κάποιες τυπικές καταστάσεις της οικογένειας, έτσι ώστε τόσο η αναστοχαστική ομάδα, όσο και η οικογένεια να βοηθηθούν στο να προτείνουν και να υιοθετήσουν νέους τρόπους αντίληψης των ζώων τους, εναλλακτικές των προηγούμενων τυπικών καταστάσεων επικοινωνίας της οικογένειας (Andersen, 1992b). Η βασική όμως θέση των θεραπευτών αντανακλά τη μη προσδοκία λύσεων. Γι' αυτό το λόγο δεν γίνεται χρήση υποδείξεων, καθηκόντων ή ερμηνειών εκ μέρους τους. Η συνεισφορά τους αφορά ερωτήσεις που συνδέονται άμεσα με αυτά που έχει αναφέρει ήδη η οικογένεια και που οι θεραπευτές πιστεύουν ότι είναι σημαντικά γι' αυτήν, ιστορίες από την προσωπική τους εμπειρία ή συσχετίσεις των συζητήσεων που έχουν λάβει ήδη χώρα (Andersen, 1992a, Hoffman, 2006).

Η ύπαρξη διαφορετικών τύπων διαλόγων είναι χαρακτηριστική στην προσέγγιση αυτή. Η αναστοχαστική διαδικασία τονίζει τις αλλαγές που συμβαίνουν κατά διάρκεια της συζήτησης της θεραπευτικής ομάδας. Όταν οι συμμετέχοντες συζητούν μεταξύ τους, τότε εμπλέκονται σε έναν «εξωτερικό διάλογο», ενώ όταν ακούν τις τοποθετήσεις άλλων (ή την συζήτηση της αναστοχαστικής ομάδας), τότε εμπλέκονται σε έναν «εσωτερικό διάλογο». Η εναλλαγή μεταξύ των καταστάσεων του να μιλούν και του να ακούν είναι θεμελιώδης για τον διάλογο που αναπτύσσεται στα πλαίσια της θεραπείας (Andersen, 1992b). Σύμφωνα με τους Shotter & Katz (1999), το χαρακτηριστικό αυτό της επικέντρωσης στον διάλογο ως μεθόδου κατανόησης των ανθρώπων και των νοημάτων τους είναι το σημαντικότερο στοιχείο της διαδικασίας που ακολουθεί η «αναστοχαστική ομάδα». Κατά αυτή την έννοια, η εστίαση δεν είναι η αναζήτηση και η αποκάλυψη νέων πληροφοριών και η ερμηνεία των πληροφοριών αυτών: τα προβλήματα λύνονται όταν οι θεραπευτές βοηθούν τους θεραπευόμενους να δημιουργήσουν νέους τρόπους κατανόησης όσων ήδη ξέρουν και νέους τρόπους να συνεχίσουν τις ζωές τους μέσω της αλληλεπίδρασης και της

συσχέτισης παλιών στοιχείων με νέους τρόπους αντίληψης των ζώων τους.

Έτσι, η μέθοδος της αναστοχαστικής ομάδας βασίζεται στη θέση του Bakhtin, ότι η γλώσσα «ζει» μόνο στην διαλογική αλληλεπίδραση εκείνων που την χρησιμοποιούν (Shotter & Katz, ο.π.). Η αλλαγή από την χρήση μια «επιστημονικής» ορολογίας και γλώσσας, στην χρήση απλούστερης και καθομιλουμένης γλώσσας, είναι σημαντική στο επίπεδο που βοηθάει στην εδραίωση της αντίληψης ότι κάθε άτομο και κάθε οικογένεια αλλάζει διαρκώς στο κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο κινείται. Η χρήση της ιδιότητας του θεραπευτή και της ψυχιατρικής / ψυχολογικής ορολογίας μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την παγίωση ερμηνειών που να ενοχοποιούν την οικογένεια ή κάποια από τα μέλη της. Αναγνωρίζοντας αυτόν τον κίνδυνο, η μέθοδος του Andersen δεν επιδιώκει την επικέντρωση στο τι «είναι» η οικογένεια, αλλά στο να βρει, με την συμμετοχή των μελών της, τους τρόπους με τους οποίους μπορεί να ζήσει διαφορετικά και περισσότερο ολοκληρωμένα. Η χρήση δημιουργικών συζητήσεων και αναστοχασμών μπορεί να ωθήσει τους θεραπευόμενους στο να παράξουν νέα νοήματα, κατά την διαδικασία αυτή (Shotter & Katz, ο.π.).

β) Συνεργατική Θεραπεία

Η προσέγγιση της συνεργατικής θεραπείας (collaborative therapy) αναπτύχθηκε κατά κύριο λόγο από τους αμερικανούς Harlene Anderson και Harold Goolishian (Anderson & Goolishian, 1986· Anderson, 1997· 2007a· 2007b), και βασίζεται σε μια σειρά παραδοχών, βασική εκ των οποίων είναι η παραδοχή ότι τα ανθρώπινα συστήματα σχηματίζονται μέσω της γλώσσας και του νοήματος. Σύμφωνα με αυτή τη θεραπευτική προσέγγιση λοιπόν, όλα τα ανθρώπινα συστήματα είναι γλωσσικά συστήματα τα οποία παράγουν νοήματα, μέσω της κοινωνικής αλληλεπίδρασης και περιγράφονται καλύτερα από αυτούς που συμμετέχουν σ' αυτά και όχι από εξωτερικούς παρατηρητές. Κατά τον ίδιο τρόπο, η θεραπεία γίνεται αντιληπτή ως σύστημα, στα πλαίσια του οποίου ο θεραπευτής και ο θεραπευόμενος παράγουν νοήματα μέσω της αλληλεπίδρασής τους, με βάση την θέση ότι η πραγματικότητα παράγεται στο πλαίσιο της κοινωνικής αλληλεπίδρασης και της γλωσσικής επικοινωνίας με τους άλλους (Anderson & Goolishian, 1992· Anderson, 1997).

Σύμφωνα με την Anderson (2007b), η συνεργατική θεραπεία είναι μια εξελισσόμενη και δυναμική μέθοδος, η οποία βασίζεται στην δυναμική διαδικασία κατά την οποία οι υποθέσεις σχηματίζουν τις πρακτικές που εφαρμόζονται, οι οποίες με την σειρά τους μεταλλάσσουν τις υποθέσεις. Όπως και στο σύνολο των μετανεωτερικών ψυχοθεραπειών, η εστίαση της συνεργατικής θεραπείας δεν έγκειται στο άτομο ή στην οικογένεια, αλλά στις κοινωνικές σχέσεις μεταξύ των ατόμων, όντας έτσι εφαρμόσιμη σε άτομα, καταστάσεις και διαφορετικά πλαίσια αναφοράς. Ταυτόχρονα, η εφαρμογή της δεν περιορίζεται στην θεραπευτική συνεδρία, αλλά εκτείνεται σε μια σειρά συστημάτων και πλαισίων, πέραν της θεραπείας, στα οποία οι θεραπευτές

επιχειρούν να εφαρμόσουν τις αρχές της συνεργατικής θεραπείας και την φιλοσοφική τους στάση. Κατά τον ίδιο τρόπο, η αξιολόγηση (evaluation) γίνεται μέρος της καθημερινής πρακτικής, περιλαμβάνοντας και τον θεραπευόμενο: θεραπευτής και θεραπευόμενος δουλεύουν μαζί, αξιολογώντας το τι θεωρούν χρήσιμο κατά την διάρκεια της θεραπείας. Αυτή η συνεργασία μεταξύ θεραπευτή και θεραπευόμενου είναι ένα θεμελιώδες χαρακτηριστικό της συνεργατικής θεραπείας και η αίσθηση ελευθερίας και συμμετοχής είναι ιδιαίτερα σημαντική για το ίδιο το θεραπευτικό πλαίσιο. Ο θεραπευόμενος αισθάνεται ότι η θεραπεία είναι «δική του», ως αποτέλεσμα της συμμετοχής του στην διαμόρφωσή της, και από την συνεργατική αυτή διαδικασία προκύπτουν νέες ιδέες και πολλαπλές οπτικές πάνω στα ζητήματα που γίνονται αντικείμενο συζήτησης και επεξεργασίας στην θεραπευτική διαδικασία.

Η συνεργατική θεραπεία, όπως αναφέρθηκε, θεωρεί ότι τα νοήματα αποτελούν κοινωνικές κατασκευές, οι οποίες γίνονται κατανοητές με διαφορετικό τρόπο από κάθε άτομο. Η ίδια η χρήση της γλώσσας μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα την δημιουργία παρερμηνειών και «μύθων», οι οποίοι παράγονται επειδή το νόημα της γλώσσας μπορεί να χαθεί μέσα στις διαφορετικές ερμηνείες του ίδιου διαλόγου (Anderson, 2005). Έτσι, η γλώσσα τίθεται ως το πρωταρχικό πλαίσιο στο οποίο προκύπτουν τα προβλήματα, τα οποία αντιπροσωπεύουν την παρερμηνεία και την ελαχιστοποίηση εναλλακτικών ερμηνειών ενός διαλόγου, λόγω των αυτό-περιοριστικών αφηγήσεων που έχουν τα άτομα. Κατά αυτόν τον τρόπο, τα προβλήματα υπάρχουν μόνο ως «γλωσσολογικά» προβλήματα, τα οποία δημιουργούνται όταν τα συστήματα πεποιθήσεων ενός ατόμου προκαλούν δυσφορία και δυσαρέσκεια, καθώς τα περιορισμένα νοήματα που παράγουν συγκρούονται με καταστάσεις της καθημερινής ζωής του, σε μια σειρά από κοινωνικά πλαίσια, όπως η εργασία, η οικογένεια ή οι φίλοι (Anderson & Goolishian, 1986· Anderson & Goolishian, 1992). Η παγίωση και διατήρηση των προβλημάτων αυτών συμβαίνει λόγω της περιορισμένης ικανότητας του ατόμου για την δημιουργία και την υιοθέτηση νέων τρόπων αλληλεπίδρασης με άλλα άτομα. Για τον λόγο αυτό, η θεραπευτική συζήτηση λειτουργεί ως ένας «ανοιχτός χώρος» (open space) δημιουργίας νέων νοημάτων και νέων αφηγήσεων, μέσω της εξερεύνησης και της επέκτασης των ορίων όσων «δεν έχουν ακόμα ειπωθεί». Η στάση του θεραπευτή ως ενός ατόμου με ειλικρινή περιέργεια για την υποκειμενική οπτική του θεραπευόμενου είναι ιδιαίτερα σημαντική στα πλαίσια της συνεργατικής θεραπείας, αντιπροσωπεύοντας μια στάση σεβασμού και προσοχής στα λεγόμενα του θεραπευόμενου, η οποία προωθεί την αμοιβαία κατανόηση μεταξύ των δύο. Η αλληλεπίδραση στα πλαίσια της θεραπείας οφείλει να έχει αυτά τα χαρακτηριστικά, της κατανόησης, της συνεργασίας και της συν-κατασκευής των παραγόμενων νοημάτων (Anderson & Goolishian, 1992· Anderson, 1995).

Ταυτόχρονα, εφ' όσον η συνεργατική θεραπεία έχει τις βάσεις της στην θεραπεία οικογένειας, μπορεί να περιλαμβάνει μια σειρά ατόμων τα οποία εκδηλώνουν ειλικρινές ενδιαφέρον

για το πρόβλημα του θεραπευόμενου, όπως άτομα από το σχολικό / εργασιακό περιβάλλον, την οικογένεια ή το φιλικό περιβάλλον του θεραπευόμενου. Ένα από τα πρώτα βήματα της συνεργατικής θεραπείας είναι η συλλογή πληροφοριών σε σχέση με το προβληματικό σύστημα (όπως π.χ. η οικογένεια ή το εργασιακό περιβάλλον), καθώς και θεωρίες, ορισμούς και οπτικές σχετικές με το πρόβλημα. Με αυτόν τον τρόπο, ο θεραπευτής γίνεται συμμετέχων στο πρόβλημα, συνδημιουργώντας τόσο τους ορισμούς του προβλήματος, όσο και την διά-λυσή του, μέσω του θεραπευτικού διαλόγου. Έτσι, η διαδικασία συνδημιουργίας των νοημάτων αυτών είναι κεντρικής σημασίας στην συγκεκριμένη θεραπευτική προσέγγιση και ο θεραπευτής δεν θα πρέπει να κατευθύνει την συζήτηση σε προκαθορισμένους ορισμούς ή λύσεις του προβλήματος, αλλά να εξασφαλίσει την συνεργασία του πελάτη, σε μια διαδικασία κατανόησης του ορισμού (ή των πολλαπλών ορισμών) του προβλήματος (Anderson & Goolishian, 1988· Anderson, 1992).

Μετά τον ορισμό, η δια-λυση του προβλήματος επιτυγχάνεται μέσω της συζήτησης στο θεραπευτικό πλαίσιο, όταν οι θεραπευόμενοι ξεκινούν να μιλάνε με διαφορετικούς τρόπους για το πρόβλημά τους και αναπτύσσουν μια νέα αφήγηση που ανοίγει δυνατότητες αυτόνομης δράσης. Η συζήτηση συμβάλλει στη μετατόπιση των νοημάτων από το «παθολογικό» στο φυσιολογικό πλαίσιο (φυσιολογικοποίηση), καθώς και από το γενικό στο ειδικό. Με βάση τη θέση ότι τα προβλήματα υπάρχουν μόνο μέσα και μέσω της γλώσσας, ο στόχος της θεραπείας είναι ο θεραπευόμενος να μιλήσει με διαφορετικό τρόπο γι' αυτά και ο διάλογος μετασχηματίζεται σε ένα πλαίσιο αποδόμησης των προβλημάτων, όπου η γλώσσα γίνεται ένα μέσο αλλαγής μέσω της δημιουργίας νέων νοημάτων (Anderson & Goolshian, 1992). Έτσι, η βασική διαδικασία της θεραπείας είναι ο θεραπευτικός διάλογος, όπου η αλληλεπίδραση του θεραπευτή και του θεραπευόμενου έχει ως σκοπό την κατανόηση του προβλήματος και της διά-λυσής του, όπως την ορίζει ο θεραπευόμενος, καθώς και την παραγωγή νέων ορισμών και νοημάτων (Anderson, 2007c).

Βασική ευθύνη του θεραπευτή³⁷, στη συνεργατική θεραπεία, είναι η δημιουργία «χώρου» εντός της θεραπευτικής διαδικασίας, όπου μπορεί να προκύψει ο θεραπευτικός διάλογος. Γι' αυτό το λόγο, το περιβάλλον της θεραπείας θα πρέπει να είναι τέτοιο, ώστε να διευκολύνει τις συνεργατικές σχέσεις και τον διάλογο (Anderson, 2007a). Όπως και στην αναστοχαστική ομάδα του Andersen (Andersen, 1992b· 1993), αλλά και στο σύνολο των μετανεωτερικών θεραπειών, η συνεργατική θεραπεία απορρίπτει τη στάση του θεραπευτή ως ειδικού και την παρεμβατική θέση. Αντίθετα, ο θεραπευτής και το πλαίσιο του είναι το ίδιο σημαντικά όσο και το πλαίσιο του

³⁷ Ειδικότερα, ο θεραπευτής στη συνεργατική προσέγγιση είναι ο «αρχιτέκτονας της διαλογικής διαδικασίας». Παίρνει το ρόλο του συμμετέχοντα- παρατηρητή και είναι αυτός που ανοίγει τον χώρο του διαλόγου και διευκολύνει τη συζήτηση. Οι θεραπευτικές ερωτήσεις είναι το μόνο εργαλείο που χρησιμοποιεί και αυτό το κάνει από μια θέση του «δεν γνωρίζω», κάτι που σημαίνει ότι οι ερωτήσεις που υποβάλλει δεν υπαγορεύονται από μια μέθοδο ούτε επιζητούν συγκεκριμένες απαντήσεις (Anderson & Goolishian, 1992, σ. 27- 28). Άλλο ένα σημαντικό στοιχείο που αφορά τη θέση του «δεν γνωρίζω» είναι η στάση αβεβαιότητας που τηρείται από τον θεραπευτή και στηρίζεται στην παραδοχή ότι δεν ξέρουμε εκ των προτέρων που θα μας οδηγήσει ο διάλογος. Όταν οι πελάτες και ο θεραπευτής συνομιλούν προκύπτουν ιδέες που ίσως να μην είχε κανείς από τους συμμετέχοντες σκεφτεί προηγουμένως (Tarragona, 2008).

θεραπευόμενου. Η θεραπεία γίνεται αντιληπτή ως ένα σύστημα και η θεραπευτική διαδικασία είναι μη- ιεραρχική, συνεργατική και χαρακτηρίζεται από κοινή προσπάθεια. Ταυτόχρονα, αποτελεί μια αλληλεπιδραστική διαδικασία, στην οποία οι πραγματικότητες και τα νοήματα τόσο του θεραπευόμενου, όσο και του θεραπευτή αναγνωρίζονται και χρησιμοποιούνται, πάντα στα πλαίσια ενός αμοιβαίου σεβασμού. Έτσι, και οι δύο συμμετέχοντες γίνονται συνδημιουργοί στη θεραπευτική πραγματικότητα και μοιράζονται τις ίδιες ανησυχίες.

γ) Αφηγηματική θεραπεία

Η αφηγηματική προσέγγιση αναπτύχθηκε ως επί το πλείστον από τη θεωρητική εργασία και τις πρακτικές εφαρμογές που εισήγαγαν στη θεραπεία και την κοινοτική πρακτική ο Αυστραλός Michael White και ο Νεοζηλανδός David Epston (Goldenberg & Goldenberg, 2005· Tarragona, 2008· Morgan, 2011). Οι κύριες θεωρητικές επιρροές της αφηγηματικής προέρχονται από τα έργα του Michel Foucault και του Jacques Derrida, τις ανθρωπολογικές ιδέες του Clifford Geertz και της Barbara Myerhoff καθώς και την πολιτισμική ψυχολογία του Jerome Bruner. Οι δημιουργοί της αφηγηματικής θεραπείας ήταν από τους πρώτους που εισήγαγαν στο πεδίο της ψυχοθεραπείας ιδέες από το μεταδομικό ρεύμα σκέψης και στηρίζονται περισσότερο στην μεταδομική κριτική θεωρία παρά στη μετανεωτερική σκέψη. (Anderson, 2003· Hoffman, 2006). Ειδικότερα, ως προσέγγιση χαρακτηρίζεται από τη στενή της σχέση με τη φουκωϊκή θεωρία, που τη χρησιμοποιεί ως αναλυτικό εργαλείο κατανόησης του κοινωνικού πλαισίου εντός του οποίου διαμορφώνονται οι ζωές μας και ως κριτικό εργαλείο που τάσσεται ενάντια στις ανθρωπιστικές αντιλήψεις περί εαυτού, δημιουργώντας έτσι την απαραίτητη απόσταση μεταξύ των πρακτικών αυτής της προσέγγισης από την ανθρωπιστική θεραπευτική παράδοση (Guilfoyle, 2012).

Θεμέλια λίθος της συγκεκριμένης θεραπείας είναι η αφηγηματική μεταφορά. Μέσω της δόμησης της προσωπικής μας ιστορίας, ταξινομούμε τα βιώματά μας σε μια χρονική συνέχεια και σύμφωνα με μια πλοκή, προκειμένου να αναπτύξουμε μια συνεκτική και συνεπή αφήγηση για τον εαυτό μας και τους γύρω μας (Goldenberg & Goldenberg, 2005· White, 2007· Morgan, 2011). Οι Freedman & Comps (2002, σ. 38) συνοψίζουν μια από τις βασικές παραδοχές της αφηγηματικής θεραπείας που σχετίζεται με την έννοια της αφήγησης ως φορέα της παραγωγής νοήματος επισημαίνουν ότι ζούμε τις ζωές μας μέσα από τις ιστορίες που λέμε στους άλλους και τις ιστορίες που οι άλλοι διηγούνται για εμάς. Οι ιστορίες αυτές φέρουν το νόημα της ύπαρξής μας, καθώς οργανώνουν τους τρόπους με τους οποίους βιώνουμε τις σχέσεις μας, τις ταυτότητές μας και τις προοπτικές των ζωών μας. Εφόσον λοιπόν οι ιστορίες που αφηγούμαστε για τον εαυτό μας και για τους άλλους είναι η πραγματικότητά μας, όταν μετατρέπονται οι αφηγήσεις ζωής, μετασχηματίζεται τόσο το νόημα των εμπειριών μας, όσο και η δράση μας.

Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο που τονίζεται σ' αυτή την προσέγγιση είναι οι επιδράσεις του ευρύτερου κοινωνικού και πολιτισμικού πλαισίου στην κατασκευή και την εξέλιξη των αφηγήσεών μας. Γεννιόμαστε και μεγαλώνουμε μέσα στα πλαίσια ενός πλέγματος κυρίαρχων θεσμικών αφηγήσεων ή λόγων που επηρεάζουν τις τοπικές και προσωπικές αφηγήσεις, επιδρούν στον τρόπο που κατανοούμε τις εμπειρίες μας, ορίζουν το φυσιολογικό και το παρεκκλίνον, μας τροφοδοτούν με συγκεκριμένα λεξιλόγια κατηγοριοποιήσεων και τελικά, εσωτερικεύονται ως αλήθειες για τον κόσμο και τον εαυτό. Ορισμένες κυρίαρχες αφηγήσεις του πολιτισμού μας (που αφορούν το φύλο, τη σεξουαλικότητα, την ψυχική διαταραχή κλπ) λειτουργούν ως επί το πλείστον καταπιεστικά καθώς επιβάλλονται στους τρόπους με τους οποίους βιώνουμε την πραγματικότητα μας και διαμορφώνουν καταλυτικά τις προσωπικές μας αφηγήσεις (Anderson, 2003· Goldenberg & Goldenberg, 2005).

Το πρόβλημα στην αφηγηματική θεραπεία γίνεται αντιληπτό ως αποτέλεσμα των ισχνών περιγραφών (thin descriptions) των ζώων των ανθρώπων (Morgan, 2011, σ. 34). Οι άνθρωποι αντιμετωπίζουν δυσκολίες όταν αντιλαμβάνονται τις ζωές τους στη βάση κυρίαρχων αφηγήσεων οι οποίες είναι διαποτισμένες από το πρόβλημα. Αυτές οι αφηγήσεις είναι πολύ περιοριστικές καθώς δεν περιλαμβάνουν σημαντικά μέρη της εμπειρίας και συνήθως αντανακλούν ουσιοκρατικές αντιλήψεις για τον εαυτό και τις σχέσεις. Πιο συγκεκριμένα, οι δυσκολίες θεωρούνται αποτέλεσμα συγκεκριμένων ατομικών και εγγενών χαρακτηριστικών των ανθρώπων και συνιστούν την «αλήθεια» για την προσωπικότητά τους (White, 2007· Tarragona, 2008). Συνεπείς με τη φουκωική παράδοση, οι αφηγηματικοί θεραπευτές πιστεύουν ότι οι ισχνές περιγραφές με όρους χαρακτηριστικών ή ιδιοτήτων που προέρχονται από τις μοντέρνες κατηγορίες ταυτότητας του δυτικού πολιτισμού, φέρουν παθολογικοποιημένες και αιτιοκρατικές αντιλήψεις για την ανθρώπινη ύπαρξη, αντικειμενοποιούν τους ανθρώπους και κατασκευάζουν κριτήρια αποτυχίας γι' αυτούς που δεν ακολουθούν τις κατευθυντήριες γραμμές των κυρίαρχων αφηγήσεων. Επιπλέον, διαιωνίζουν και συντηρούν τα προβλήματα στις ζωές των ανθρώπων καθώς γεννούν αισθήματα απελπισίας και ενοχής (Anderson, 2003· Hoffman, 2006· White, 2007· Hutton, 2008).

Στόχος λοιπόν των αφηγηματικών θεραπειών είναι να φέρουν στο προσκήνιο και να πυκνώσουν τις ιστορίες που δεν ενισχύουν τα προβλήματα σε συνεργασία με τους πελάτες και τις κοινότητες -καθώς και σ' αυτή την προσέγγιση, το πρόσωπο θεωρείται ο ειδικός της ζωής του. Μέσω της αποδόμησης των κυρίαρχων ιστοριών που καθοδηγούσαν μέχρι πρότινος τη ζωή τους και της συνκατασκευής νέων, απελευθερωτικών ιστοριών, σχηματίζονται καινούριες αναπαραστάσεις για τον εαυτό και αναδύονται νέες δυνατότητες και προοπτικές για δράση (Freedman & Comps, 1996· Andersen, 2003). Το πρώτο βήμα προς αυτή τη θεραπευτική έκβαση είναι οι συζητήσεις εξωτερίκευσης οι οποίες λειτουργούν ως αντίδοτο στις εσωτερικευμένες πεποιθήσεις ανεπάρκειας που προέρχονται από τις ισχνές περιγραφές και τις κυρίαρχες αφηγήσεις

(White, 2007· Morgan, 2011).

Η πρακτική που ακολουθείται σ' αυτές τις συζητήσεις είναι η αντικειμενοποίηση του προβλήματος, με σκοπό την τοποθέτηση του προσώπου, της οικογένειας και της κοινότητας ξεχωριστά από το πρόβλημα. Η βασική μετατόπιση που επιτυγχάνεται με αυτή την πρακτική συνοψίζεται στις εξής παραδοχές: *Το άτομο δεν είναι το πρόβλημα, το πρόβλημα είναι το πρόβλημα-Όταν το πρόβλημα γίνεται το πρόβλημα, τότε η σχέση του προσώπου με το πρόβλημα γίνεται το πρόβλημα* (White & Epston, 1990, σ. 40· White, 2007, σ. 26· Morgan, 2011, σ. 47). Στο πλαίσιο των συζητήσεων εξωτερίκευσης, η σχέση του προσώπου με το πρόβλημα θεωρείται ότι σχηματίζεται από την ιστορία και τον πολιτισμό και έτσι είναι δυνατόν να εξεταστούν οι τρόποι με τους οποίους το φύλο, η φυλή, η τάξη, η σεξουαλικότητα και άλλες σχέσεις εξουσίας έχουν επηρεάσει την κατασκευή του προβλήματος (Carey & Russell, 2002a).

Προκειμένου να διευκολυνθεί η διαδικασία εξωτερίκευσης και η επαναδιαπραγμάτευση της σχέσης του προσώπου με τη συγκεκριμένη δυσκολία που αντιμετωπίζει, η συζήτηση αρχίζει με την πρόσδοση ενός ονόματος στο πρόβλημα ή με την προσωποποίησή του. Η χρήση της γλώσσας του θεραπευόμενου διαδραματίζει πολύ σημαντικό ρόλο και σ' αυτή την προσέγγιση, καθώς ο ορισμός του προβλήματος γίνεται από αυτόν και αποφεύγονται συνήθως λέξεις και φράσεις ψυχιατρικών/ ψυχολογικών κατηγοριοποιήσεων και αξιολογήσεων. Ο θεραπευτής προχωρά σε μια ενδελεχή εξέταση της σχέσης του ανθρώπου με το πρόβλημα και, διατηρώντας μια στάση ειλικρινούς περιέργειας, διατυπώνει ερωτήσεις σχετικά με τις επιπτώσεις του προβλήματος στη ζωή του προσώπου (τα κόλπα και τις τακτικές του, τους τρόπους λειτουργίας του, τη φωνή του, τις προθέσεις και τους σκοπούς του, τις πεποιθήσεις του, τους τρόπους με τους οποίους εξαπατά και τους συμμάχους του κ.λ.π.), αλλά και σχετικά με την αντίσταση που έχει αναπτύξει το άτομο στις επιδράσεις του προβλήματος (Morgan, 2011). Η διαδικασία αυτή διευκολύνει τη διήγηση της ιστορίας της σχέσης του ατόμου με το πρόβλημα, τοποθετεί αυτή την ιστορία σε ένα χρονικό πλαίσιο ούτως ώστε να γίνει αντιληπτή ως μεταβαλλόμενη, δημιουργεί χώρο προκειμένου να διαφανούν οι μοναδικές εκβάσεις (unique outcomes) (δηλαδή τα γεγονότα που δείχνουν να είναι αντίθετα με την προβληματική ιστορία) και παρέχει πολλές πληροφορίες, καθώς και μια πιο πλούσια κατανόηση των τρόπων με τους οποίους το άτομο μπορεί να ανακτήσει τη ζωή του από την επίδραση του προβλήματος (Carey & Russell, 2002a· Morgan, 2011).

Σύμφωνα λοιπόν με τον White (2007, σ. 9), η εξωτερίκευση λειτουργεί αντισταθμιστικά σε σχέση με τις πολιτισμικές πρακτικές αντικειμενοποίησης των ανθρώπων, μιας και το πρόβλημα, από τη στιγμή που δεν βιώνεται ως εγγενές της ταυτότητας, παύει να αντανακλά συγκεκριμένες αλήθειες για το άτομο. Αναδεικνύοντας τη σημασία των πολιτικών που διαμορφώνουν την έννοια της ταυτότητας, ενεργοποιεί νέες κατανοήσεις της ζωής που δεν διαποτίζονται από ενοχή και αισθήματα ανεπάρκειας (Carey & Russell, 2002a). Επίσης, τα προβλήματα που συζητιούνται με

εξωτερικευτικούς όρους παύουν να φαίνονται δυσεπίλυτα ή άκαμπτα, καθώς, λόγω του διαχωρισμού της ταυτότητας του ατόμου από την ταυτότητα του προβλήματος, γίνονται πιο ορατές και απολαμβάνουν μεγαλύτερης προσοχής οι ικανότητες, οι αξίες, οι προσωπικές δεσμεύσεις και οι επιδεξιότητες των ανθρώπων (White, 2007· Morgan, 2011).

Η πρακτική των συζητήσεων εξωτερίκευσης ανοίγει τον δρόμο για την ανασυγγραφή των προτιμώμενων ιστοριών, μέσω της ανίχνευσης των μοναδικών εκβάσεων, της μεταξύ τους σύνδεσης και της θεμελίωσής τους στην προσωπική, οικογενειακή ή κοινοτική αφήγηση. Η ανασυγγραφή βασίζεται στην υπόθεση ότι καμιά ιστορία δεν μπορεί αποδώσει την ολότητα της ανθρώπινης εμπειρίας και ότι κάθε αφήγηση διέπεται από αντιφάσεις και ασυνέπειες. Κατ' αυτή την έννοια, μπορεί να δημιουργηθεί κάποια άλλη πλοκή από τη σύνδεση γεγονότων που δεν ταιριάζουν στην κυρίαρχη ιστορία του προβλήματος (Carey & Russell, 2003a· White, 2007· Morgan, 2011). Μια δεξιότητα που τονίζεται για τον θεραπευτή κατ' αυτή τη διαδικασία, είναι εκείνη της *διπλής ακοής* δηλαδή της ικανότητας να ακούει προσεκτικά την πλοκή της ιστορίας του προβλήματος και ταυτόχρονα να εντοπίζει στη διήγηση του θεραπευόμενου τις μοναδικές εκβάσεις, τα γεγονότα δηλαδή που βρίσκονται εκτός αυτής. Στη συνέχεια χρησιμοποιεί πάλι μια σειρά από ερωτήσεις προκειμένου να αντλήσει όσο το δυνατόν περισσότερες πληροφορίες γι' αυτές. Οι ερωτήσεις αφορούν το *τοπίο δράσης* και το *τοπίο ταυτότητας* -μεταφορές που άντλησε ο White από τη θεωρία του Jerome Bruner (White, 2007· Morgan, 2011). Οι ερωτήσεις του τοπίου δράσης στοχεύουν στην σύνδεση της μοναδικής έκβασης με άλλα γεγονότα ή πράξεις που έγιναν πριν ή μετά καθώς και με καταστάσεις του μακρινού παρελθόντος που θα μπορούσαν να σχετιστούν μ' αυτή. Καθώς αναπτύσσεται σιγά σιγά μια εναλλακτική ιστορία, ο θεραπευτής προχωρά στις ερωτήσεις του τοπίου ταυτότητας προκειμένου να αναδειχθούν οι επιπτώσεις που έχει η εναλλακτική ιστορία στην κατανόηση του προσώπου για την ταυτότητά του (Carey & Russell, 2003a· Morgan, 2011).

Κάποιες άλλες πρακτικές που χρησιμοποιούνται στην αφηγηματική θεραπεία προκειμένου να πυκνώσουν οι εναλλακτικές αφηγήσεις και οι προτιμώμενες ιστορίες των συμμετεχόντων είναι οι εξής: Συζητήσεις επανένταξης στη μνήμη, θεραπευτικές καταγραφές και τελετές προσδιορισμού (Tarragona, 2008· Morgan, 2011). Οι συζητήσεις επανένταξης στη μνήμη βασίζονται στην ανθρωπολογική δουλειά της Barbara Myerhoff, η οποία χρησιμοποιούσε την έννοια της επανένταξης στην μνήμη (re-membering) για να περιγράψει ένα συγκεκριμένο τύπο αναπόλησης που επαναφέρει στη μνήμη τους ανθρώπους που συμμετέχουν στην ιστορία της ζωής μας, τη συνάθροιση των μελών της (Carey & Russell, 2002b). Οι αφηγηματικοί θεραπευτές χρησιμοποιούν τη μεταφορά της *λέσχης ζωής* (club of life), για να διερευνήσουν, μέσω των συζητήσεων επανένταξης στη μνήμη, τις σχέσεις των θεραπευόμενων με ανθρώπους που συνδέονται και μοιράζονται κοινές αξίες, δεσμεύσεις και προτιμήσεις, καθώς και τις θετικές επιδράσεις που έχει η συμμετοχή τους στη ζωή τους (Tarragona, 2008· Morgan, 2011).

Τα θεραπευτικά έγγραφα συνήθως χρησιμοποιούνται παράλληλα με τη θεραπευτική διαδικασία και περιλαμβάνουν περιλήψεις συνεδριών, αναστοχασμούς και σκέψεις του θεραπευτή ή του πελάτη, ιστορίες επιτυχίας και αντίστασης στο πρόβλημα, και περαιτέρω ερωτήματα προς διερεύνηση. Η λογική που διέπει τη συγγραφή τους είναι να αποτελέσουν ένα διαρκές σημείο αναφοράς που περιλαμβάνει τις αναδιηγήσεις των εναλλακτικών ιστοριών- σημείο αναφοράς στο οποίο ο θεραπευόμενος μπορεί να ανατρέξει ανά πάσα στιγμή (White, 1995· Morgan, 2011). Με αυτό τον τρόπο παρέχουν μια μόνιμη υπενθύμιση της εξέλιξης, των ανακαλύψεων και των νέων προοπτικών που αναδύθηκαν κατά τη θεραπευτική διαδικασία, καθώς και μια επιβεβαίωση των αλλαγών που συντελέστηκαν. Ανάλογα με την ηλικία, την κατάσταση και τις πολιτισμικές παραδόσεις των ατόμων που συμμετέχουν στη θεραπευτική διαδικασία, τα θεραπευτικά έγγραφα μπορούν να λάβουν την μορφή επιστολών, δηλώσεων, διακηρύξεων, βεβαιώσεων, τραγουδιών κ.λ.π. (Payne, 2006).

Οι τελετές προσδιορισμού³⁸ παρέχουν τη δυνατότητα στους θεραπευόμενους να διηγηθούν τις ιστορίες τους μπροστά σε ένα κοινό προσεκτικά επιλεγμένων εξωτερικών μαρτύρων. Οι εξωτερικοί μάρτυρες είναι συνήθως άτομα που ανήκουν στην κοινότητα του θεραπευόμενου ή άτομα που έχουν περάσει παρόμοιες δυσκολίες στο παρελθόν. Οι εξωτερικοί μάρτυρες ακούν προσεκτικά την ιστορία και την επαναδιηγούνται, εντοπίζοντας τις εκφράσεις που τράβηξαν την προσοχή τους και συνδέοντας τις με δικές τους σκέψεις που συντονίζονται με αυτές τις εκφράσεις, περιγράφοντας εικόνες που τους ήρθαν στο μυαλό όταν άκουγαν την ιστορία του θεραπευόμενου και αναφέροντας τυχόν αλλαγές στις αντιλήψεις τους που προήλθαν από το άκουσμα της ιστορίας. Οι πρακτικές αυτές προκαλούν την απομόνωση που δημιουργεί το πρόβλημα, ισχυροποιούν και καθιστούν δημόσια τόσο την εναλλακτική ιστορία, όσο και τη θεραπευτική διαδικασία, και δημιουργούν μια σύνδεση αυτού που συμβαίνει στο θεραπευτικό δωμάτιο με την ζωή του πελάτη έξω από αυτό (Carey & Russell, 2003b· Payne, 2006· White, 2007).

δ) Η εστιασμένη στην λύση θεραπεία

Η εστιασμένη στην λύση θεραπεία (solution-focused brief therapy) προέρχεται από το γενικότερο πεδίο της βραχείας θεραπείας της οικογένειας (brief family therapy), εμπεριέχοντας τα θεμελιώδη στοιχεία της τελευταίας: (1) την μετατόπιση της εστίασης από το άτομο στην σχέση, την αλληλεπίδραση και το πλαίσιο, (2) την εστίαση σε μια ενεργή, ανταποκριτική παρέμβαση στο παρόν, (3) την μετατόπιση από την βασισμένη στην θεωρία παρέμβαση, στην παρέμβαση που

³⁸ Οι τελετές προσδιορισμού και η διαδικασία των εξωτερικών μαρτύρων προέρχονται από τις ιδέες του Tom Andersen σχετικά με την αναστοχαστική ομάδα καθώς και από την δουλειά της Barbara Myerhoff, η οποία εισήγαγε τον όρο «τελετή προσδιορισμού» για να περιγράψει διαδικασίες κατά τις οποίες κοινότητες ανθρώπων κατασκευάζουν ενεργά τις ταυτότητές τους (Carey & Russell, 2003b).

βασίζεται στον θεραπευόμενο (client-specific) και (4) την αντίληψη της θεραπείας ως μια εξελισσόμενη, συνκατασκευαζόμενη συζήτηση (Duncan, Miller & Sparks, 2003). Η εστιασμένη στην λύση θεραπεία αναπτύχθηκε κατά κύριο λόγο από τον Steve de Shazer (1940 – 2005), ο οποίος ανέφερε την επιρροή του Άγγλου σχολαστικού φιλόσοφου του 14^{ου} αιώνα, William of Ockham, στην ανάπτυξη της, βασισμένη στην αρχή του «ξυραφιού του Ockham» (Ockham's razor): «ότι μπορεί να γίνει με λιγότερα μέσα, γίνεται μάταια με περισσότερα» (de Shazer, 1990, σ. 94). Με βάση την παραπάνω αρχή, η προσέγγιση της εστιασμένης στην λύση θεραπεία έχει ορίσει τρεις απλούς, αλλά θεμελιώδεις κανόνες (de Shazer, 1990· Berg & de Shazer, 1993):

1. «*Αν δεν έχει χαλάσει, μην το φτιάξεις*» (*If it ain't broke, don't fix it*): σε αντίθεση με άλλα μοντέλα θεραπείας, η εστιασμένη στην λύση θεραπεία δεν επιδιώκει να εξετάσει τα λεγόμενα του θεραπευόμενου ως στοιχεία τα οποία κρύβουν βαθύτερα προβλήματα ή κάποια υποκείμενη ψυχική ασθένεια. Αντί αυτού, η θεραπεία εστιάζει στο πρόβλημα με τους όρους που το θέτει ο θεραπευόμενος και γίνεται δεκτό ως τέτοιο, ενώ έγκειται στον θεραπευόμενο να θεωρήσει το πότε το πρόβλημα έχει λυθεί. Κατά αυτή την έννοια, η συγκεκριμένη προσέγγιση θεωρεί ότι πιθανά υποκείμενα ψυχολογικά προβλήματα δεν αποτελούν αντικείμενο της θεραπείας, από την στιγμή που ο θεραπευόμενος δεν εκφράζει κάποια δυσαρέσκεια σε σχέση με αυτά. Όπως αναφέρει ο de Shazer (1990, σ. 93): “If the client is not actively complaining about it, then it is none of our [therapists'] business”.
2. «*Εφ' όσον ξέρεις τι δουλεύει, κάντο περισσότερο*» (*Once you know what works, do more of it*): Ο συγκεκριμένος κανόνας υποδεικνύει ότι η θεραπευτική δουλειά θα πρέπει να εστιάζει στις στιγμές και τις περιπτώσεις όπου το πρόβλημα δεν υφίσταται. Όταν αυτές οι καταστάσεις έχουν προσδιοριστεί, ο θεραπευόμενος θα πρέπει να βοηθηθεί έτσι ώστε να διατηρεί τις περιόδους αυτές. Κατά αυτή την έννοια, η εστιασμένη στην λύση θεραπεία διαφοροποιείται σημαντικά από τις περισσότερες παραδοσιακές θεραπευτικές προσεγγίσεις, στις οποίες η έμφαση δίνεται στην αναζήτηση προβλημάτων που χρειάζονται επίλυση.
3. «*Αν δεν λειτουργεί, μην το ξανακάνεις, κάνε κάτι διαφορετικό*» (*If it doesn't work, then don't do it again, do something different*): Ο τρίτος κανόνας αναφέρεται στην εστίαση της θεραπείας στο να καθοδηγήσει τον θεραπευόμενο να σταματήσει να εμπλέκεται σε καταστάσεις, συμπεριφορές και σκέψεις οι οποίες αναπαράγουν το πρόβλημα. Κατά αυτή την έννοια, ακόμα και αν «αυτό που δουλεύει» δεν έχει ακόμα προσδιοριστεί, αυτό που σίγουρα μπορεί να προσδιοριστεί είναι «αυτό που δεν δουλεύει», το οποίο θα πρέπει να αποφευχθεί με κάθε κόστος. Ο θεραπευόμενος θα πρέπει να εμπλακεί στην προβληματική κατάσταση υιοθετώντας μια ριζικά διαφορετική συμπεριφορά, ακόμα και αν αυτή μπορεί να

είναι φαινομενικά αταίριαστη, περίεργη ή ακόμα και χιουμοριστική (de Shazer et al., 1986· de Shazer, 1990).

Με βάση τα παραπάνω, ο βασικός στόχος της εστιασμένης στην λύση θεραπείας, δεν είναι η ανάλυση και η κατανόηση της αιτίας ενός δεδομένου προβλήματος, αλλά η αναζήτηση δημιουργικών και νέων τρόπων σκέψης σε σχέση με αυτό, καθώς η ιδεών για την αντιμετώπισή του. Έτσι, η συγκεκριμένη θεραπευτική προσέγγιση τίθεται απέναντι σε παραδοσιακές προσεγγίσεις της ψυχιατρικής, θεωρώντας ότι αυτές περιλαμβάνουν μια σειρά από προδιατυπωμένες υποθέσεις σε σχέση με υποκείμενα ψυχολογικά προβλήματα, διαταραχές της προσωπικότητας και προβλήματα στις οικογενειακές σχέσεις και δυναμικές. Η εστιασμένη στην λύση θεραπεία απορρίπτει το σύνολο των παραπάνω εδραιωμένων υποθέσεων, προσανατολιζόμενη σε αποδεκτές από τον θεραπευόμενο ερμηνείες ή ακόμα και παράβλεψη των αιτιών του προβλήματος (Furman & Ahola, 1994). Έτσι, σε αντίθεση με παραδοσιακές θεραπευτικές προσεγγίσεις, ο θεραπευτής δεν αφιερώνει χρόνο σε συμβατικά βήματα, όπως η λήψη ιστορικού και η διάγνωση, ενώ ακόμα και η συζήτηση για το πρόβλημα καθεαυτό δεν είναι βασικό μέρος της θεραπευτικής διαδικασίας. Αντίθετα, ο θεραπευτής κινείται ελεύθερα προς την διερεύνηση και την ανάπτυξη λύσεων, εστιάζοντας σε αυτές, αντί για τις αιτίες του προβλήματος. Η θεραπευτική διαδικασία δεν γίνεται αντιληπτή ως διαδικασία συλλογής πληροφοριών, αλλά ως ένα πλαίσιο που στοχεύει στην κατασκευή νέων «ιστοριών» για τις ζωές των θεραπευόμενων, μέσω της κοινωνικής αλληλεπίδρασης που προκύπτει στο πλαίσιο αυτό. Κατά αυτή την έννοια, η εστιασμένη στην λύση θεραπεία δεν εστιάζει σε μια συμπεριφορική διαδικασία (όπου η παρέμβαση σχεδιάζεται στο τέλος της συνεδρίας), αλλά σε μια γνωστική διαδικασία, όπου η ίδια η συνεδρία είναι η παρέμβαση (Duncan, Miller & Sparks, 2003).

Με βάση τα παραπάνω, τόσο η δουλειά του de Shazer (1990), όσο και άλλες μελέτες (Furman & Ahola, 1994· Clark, 1996· Cockburn, Thomas & Cockburn, 1997· Miller & de Shazer, 2000· Kim, 2007), έχουν προσδιορίσει μια σειρά από κατευθύνσεις και τεχνικές για την εστιασμένη στην λύση θεραπεία. Αρχικά, η ίδια η ονοματοδότηση του προβλήματος αποτελεί σημαντικό ζήτημα, στα πλαίσια της θεραπείας. Όπως αναφέρουν οι Furman & Ahola (1994), η ονομασία του προβλήματος με συμβατικούς ψυχιατρικούς – ψυχοπαθολογικούς όρους μπορεί να έχει ιδιαίτερα αρνητική επίδραση στον θεραπευόμενο. Ο θεραπευτής στοχεύει στον να τον βοηθήσει να ονομάσει το πρόβλημα με καινούργιους τρόπους, έτσι ώστε η ίδια η ονοματοδοσία να αποτελέσει έναν τρόπο για να δημιουργηθεί μια νέα αντίληψη του προβλήματος, όπου θα προωθήσει καινούργιες και δημιουργικές λύσεις και αποφάσεις, χωρίς όμως να παραβλέπεται η σοβαρότητα του. Το ίδιο ισχύει και της εξηγήσεις / ερμηνείες του προβλήματος, οποίες συχνά ταυτίζονται με την διάγνωση. Οι εξηγήσεις αιτιότητας που χρησιμοποιούν συμβατικούς ψυχολογικούς / ψυχιατρικούς όρους, συχνά

εμπεριέχουν την έννοια της «κατηγορίας», αφού το πρόβλημα αποδίδεται στο άτομο ή σε κάποιους εξωτερικούς παράγοντες. Παρ' όλα αυτά, οι «κατηγορητικές ερμηνείες» (accusatory explanations), σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, αποτελούν μια «παγίδα», η οποία περιορίζει την συνεργασία και την δημιουργικότητα. Για τον λόγο αυτό, στα πλαίσια της θεραπείας αποφεύγεται η εξέταση των αιτιών του προβλήματος, ενώ επιζητείται η εστίαση σε λύσεις, στα σημάδια προόδου και τις θετικές προσδοκίες και το όραμα για το μέλλον (Furman & Ahola, 1994· Clark, 1996). Σε αυτήν την διαδικασία, ο θεραπευτής στοχεύει στην αξιοποίηση των «πόρων» του θεραπευόμενου: ικανότητες, ταλέντα, στοιχεία του χαρακτήρα (όπως η αίσθηση του χιούμορ) και ενδιαφέροντα μπορούν να χρησιμοποιηθούν στην επαναφήγηση του προβλήματος και στην εύρεση δημιουργικών και καινοτόμων λύσεων. Για να επιτευχθεί αυτό, ο θεραπευτής θα πρέπει στοχευμένα να εστιάσει στα στοιχεία αυτά, έτσι ώστε ο θεραπευόμενος να τα συμπεριλάβει στην επίλυση του προβλήματος (Furman & Ahola, 1994· Triantafyllou, 1997· Lethem, 2002· Lloyd & Dallos, 2006).

Στις συγκεκριμένες τεχνικές που χρησιμοποιούνται από τους θεραπευτές της εστιασμένης στην λύση θεραπείας, η χρήση ερωτήσεων είναι ιδιαίτερα σημαντικό μέρος της διαδικασίας. Οι ερωτήσεις αυτές δεν επικεντρώνονται σε περιπτώσεις εμφάνισης του προβλήματος, αλλά – αντίθετα- σε περιπτώσεις εξαιρέσεων (exception questions). Οι ερωτήσεις εξαίρεσης, στοχεύουν ακριβώς στον προσδιορισμό των περιόδων και των καταστάσεων όπου το πρόβλημα δεν υφίσταται, έτσι ώστε το άτομο να βοηθηθεί να διατηρήσει και να επεκτείνει τις καταστάσεις αυτές (Miller & de Shazer, 2000). Για τον ίδιο λόγο, χρησιμοποιείται και η τεχνική της «ερώτησης του θαύματος» (“*the miracle question*”), κατά την οποία ο θεραπευτής ζητάει από τον θεραπευόμενο να φανταστεί ότι ξυπνάει σε μια κατάσταση όπου –χωρίς να δίνεται αιτιολογία- όλα τα προβλήματά του έχουν εξαφανιστεί, ζητώντας του να περιγράψει την κατάσταση αυτή (Duncan, Miller & Sparks, 2003). Ταυτόχρονα με τις «ερωτήσεις εξαίρεσης», η προσέγγιση χρησιμοποιεί ερωτήσεις με σκοπό την κατάταξη και βαθμολόγηση μια σειρά στοιχείων, όπως τα προβλήματα, οι προτεραιότητες, οι επιτυχίες, οι συναισθηματικές επενδύσεις σε σχέσεις και τα επίπεδα αυτοπεποίθησης. Αυτές οι βαθμολογήσεις και κατατάξεις δίνουν ιδιαίτερα χρήσιμες πληροφορίες στον θεραπευτή και μπορούν και ως διαδικασία καθεαυτή να παρέχουν κίνητρα και ενθάρρυνση στον θεραπευόμενο, ώστε να θέσει νέους στόχους για ότι ο ίδιος θεωρεί σημαντικό. Η χρήση φιλοφρονήσεων και «κομπλιμέντων» εκ μέρους του θεραπευτή είναι συνήθης, ώστε να ενθαρρυνθεί ο θεραπευόμενος να εστιάσει στα σημάδια προόδου, αντί των προβλημάτων (Miller & de Shazer, 2000· Duncan, Miller & Sparks, 2003). Η εστίαση σε ακόμα και μικρά σημεία προόδου, βοηθάει στην δημιουργία θετικής ατμόσφαιρας κατά την συνεδρία, βοηθώντας στην διερεύνηση λύσεων, καθώς και να υποδείξει ότι το πρόβλημα δεν είναι πανταχού παρόν. Ακόμα σημαντικότερο στοιχείο της θεραπευτικής διαδικασίας, όμως, είναι η εστίαση στο μέλλον. Κατά την συγκεκριμένη προσέγγιση,

η δημιουργία ελπίδας, προσδοκιών και φαντασιώσεων³⁹ για το μέλλον είναι σημαντικός παράγοντας αισιοδοξίας, ο οποίος είναι θεμελιώδης για την δημιουργία σταθερών στόχων. Η αφήγηση, στα πλαίσια της θεραπείας, ενός υποτιθέμενου επιθυμητού μέλλοντος, είναι ένα ουσιαστικό βήμα ώστε ο θεραπευόμενος να θεωρήσει την παρούσα φάση της ζωής του ως «μεταβατική», αντιλαμβανόμενος τα προβλήματα όχι ως στερούμενα νοήματος, αλλά ως προσωρινές δυσκολίες και εστιάζοντας σε πιθανές λύσεις και στην κατανόηση των θετικών πλευρών της κατάστασης και των τρόπων με τον οποίο οι κοινωνικές του σχέσεις τον βοηθούν να πετύχει το επιθυμητό αποτέλεσμα (Furman & Ahola, 1994).

Μια σειρά από πρόσφατες μελέτες αναφέρουν στοιχεία σε σχέση με την αποτελεσματικότητα της εστιασμένης στην λύση θεραπείας, καθώς και το εύρος των πλαισίων εφαρμογής της. Σε παλαιότερες έρευνες, όπως αυτή των Zimmerman et al. (1996), υποδεικνύεται η αποτελεσματικότητα της θεραπείας σε ομάδες γονέων εφήβων με προβλήματα συμπεριφοράς. Αντίστοιχα, στην έρευνα των Cockburn, Thomas & Cockburn (1997), η εστιασμένη στην λύση θεραπεία φάνηκε να είναι εξαιρετικά βοηθητική στην κοινωνική προσαρμογή. Σε σύγχρονες έρευνες, η μέθοδος –μεταξύ άλλων- έχει βρεθεί να συμβάλλει στην βελτίωση της προβληματικής συμπεριφοράς σε σχολικό πλαίσιο (Newsome, 2004· Franklin, Moore & Hopson, 2007). Επίσης, η μέθοδος κρίνεται αποτελεσματική στις οικογένειες που αντιμετωπίζουν το γεγονός της αυτοκτονίας ενός μέλους τους, σύμφωνα με τους De Castro & Guterman (2008).

ε) Ανοιχτός διάλογος

Ο όρος «Ανοιχτός Διάλογος» αναφέρεται στην μέθοδο θεραπείας η οποία επικεντρώνεται στην οικογένεια και τα κοινωνικά δίκτυα, τόσο ως μορφή θεραπείας μέσω συναντήσεων όλων των εμπλεκόμενων, όσο και ως συνολικό σύστημα ψυχιατρικής φροντίδας σε μια συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή που αναπτύχθηκε κατά κύριο λόγο από τον Φιλανδό Jaako Seikkula (Seikkula et al., 2006· Seikkula, 2008· Seikkula & Alakare, 2007· Seikkula & Alakare, 2008· Seikkula, 2011). Το βασικό πλαίσιο της μεθόδου είναι η θεραπευτική συνάντηση, στην οποία συμμετέχουν όλοι όσοι εμπλέκονται στην προβληματική συνθήκη με τον ασθενή και στην οποία συζητείται κάθε θέμα το οποίο σχετίζεται με την κατάσταση αυτή. Επιπλέον, ο σχεδιασμός και οι αποφάσεις που αφορούν τον χειρισμό της κατάστασης γίνεται σε ένα πλαίσιο συνεργασίας όλων όσων συμμετέχουν (Seikkula & Alakare, 2007). Η θεραπευτική αυτή προσέγγιση αναπτύχθηκε σε μεγάλο βαθμό στα πλαίσια ψυχοθεραπείας ασθενών με διάγνωση σχιζοφρένειας στο νοσοκομείο Keropudas της πόλης Tornio, από τους Seikkula & Alakare (2008). Όπως αναφέρουν οι Seikkula et al. (2006) και Seikkula & Alakare (2007), η θεραπευτική προσέγγιση του ανοιχτού διαλόγου έχει αναπτύξει μια σειρά από αρχές, οι οποίες προέκυψαν μέσω της εφαρμογής και της έρευνας, κατά την εξέλιξη της

³⁹ «fantasies»

μεθόδου.

Η *άμεση αντίδραση* με σκοπό την παροχή βοήθειας που είναι απαραίτητη και η πρώτη οικογενειακή συνεδρία συνήθως συγκαλείται μέσα σε ένα 24ωρο από την επαφή που έχει γίνει, είτε από τον θεραπευόμενο, είτε από κάποιον συγγενή. Ο σκοπός της άμεσης συνάντησης είναι να ενσωματωθεί όσο το δυνατόν συντομότερα η θεραπεία με την καθημερινή ζωή του ασθενή, με στόχο την πιθανή αποφυγή εισαγωγής του στην ψυχιατρική μονάδα. Οι ασθενείς παίρνουν μέρος κανονικά στις πρώτες συναντήσεις, όντας στα σοβαρότερα και οξύτερα στάδια της ψυχωσικής φάσης. Στην φάση αυτή, το βίωμα του ασθενή δεν μπορεί να γίνει αντιληπτό από την υπόλοιπη οικογένεια και ο λόγος του είναι συνήθως ακατάληπτος και εμπεριέχει απειλητικά και τρομακτικά στοιχεία. Παρ' όλα αυτά, κατά την διάρκεια της θεραπευτικής διαδικασίας, γίνεται εμφανές ότι ο ασθενής μιλάει για πραγματικά γεγονότα και ζητήματα, τα οποία δεν είχαν έρθει στην επιφάνεια μέχρι τότε. Έτσι, βασικός στόχος της θεραπείας είναι η επεξεργασία των βιωμάτων και των ζητημάτων αυτών, τα οποία μέχρι τότε παρέμεναν άρρητα, σε ένα περιβάλλον ομάδας το οποίο να είναι ασφαλές για τον ασθενή (Seikkula & Alakare, 2007· 2008).

Η μέθοδος του ανοιχτού διαλόγου προσδίδει μεγάλη *σημασία στα κοινωνικά δίκτυα* και, έτσι, ιδιαίτερα στις πρώτες συναντήσεις μπορούν να συμμετέχουν, πέραν του ασθενούς και μελών της οικογένειας του, άτομα από τα κοινωνικά δίκτυα του ασθενή, με σκοπό την υποστήριξη του ασθενή και της οικογένειας του. Μπορούν να ενταχθούν άτομα από το φιλικό ή το εργασιακό περιβάλλον του ασθενή, ή και μέλη που εκπροσωπούν κάποια υπηρεσία, όπως την κοινωνική ασφάλιση ή γραφεία εύρεσης εργασίας, βοηθώντας στην εργασιακή επανένταξη του ατόμου (Seikkula et al., 2006). Τα κοινωνικά δίκτυα είναι ιδιαίτερα σημαντικά, όχι μόνο στο πλαίσιο της στήριξης και επανένταξης του ασθενή, αλλά και στον καθορισμό του προβλήματος, καθώς το πρόβλημα ορίζεται ως τέτοιο συνήθως από το κοινωνικό πλαίσιο -από τους στενούς συγγενείς, οι οποίοι παρατηρούν τις προβληματικές συμπεριφορές. Επειδή, ακριβώς, το πρόβλημα ορίζεται ως τέτοιο στην γλώσσα των οικείων προσώπων του ασθενούς, η επίλυσή του προϋποθέτει την συμμετοχή τους στην θεραπευτική διαδικασία (Seikkula & Alakare, 2007).

Με βάση την αρχή της *«ευελιξίας στην θεραπεία»*, η θεραπευτική διαδικασία θα πρέπει να προσαρμόζεται στις ειδικές και εναλλασσόμενες ανάγκες κάθε περίπτωσης, με την χρήση θεραπευτικών μεθόδων που είναι κατάλληλες για την περίπτωση αυτή. Για παράδειγμα, οι συναντήσεις μπορεί να λαμβάνουν χώρα στην ψυχιατρική κλινική ή και στο σπίτι του ασθενούς- ανάλογα σε ποιο από τα δύο πλαίσια ο ασθενής αισθάνεται περισσότερο άνετα, με την σύμφωνη γνώμη της οικογένειας (Seikkula et al., 2006). Έτσι, κανένα θεραπευτικό σχήμα δεν θεωρείται ότι έχει γενική ισχύ και η θεραπεία θα πρέπει να προσαρμόζεται στα χαρακτηριστικά του ασθενή -όπως για παράδειγμα στη γλώσσα του και στον τρόπο ζωής του- και να λαμβάνει υπ' όψιν τις διαφορετικές ανάγκες που προκύπτουν σε διαφορετικές χρονικές φάσεις της θεραπείας (Seikkula &

Alakare, 2007· 2008).

Η *ευθύνη* της οργάνωσης της πρώτης συνάντησης πέφτει σε ένα μέλος του προσωπικού της κλινικής, αλλά στην συνέχεια η ίδια η ομάδα αναλαμβάνει την ευθύνη της οργάνωσης και της συνέχειας των συναντήσεων. Με τον τρόπο αυτό, η ομάδα (το ευρύτερο δηλαδή δίκτυο του ασθενούς μαζί μ' αυτόν) εμπλέκεται από τα αρχικά στάδια στην θεραπευτική διαδικασία και τις ευθύνες της (Seikkula et al., 2006). Η επιμέρους αρμοδιότητες μπορούν να δοθούν σε συγκεκριμένα μέλη της ομάδας, ανάλογα με την ιδιότητά τους (π.χ. εκπρόσωπος κοινωνικής πρόνοιας, ιατρικό προσωπικό κτλ.) και ήδη από την πρώτη συνάντηση η ομάδα έχει την ευθύνη της ανάλυσης του προβλήματος και του σχεδιασμού της κατάλληλης θεραπείας. Έτσι, η ομάδα περιλαμβάνει όλα τα άτομα και τα στοιχεία τα οποία είναι αναγκαία για την ευθύνη αυτή, χωρίς την ύπαρξη κάποιας εξωτερικής αυθεντίας. Η εμπλοκή της οικογένειας και ατόμων από τα κοινωνικά δίκτυα του ασθενούς στην διαδικασία αυτή και η συζήτηση των διαφορετικών απόψεων είναι σημαντική για την ανάληψη αποφασιστικού ρόλου από τους συμμετέχοντες, σχετικά με την διαμόρφωση της θεραπευτικής διαδικασίας και την λήψη αποφάσεων που αφορούν τη θεραπεία (Seikkula & Alakare, 2007· 2008).

Όπως αναφέρουν οι Seikkula et al. (2006), ο ρόλος της ομάδας δεν σχετίζεται μόνο με την θεραπευτική παρέμβαση, αλλά θα πρέπει να διασφαλίζει την δημιουργία νέων ψυχολογικών νοημάτων για τα συμπτώματα και τα βιώματα της πορείας αυτής. Έτσι, η ομάδα είναι υπεύθυνη για την θεραπεία τόσο εντός, όσο και εκτός του ψυχιατρικού πλαισίου, βοηθώντας στην *εγγύηση της ψυχολογικής συνέχειας* και της μη-διακοπής της θεραπείας για οποιονδήποτε λόγο, όπως η μετακίνηση σε κάποια άλλη δομή. Ταυτόχρονα, η διασφάλιση της ψυχολογικής συνέχειας αφορά την ενσωμάτωση μιας σειράς διαφορετικών θεραπευτικών μεθόδων, συμπληρωματικών μεταξύ τους, στην ίδια θεραπευτική διαδικασία. Έτσι, στην περίπτωση που εφαρμόζεται ατομική θεραπεία, ο ψυχοθεραπευτής θα πρέπει να συμμετέχει κανονικά στις κοινές συναντήσεις, έτσι ώστε να αποφευχθούν συναισθήματα αμφιβολίας σε σχέση με την θεραπεία (Seikkula & Alakare, 2007· 2008).

Στα πλαίσια της προσέγγισης του ανοιχτού διαλόγου σε περιπτώσεις ψυχώσεων, όπως έχει ήδη αναφερθεί, τα πρώτα, οξεία στάδια της ψύχωσης αξιοποιούνται για την καλύτερη κατανόηση του προβλήματος. Για τον λόγο αυτό, δεν γίνεται χρήση φαρμακοθεραπείας και, συγκεκριμένα, νευροληπτικών φαρμάκων, ώστε να υπάρξει ο απαραίτητος χώρος συνολικής κατανόησης του προβλήματος, καθώς και χώρος στην πιθανότητα αυθόρμητης ίασης μετά την κλιμάκωσή του. Έτσι, σε αντίθεση με παραδοσιακά ψυχιατρικά μοντέλα που προτείνουν την πρώιμη παρέμβαση με φαρμακοθεραπεία για την μείωση των συμπτωμάτων, η συγκεκριμένη προσέγγιση (χωρίς να είναι αντίθετη στην χρήση ψυχοφαρμάκων ανά περιπτώσεις, με την απόφαση της ομάδας) υποστηρίζει ότι η καταστολή που προκαλείται μπορεί να προκαλέσει την ακύρωση της ψυχολογικής

επεξεργασίας των συμπτωμάτων και των βιωμάτων αυτών. Αντίθετα, προτείνει μια θεραπευτική διαδικασία στην οποία δεν γίνεται αρχικά χρήση νευροληπτικών, αλλά δημιουργείται ένα ασφαλές περιβάλλον ομάδας, στο οποίο τα βιώματα αυτά μπορούν να συζητηθούν και να επεξεργαστούν από κοινού. Απαραίτητη προϋπόθεση για αυτό είναι η στήριξη της οικογένειας, η οποία μπορεί να εκφράσει έντονες αμφιβολίες σε αυτήν την φάση, και η ενίσχυση της συμμετοχής και της διαμόρφωσης της θεραπευτικής συνομιλίας, με την προώθηση της ομαδικής δουλειάς και την συζήτηση όλων των απόψεων εντός της ομάδας, έτσι ώστε και τα μέλη της οικογένειας να προσαρμοστούν σε μια τέτοια ανοιχτή διαδικασία διαλόγου (Seikkula & Alakare, 2007· 2008).

Τέλος, το βασικό στοιχείο της θεραπευτικής διαδικασίας είναι η ενίσχυση του διαλόγου. Όπως αναφέρουν οι Seikkula et al. (2006), η εστίαση της θεραπείας είναι κατά πρώτον η προώθηση του διαλόγου και κατά δεύτερον η προώθηση αλλαγής στον ασθενή ή στην οικογένεια. Έτσι, ο κεντρικός στόχος είναι η δημιουργία νέων νοημάτων και ερμηνειών στους συμμετέχοντες, στον χώρο που αφήνει η διαδικασία του ανοιχτού διαλόγου. Κατά αυτή την έννοια, όπως και η αναστοχαστική ομάδα του Andersen (Andersen, 1992b· Shotter & Katz, 1999), η μέθοδος του ανοιχτού διαλόγου βασίζεται στις θέσεις του Mihail Bakhtin και του Valentin Voloshinov, όπου ο διάλογος γίνεται αντιληπτός ως ένας συγκεκριμένος τύπος επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης, στον οποίο οι συμμετέχοντες γίνονται συμμετοχοί στην κατασκευή μιας κοινής πραγματικότητας. Οι θεραπευτικές συναντήσεις στοχεύουν στην παραγωγή μιας νέας κατανόησης, τόσο για τους θεραπευόμενους και τα μέλη τις οικογένειάς τους, όσο και για το σύνολο των συμμετεχόντων στην ομάδα. Κάθε ένας από τους συμμετέχοντες έχει την δική του φωνή στην κατασκευή του προβλήματος και την λύση του και ο διάλογος των διαφορετικών αυτών απόψεων είναι θεμελιώδης για την πορεία της θεραπευτικής διαδικασίας (Seikkula et al., 2006· Seikkula & Alakare, 2007· 2008).

Κεφάλαιο 4: Κριτικές που έχουν ασκηθεί στις μετανεωτερικές θεραπείες

Στο τελευταίο κεφάλαιο θα πραγματοποιηθεί μια συνοπτική παράθεση των κριτικών που έχουν ασκηθεί στις μετανεωτερικές θεραπείες, προκειμένου να αποκτήσουμε μια πιο συνολική εικόνα των συγκεκριμένων προσεγγίσεων και να πάρουμε μια ιδέα σχετικά με τις επιστημολογικές αντιφάσεις και τις πρακτικές παραλήψεις που αυτές παρουσιάζουν. Οι κριτικές αυτές εστιάζουν στους τρόπους με τους οποίους εφαρμόστηκαν και αφομοιώθηκαν οι θεωρίες συγκεκριμένων στοχαστών (όπως π.χ. του Derrida και του Foucault) στη θεωρία και στη θεραπευτική πρακτική, καθώς και στις παραδοχές που υιοθετούν για την αλήθεια, το υποκείμενο και τη θεραπευτική σχέση. Επιπλέον αναδεικνύονται οι επιπτώσεις της σχετικιστικής θεωρίας και η έλλειψη σαφήνειας της κριτικής σχετικά με τις δομές εξουσίας η οποία ασκείται από τις συγκεκριμένες προσεγγίσεις, καθώς και ο αντίκτυπος αυτής της ασαφούς κριτικής στη θεραπευτική πράξη. Ας δούμε λοιπόν πιο συγκεκριμένα τις θέσεις κάποιων από τους θεωρητικούς και ψυχοθεραπευτές που επικεντρώνονται στα παραπάνω ζητήματα.

Στην κριτική της για το άρθρο του Madigan (1992), σε σχέση με την εφαρμογή της φουκωϊκής φιλοσοφίας στην αφηγηματική θεραπεία, η Luernitz (1992) αναπτύσσει μια σειρά θέσεων, βάσει των οποίων αμφισβητεί την φουκωϊκή βάση της συγκεκριμένης προσέγγισης. Μια βασική θέση της κριτικής είναι η αντίληψη σημαντικών διαφορών σε σχέση με τη χρήση της γλώσσας, η οποία –όπως υποστηρίζει η Luernitz- στον Madigan γίνεται αντιληπτή ως «περιτύλιγμα» των ιδεών και αναπαράγει έναν λόγο ειδημοσύνης του θεραπευτή. Για παράδειγμα, η χρήση των όρων «naturally» (αναφερόμενος στην ταύτιση των ιδεών του Foucault και του White), καθώς και του όρου «Master», με τον οποίο ο Madigan αναφέρεται στον White, οδηγεί την Luernitz στο συμπέρασμα ότι η προσέγγιση του Madigan εμπεριέχει δυϊσμούς που της θυμίζουν τη φιλοσοφία του Κομφούκιου, κάτι που την καθιστά ασύμβατη με την μετα-δομιστική παράδοση.

Επιπλέον, το δεύτερο σημείο της κριτικής της Luernitz εστιάζει στο ζήτημα του υποκειμένου, αναφέροντας ότι ο φουκωϊκός ορισμός του υποκειμένου απορρίπτει κάθε ιδέα περί «απελευθέρωσης», υιοθετώντας μια αρνητική ερμηνεία του. Κατά αυτήν την έννοια, η φουκωϊκή παράδοση επιχειρεί να ασκήσει κριτική και να αποδομήσει το υποκείμενο και όχι να αναπτύξει λύσεις και νέες θεραπείες. Έτσι, σύμφωνα με την Luernitz, μια φουκωϊκή ανάλυση της προσέγγισης του White, θα την κατέτασσε στις «τεχνολογίες του εαυτού», ως μέσο άσκησης εξουσίας των επαγγελματιών υγείας, καθιστώντας ασύμβατη την ιδέα του υποκειμένου στην αφηγηματική προσέγγιση με την αντι-ανθρωπιστική φουκωϊκή κριτική παράδοση.

Σε αντίθεση με την Luernitz, η κριτική προσέγγιση του Roy-Chowdhury (2010) εστιάζει ακριβώς στο πρόβλημα της απώλειας του υποκειμένου, λόγω της στροφής στις μετανεωτερικές θεραπείες. Ο Roy-Chowdhury αναφέρει την κριτική του Elliot (2004, αναφέρεται στο Roy-

Chowdhury, ο.π.), σύμφωνα με την οποία βασικό πρόβλημα με την μετανεωτερική στροφή στην θεραπεία είναι η αντικατάσταση της προσωπικής εμπειρίας με την σχιζοειδή επιθυμία, που καταλήγει σε μια κυνική κατάργηση της υποκειμενικότητας και στην μετάβαση σε μια κατάσταση όπου η απουσία του υποκειμένου αντικαθίσταται από εικόνες και αφηρημένα σημαίνοντα.

Παρ' όλα αυτά, ο Roy-Chowdhury θεωρεί ότι μια ισχυρή οντολογία του υποκειμένου δεν είναι ασύμβατη με την επιστημολογία του κοινωνικού κονστρουξιονισμού, στρεφόμενος προς την θεωρία της δημιουργίας του υποκειμένου του Lacan, η οποία αναφέρεται στην κατασκευή του εαυτού μέσα από πολιτισμικά προσδιορισμένους λόγους- λόγοι οι οποίοι αναπαράγονται μέσω της υποκειμενικότητας των γονέων και όπου η είσοδος του ατόμου στο συμβολικό πεδίο του σημαίνοντος σηματοδοτεί την θεμελιώδη αλλοτρίωση από την επιθυμία του. Η λακανική ανάλυση, σύμφωνα με τον Roy-Chowdhury, παρέχει ένα μοντέλο κατανόησης των συνδέσεων μεταξύ των πολιτισμικά προσδιορισμένων λόγων, της γλώσσας και της υποκειμενικότητας, παρέχοντας με αυτόν τον τρόπο μια θεωρία κατανόησης των μηχανισμών με τους οποίους οι λόγοι αποτελούν και αποτελούνται από τα υποκείμενα.

Το ζήτημα της αλήθειας είναι κεντρικό σημείο μιας σειράς κριτικών προσεγγίσεων στις μετανεωτερικές θεραπείες. Η κριτική των Bekerman & Tatar (2005) αναφέρει ότι η υιοθέτηση μεταδομικών προσεγγίσεων στην θεραπεία και την συμβουλευτική δεν πρέπει να συνοδεύεται από την υιοθέτηση της θέσης ότι η αλήθεια και η υποκειμενικότητα αποτελούν πάντοτε κοινωνικές και γλωσσικές κατασκευές, που διαμεσολαβούνται από την εξουσία, τον λόγο και την επιθυμία, καθώς κάτι τέτοιο θα μπορούσε να καταλήξει στην άρνηση της δυνατότητας αλλαγής ή και στην δικαιολόγηση παρόντων αρνητικών καταστάσεων. Έτσι, κατά τους Bekerman & Tatar, η άρνηση του υποκειμένου μπορεί να αποτελεί μια θεωρητική αναγκαιότητα, αλλά η αντίληψη του ανθρώπινου πόνου δεν αποτελεί θεωρητικό ζήτημα, καθιστώντας απαραίτητη την διατήρηση όσων είναι επιστημολογικά «χρήσιμα» στην έννοια του υποκειμένου.

Για τον λόγο αυτό, προτάσσουν την υιοθέτηση μιας μετα-θετικιστικής προσέγγισης, κατά την οποία ο διαμεσολαβητικός χαρακτήρας της γλώσσας γίνεται αντιληπτός, αλλά ταυτόχρονα διατηρείται η δυνατότητα της γνώσης για τον κόσμο και μιας σειράς δυϊσμών, όπως αλήθεια/ψέμα, γεγονός/φαντασία και φυσιολογικό/ παθολογικό. Σε αντίθεση με την θετικιστική θέση, η οποία επιδιώκει την εξάλειψη κάθε προκατάληψης ως προϋπόθεσης για την γνώση και την αλήθεια, η μετα-θετικιστική αυτή σκέψη επιδιώκει την συμπερίληψη των επιστημολογικών συνεπειών της προκατάληψης, κάτι που οι Bekerman & Tatar (2005) αναφέρουν ως εξαιρετικά σημαντικό για την θεραπεία, η οποία χρειάζεται να λάβει υπ' όψιν της τις προκαταλήψεις αυτές και τις επιστημολογικές τους συνέπειες, έτσι ώστε να διερευνήσει νέους τρόπους παρεμβάσεων.

Η κριτική του Pocock (1995) επίσης θίγει το ζήτημα της απόστασης μεταξύ της νεωτερικής και της μετανεωτερικής θέσης αναφορικά με την αλήθεια και την γνώση, προτείνοντας τον

συνδυασμό των δύο προσεγγίσεων, έτσι ώστε να υπάρχει ισορροπία μεταξύ τους. Ο Roscoe προτείνει την έννοια της «καλύτερης ιστορίας» (better story) στα πλαίσια της θεραπείας, η οποία δέχεται την θέση ότι οι αφηγήσεις αποτελούν κοινωνικές κατασκευές, οι οποίες όμως δοκιμάζονται από τους περιορισμούς του «πραγματικού κόσμου». Κατά αυτή την έννοια, η «καλύτερη ιστορία» χρησιμοποιείται για να αντικαταστήσει τόσο την πολωμένη νεωτερική θέση περί αντικειμενικής αλήθειας, όσο και την μετανεωτερική θέση κατά την οποία όλες οι αφηγήσεις έχουν την ίδια ισχύ. Οι «καλύτερες ιστορίες» που μπορεί να αναπτυχθούν στα πλαίσια των συνεδριών της οικογένειας με τον θεραπευτή είναι εκείνες που είναι περισσότερο ρεαλιστικές, δίκαιες, ελπιδοφόρες και με την μεγαλύτερη αποδοχή στην οικογένεια.

Έτσι, όπως και στην περίπτωση της πιο πρόσφατης κριτικής των Bekerian & Tatar, η κριτική του Roscoe συμφωνεί με την αντίληψη ότι η μετανεωτερικότητα αποτελεί μια ιδιαίτερα χρήσιμη κριτική του νεωτερισμού, με σκοπό τον περιορισμό των αξιώσεων καθολικής γνώσης και οικουμενικής αλήθειας, αναφέροντας την ίδια στιγμή ότι δεν θα έπρεπε να χρησιμοποιηθεί για την απόρριψη των εννοιών της γνώσης και της αλήθειας εν γένει, γιατί ελλοχεύει ο κίνδυνος της εγκατάλειψης της προσπάθειας κατανόησης των σύνθετων ψυχικών και κοινωνικών φαινομένων που συναντούνται στα πλαίσια της θεραπείας της οικογένειας.

Η κριτική της Sanders (1998) επίσης αναφέρεται στην εστίαση των μετανεωτερικών θεωριών στην γλώσσα και τον λόγο, τονίζοντας την αδυναμία του θεραπευτή να λάβει υπ' όψη του και να ανταποκριθεί σε μη-λεκτικά στοιχεία επικοινωνίας, όπως οι εκφράσεις του προσώπου, η στάση του σώματος και, εν γένει, τα συναισθήματα του ατόμου, παρ' όλο που αυτά αποτελούν επίσης στοιχεία της εμπειρίας του «εαυτού», τα οποία ενδέχεται να διαμορφώνουν μια αφήγηση ριζικά διαφορετική από όσα «λέγονται», στα πλαίσια της θεραπείας. Τα συναισθηματικά στοιχεία του ατόμου, όπως η ανάγκη αποδοχής, μπορεί να το οδηγήσουν στο να ακολουθήσει τις κατευθύνσεις του θεραπευτή, καταργώντας την ισότιμη σχέση μεταξύ θεραπευτή – θεραπευόμενου, η οποία αποτελεί βασικό στοιχείο των μετανεωτερικών θεραπειών. Έτσι, όπως αναφέρει η Sanders, η απουσία των συναισθημάτων από τις θεωρίες περί «εαυτού» των προσεγγίσεων αυτών ή η επισκίασή τους ως μέρους της «γλώσσας», ενέχει τον κίνδυνο η θεραπευτική διαδικασία να επηρεάζεται από στοιχεία τα οποία ο θεραπευτής επιλέγει να αγνοεί ή να τα θεωρεί δευτερεύουσας σημασίας. Η κριτική της Sanders γίνεται από φεμινιστική σκοπιά, αναφέροντας ότι η αποσύνδεση των συναισθημάτων από τον εαυτό είναι παράγωγο της «αρσενικής» ιστορίας της δυτικής σκέψης.

Όπως και στις παραπάνω κριτικές προσεγγίσεις, το ζήτημα της αλήθειας είναι κεντρικό και στην ιδιαίτερα σημαντική κριτική προσέγγιση της Flaska (2002), η οποία αναφέρεται στον βαθμό κατά τον οποίο τα νοήματα έχουν αντικαταστήσει την αλήθεια στον συστημικό λόγο, τονίζοντας την θεωρητική στροφή στην κατεύθυνση αυτή από την δεκαετία του 1980 και την δεύτερη κυβερνητική. Αν και οι μετανεωτερικές προσεγγίσεις τονίζουν την σημασία της «αλήθειας» των

θεραπευόμενων, η αλήθεια αυτή υπονομεύεται, θεωρούμενη ως ένα νόημα μεταξύ πολλών. Έτσι, υπάρχει μια αποσύνδεση της θεραπευτικής προσέγγισης από την βιωμένη εμπειρία των θεραπευόμενων, η οποία είναι ριζικής σημασίας για το άτομο, ειδικά σε περιπτώσεις σεξουαλικής κακοποίησης ή στην ύπαρξη ισχυρών κοινωνικών πραγματικοτήτων, όπως η φτώχεια, η καταπίεση ή ο ρατσισμός. Για τους λόγους αυτούς, η Flaskas προτάσει την αποκατάσταση των εννοιών της πραγματικότητας και της αλήθειας στην ψυχοθεραπεία, σε ένα πολυεπίπεδο και υπό όρους πλαίσιο, στο οποίο γίνονται αντιληπτές ως κοινωνικές και συναισθηματικές διαδικασίες, διαφωνώντας με την τάση «διάλυσης» τους μέσα στις έννοιες του νοήματος και της κοινωνικής κατασκευής και προτάσσοντας, επίσης, έναν συνεχιζόμενο διάλογο με την ψυχαναλυτική παράδοση (Flaskas, 2002· Donovan, 2003).

Η Held (1995) σε γενικές γραμμές δεν θεωρεί ότι οι μετανεωτερικές θεραπείες έχουν κάτι καινούριο να πουν για τη διαχείριση του ανθρώπινου πόνου. Πιστεύει ότι προσπαθούν να απαντήσουν και αυτές, με τη σειρά τους, σε ένα επίμονο ζήτημα που ταλανίζει το πεδίο της θεραπείας από τη στιγμή της εδραίωσής του: την ανάγκη για αναγνώριση της μοναδικότητας του υποκειμένου της θεραπείας και για εξατομικευμένη αντιμετώπιση των προβλημάτων που αντιμετωπίζει αλλά ταυτόχρονα την διατύπωση θεωριών σχετικά με την πρόκληση των ανθρώπινων δυσκολιών και την επίλυσή τους. Σύμφωνα με τη Held, η προσπάθεια ισορροπίας μεταξύ αυτών των δύο περιοχών της ψυχοθεραπείας έχει προκαλέσει την ανάδυση όλων των σχολών θεραπείας αλλά δεν έχει επιλυθεί από καμία. Έτσι θεωρεί ότι οι μετανεωτερικές θεραπείες είναι άλλη μια απάντηση σ' αυτόν τον μακροχρόνιο προβληματισμό που διέπει τον κλάδο, που απαξιώνει όμως, τουλάχιστον θεωρητικά (λόγω της αντιρεαλιστικής της στάσης), την πολυπλοκότητα της ψυχοθεραπευτικής διαδικασίας και του κλάδου· από τη στιγμή που δεν είναι εφικτό ο θεραπευτής να έχει οποιαδήποτε πρόσβαση στις αιτίες που προκάλεσαν τα προβλήματα του πελάτη, δεν διατυπώνει και δεν είναι ενήμερος για θεωρίες και η δουλειά του περιορίζεται στην εστίαση των εξατομικευμένων δυσκολιών που αντιμετωπίζει ο κάθε πελάτης.

Επίσης η Held (1995) τονίζει την εξής αντίφαση των κονστρουξιονιστικά προσανατολισμένων θεραπειών: την έμφαση στη ρευστότητα του εαυτού από τη μια και την προσκόλληση στο τοπικό και συγκεκριμένο από την άλλη. Πιο συγκεκριμένα, το μεταμοντέρνο υποκείμενο δεν αποτελεί πλέον το κέντρο του κόσμου και η ατομική ταυτότητα κατασκευάζεται μέσω των συνεχώς μεταβαλλόμενων διαπροσωπικών αλληλεπιδράσεων που καθορίζουν τους κοινωνικούς ρόλους. Η έννοια του εαυτού παρουσιάζεται ως κάτι εφήμερο, ρευστό, κατακερματισμένο, μεταβαλλόμενο και μη συνεπές. Από την άλλη όμως, στη θεωρία των μετανεωτερικών θεραπειών παρατηρείται μια εξιδανίκευση του «τοπικού» και του «συγκεκριμένου» που δεν διέπεται από γενικούς κανόνες και συχνά μεταφράζεται στην μοναδική προοπτική και εμπειρία του ατόμου σε ένα συγκεκριμένο τόπο και χρόνο (μια δηλαδή πλαισιωμένη,

ατομικιστική προοπτική του κόσμου). Έτσι ενώ υπάρχει η διάθεση της αποδόμησης εννοιών του νεωτερικού εαυτού και της ταυτότητας, από την άλλη διατηρείται η ατομικότητα.

Σύμφωνα με τους Morss & Nichterlein (1999), συνήθως αυτό που εννοούν ως «αποδόμηση» οι αφηγηματικούς θεραπευτές είναι η συστηματική κριτική ανάλυση ενός προβλήματος με σκοπό την αποκάλυψη κρυμμένων λόγων εξουσίας. Ο θεραπευτής παίζει κεντρικό ρόλο σ' αυτή την κριτική ανάλυση. Έτσι, η μεταφορά (από τη λογοτεχνική θεωρία) και η χρήση της αποδόμησης δεν λαμβάνει υπόψη μια σημαντική διάσταση της ίδιας της έννοιας που αφορά την λειτουργία της να υποσκάπτει κάθε είδους αρχή, αυθεντία και εξουσία, συμπεριλαμβανομένης και της ίδιας. Σε συναφές πνεύμα με τους Morss και Nichterlein κινείται και ο Lerner (1995). Κάνοντας λόγο για την πολεμική που αναπτύσσουν οι υπέρμαχοι των μετανεωτερικών φιλοσοφικών παραδοχών στη θεραπεία απέναντι στα θεραπευτικά μοντέλα που κατ' αυτούς έχουν προκύψει από νεωτερικές παραδόσεις, αναφέρεται στην προειδοποίηση του Derrida: η νεωτερικότητα ως η παρουσία της υπερβατικής αλήθειας και ως ιεραρχία του λόγου πάντα θα μας στοιχειώνει όταν προσπαθούμε να κινηθούμε πέραν αυτής. Υπενθυμίζει ότι για τον Derrida η αποδόμηση δεν είναι θεωρητικό ή φιλοσοφικό σχήμα· δεν είναι σχολή, μέθοδος ή πρακτική και προειδοποιεί τους μετανεωτερικούς θεραπευτές για τον κίνδυνο εφαρμογής της βίας που προέρχεται από την αντίθεση απέναντι σε μια θεωρία/ιδεολογία και από την αντικατάστασή της με μια άλλη όταν χρησιμοποιούν την αποδόμηση ως εργαλείο ανατροπής της επιστημολογικών προταγμάτων της νεωτερικότητας. Τέλος, επισημαίνει ότι στην βιβλιογραφία της μετανεωτερικής οικογενειακής θεραπείας επικρατεί μια αμερικανοποιημένη, πολιτικά συντηρητική εκδοχή της αποδόμησης που διαστρεβλώνει πολλές από τις βασικές θέσεις της νεοτερνιανής αποδόμησης.

Ο Lowe (1999) κάνει λόγο για την ολοένα και αυξανόμενη δημοφιλία των μετανεωτερικών θεραπειών και την επαγγελματική θεσμοθέτησή τους που πιθανά θα οδηγήσει στην ενασχόληση και εν τέλει απορρόφησή τους σε ένα νεωτερικά προσανατολισμένο ρεπερτόριο, το οποίο θα βασίζεται στην αντικειμενική γνώση και στην εργαλειακότητα. Επισημαίνει τον κίνδυνο της αντικατάστασης της γνώσης με την αφήγηση που ίσως γίνεται αντιληπτή από τους μετανεωτερικούς θεραπευτές ως μια θεμελιακή μορφή γνώσης. Πιο συγκεκριμένα, ισχυρίζεται ότι αυτή η αντίληψη φαίνεται να οδηγεί στην προτίμηση, κατά την θεραπευτική διαδικασία, των καλύτερων και των πιο κατάλληλων αφηγήσεων και σε μια σύλληψη της θεραπείας ως μορφής αξιολόγησης και επιδιόρθωσης ιστοριών.

Επίσης ο Lowe (1999) τονίζει ότι η εφαρμογή του κοινωνικού κονστρουξιονισμού στη θεραπεία έχει οδηγήσει στην απλοϊκή ταύτιση της αλλαγής της πραγματικότητας του θεραπευόμενου με την αλλαγή των γλωσσικών κατηγοριοποιήσεων με τις οποίες σκεφτόμαστε και μιλάμε. Τέλος, στέκεται κριτικά απέναντι στη διαφάνεια της θεραπευτικής διαδικασίας και την συνεργατικότητα με τον θεραπευόμενο που εξαγγέλλουν οι μετανεωτερικά προσανατολισμένες

θεραπείες. Αναρωτιέται κατά πόσο μπορούν οι θεραπευτές να εφαρμόζουν αυτές τις αρχές σε ένα καθιερωμένο κλάδο πρακτικής όπως είναι η ψυχοθεραπεία. Επισημαίνει ότι είναι εντελώς διαφορετικό να αφήνεις χώρο στη φωνή των πελατών εντός του θεραπευτικού λόγου από το να τους επιτρέπεις να εκφράζουν το δικό τους λόγο. Αυτό γίνεται πιο κατανοητό αν αναλογιστούμε τις πρακτικές και τις μεθόδους που αναπτύσσουν οι μετανεωτερικοί θεραπευτές για να επιφέρουν την συνεργασία. Όσο η εκλέπτυνση των μεθόδων και των πρακτικών που χρησιμοποιούν ενδυναμώνουν το πεδίο επιρροής τους στους πελάτες, το πρόβλημα της εργαλειακότητας της διαδικασίας και της στάσης ειδήμονα εκ μέρους των πρώτων παραμένει.

Ο Fish (1999) αντιμετωπίζει το ζήτημα της σχέσης εξουσίας μεταξύ θεραπευτή-θεραπευόμενου από διαφορετική σκοπιά. Θεωρεί ότι η εξάλειψη του ρόλου εξουσίας του θεραπευτή μέσω της διαφάνειας της θεραπευτικής διαδικασίας δεν είναι δυνατός αλλά ούτε και σύμφωνος με την φουκωική παράδοση που διατείνονται ότι ακολουθούν οι μεταδομικοί θεραπευτές. Ο Foucault θεωρούσε ουτοπική την ιδέα της ύπαρξης μιας κοινωνίας που δεν θα διέπεται από σχέσεις εξουσίας. Το ζήτημα για αυτόν δεν επικεντρωνόταν στην προσπάθεια εξάλειψης τους -στο όνομα μιας ουτοπικής διαφανούς επικοινωνίας- αλλά στην κατάκτηση των κανόνων του νόμου, των τεχνικών διαχείρισης αλλά και της ηθικής που θα μας επιτρέψουν να συμμετάσχουμε σ' αυτά τα παιχνίδια εξουσίας με όσο το δυνατόν λιγότερη διάθεση για κυριαρχία.

Ειδικότερα για τη θεραπεία, ο Fish (1999) διευκρινίζει ότι η διαφορά εξουσίας δεν προέρχεται μόνο από το γεγονός ότι ο θεραπευτής είναι ο ειδικός αλλά και από το συναισθηματικό δεσμό που αναπτύσσεται με τους θεραπευόμενους, την μη ευνοϊκή θέση που έχουν συνήθως οι τελευταίοι στον κοινωνικό ιστό καθώς και από τη σχέση που έχουν οι κλινικοί θεραπευτές με άλλους θεσμούς (όπως για παράδειγμα με το νομικό σύστημα). Ο στόχος που θέτει είναι ο περιορισμός και όχι η εξάλειψη της εξουσίας του θεραπευτή, η χρήση της για καθαρά θεραπευτικούς σκοπούς, η επιτήρηση από συνθεραπευτές, επόπτες και κλαδικούς ρυθμιστικούς οργανισμούς κλπ. Στρέφει την προσοχή λοιπόν στην νομική και διοικητική διαχείριση της ψυχοθεραπείας και στο ήθος του θεραπευτή που είναι απαραίτητα και απαιτούν συνεχή επαγρύπνηση για τον έλεγχο της κατάχρησης εξουσίας από πλευράς του ειδήμονα, θεωρώντας ότι η απαλλαγή από την εξουσία που είναι εγγενής στον θεσμοθετημένο ρόλο του θεραπευτή είναι άκαρπη και παραπλανητική.

Ο Kaye (1999) με τη σειρά του τάσσεται ενάντια στην αποκήρυξη του ειδήμονα που προκρίνουν οι κονστρουξιονιστικοί θεραπευτές. Θεωρεί ότι κάθε θεραπεία τοποθετείται σε ένα θεωρητικό και πρακτικό πλαίσιο και παράγει ειδική γνώση· οι θεωρητικές αρχές του κοινωνικού κονστρουξιονισμού κατασκευάζουν ένα διαλογικό πλαίσιο εντός του οποίου αναδύονται νέα νοήματα για τον πελάτη και ο θεραπευτής που συμμετέχει σ' αυτό το πλαίσιο έχει ειδική γνώση αυτών των αρχών, όποτε ο ισχυρισμός ότι δεν δουλεύει εντός των ορίων μιας συγκεκριμένης

θεωρητικής και πρακτικής κατεύθυνσης είναι αποπροσανατολιστικός. Επιπλέον χαρακτηρίζει την αρνητική κριτική που ασκείται (εκ μέρους των κονστρουξιονιστών) στην επίδραση του θεραπευτή και στην σταδιακή αντικατάσταση της ιστορίας του πελάτη από την ιστορία του θεραπευτή ως αυθαίρετη και υπεραπλουστευτική. Θεωρεί ότι αυτή η κριτική παραβλέπει την πολυπλοκότητα της ανάδυσης νοήματος μέσω της συζητησιακής διαδικασίας και ταυτίζει εκ των προτέρων το θεραπευτικό πλαίσιο -το οποίο ίσως απλά να δημιουργεί τη δυνατότητα επεξεργασίας των εμπειριών μέσω μιας καινούριας οπτικής- με την επιβολή λύσεων εκ μέρους του θεραπευτή.

Για τον Kaye (1999) το κρισιμότερο ζήτημα που αναδύεται από αυτούς τους προβληματισμούς είναι η εξέταση του εκάστοτε θεραπευτικού πλαισίου -μιλάει για την ύπαρξη περισσότερο κανονιστικών και περιοριστικών θεραπευτικών πλαισίων από άλλα- και όχι η εκ των προτέρων αποκλήρυξη του ως καταπιεστικό. Επιπλέον τονίζει ότι οι άμεσες συνεπαγωγές αυτής της κριτικής είναι η διατήρηση μιας ουδέτερης ουσιαστικά στάσης και μη δέσμευσης με τον άνθρωπο που έχει απέναντι του ο θεραπευτής, κάτι που έρχεται σε αντίθεση με την αποκλήρυξη της ουδέτερης θέσης του θεραπευτή που προκρίνουν οι μετανεωτερικές προσεγγίσεις.

Επίσης, ο Kaye (1999) επικεντρώνεται στις επιπτώσεις που έχει στη θεραπευτική διαδικασία η υιοθέτηση της θέσης ότι δεν υπάρχει τίποτε έξω από το κείμενο (την αφήγηση ή τον λόγο). Κατ' αυτόν, αποπολιτικοποιεί το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο τοποθετούνται οι ζωές των ανθρώπων και δεν καθιστά δυνατό να ληφθούν υπόψη οι δομικές σχέσεις αδικίας που χαρακτηρίζουν το πολιτικό και το κοινωνικό πεδίο. Πιστεύει ότι δεν αρκεί η μετατόπιση του προβλήματος από το άτομο-οικογένεια στο ευρύτερο πλαίσιο λόγων εξουσίας που προκρίνουν οι μεταδομικές θεραπείες, καθώς η ευθύνη της αλλαγής εξακολουθεί να επιφορτίζει το άτομο, έστω και αν το πρόβλημα δεν γίνεται αντιληπτό ως προσωπική ανεπάρκεια. Αλλάζοντας απλά μια καταστροφική αφήγηση με μια πιο ευνοϊκή -ενώ το κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο εκτός της θεραπείας παραμένει το ίδιο- δεν σημαίνει ότι ο θεραπευόμενος θα απελευθερωθεί από τους εξουσιαστικούς λόγους που διέπουν αυτά τα πλαίσια. Ο Kaye διαπιστώνει ότι αυτού του είδους μετατόπιση του προβλήματος -χωρίς να υπάρχουν οι απαραίτητες προϋποθέσεις για αλλαγή εκτός της θεραπευτικής διαδικασίας- μπορεί να οδηγήσει τη θεραπεία σε στασιμότητα.

Η Kenwood (1999) με τη σειρά της επισημαίνει την έλλειψη σαφήνειας σχετικά με το τι θεωρείται κοινωνικό στον κοινωνικό κονστρουξιονισμό. Από τη μια έχουμε τη σκοπιά που επικεντρώνεται στις μακροκοινωνικές δομές και από την άλλη εκείνη που εστιάζει στο μικροκοινωνικό επίπεδο (είτε υπό την μορφή της καθημερινής συνομιλίας είτε μεταφορικά, αντιμετωπίζοντας κάθε έκφανση της κοινωνικής ζωής ως συζήτηση). Αυτή η ασάφεια σχετικά με το πως γίνεται αντιληπτό το κοινωνικό πεδίο στον κοινωνικό κονστρουξιονισμό συσκοτίζει την ακριβή τοποθέτηση του προβλήματος στα πλαίσια της θεραπείας. Δίνοντας ένα παράδειγμα αφηγηματικής ανασυγγραφής από τους Epston και White (1992) εντοπίζει ότι στην συγκεκριμένη συνεδρία, οι

αφηγηματικοί θεραπευτές έδωσαν μεγαλύτερη έμφαση στην τοποθέτηση του προβλήματος σε πλαίσια διαπροσωπικών και οικογενειακών σχέσεων (κάτι που οδήγησε σε μια πιο ενδυναμωτική ανασυγγραφή μιας έκφανσης της ιστορίας της θεραπευόμενης) χωρίς ωστόσο να σταθούν στο γεγονός ότι ένα από τα βασικά προβλήματα της θεραπευόμενης ήταν ότι δεν μπορούσε να βρει εργασία. Η Kenwood σ' αυτό το σημείο αναφέρει ότι εστιάζοντας στο επίπεδο των διαπροσωπικών σχέσεων οι θεραπευτές εν αγνοία τους παραμέρισαν μια από τις πραγματικές δυσκολίες που αντιμετώπιζε η θεραπευόμενη, η οποία πηγάζει από τη λειτουργία των κοινωνικών μακροδομών.

Επιπρόσθετα, η Kenwood (1999) θεωρεί ότι ο επιστημολογικός σχετικισμός που διέπει τον κοινωνικό κονστρουξιονισμό έρχεται σε αντίθεση με την κριτική στάση που διατείνεται ότι διατηρεί απέναντι στις καταπιεστικές δομές που παράγουν τις κοινωνικές ανισότητες. Η θέση που προτάσσει ότι όλες οι απόψεις είναι ισότιμα έγκυρες και βάσιμες μπορεί να μας δίνει εκ πρώτης τη δυνατότητα ανάδειξης των φωνών αυτών που έχουν καταπιεστεί αλλά παράλληλα τις εξισώνει με τις καταπιεστικές θέσεις που καλλιεργούνται στον πολιτισμό μας. Επιπλέον επισημαίνει ότι η επιτυχία της πρακτικής που ακολουθείται από τους κονστρουξιονιστικά προσανατολισμένους θεραπευτές, βασίζεται ως επί το πλείστον στην αλήθεια και όχι στην σχετικότητα της ανακατασκευασμένης εκδοχής της ιστορίας του πελάτη. Η αλλαγή επιτυγχάνεται ακριβώς επειδή ο πελάτης πιστεύει στην ειλικρίνεια της νέας εκδοχής και όχι λόγω του γεγονότος ότι κατανόησε την κοινωνικά κατασκευασμένη φύση του κόσμου.

Τέλος, οι ψυχολόγοι που αποτελούν το Mindlands Psychology Group (2011) διακρίνουν κάποιες θετικές δυνατότητες στην άσκηση κριτικής θεραπείας από τις θεραπείες οι οποίες προέκυψαν από τη λεγόμενη «στροφή στο λόγο». Πιο συγκεκριμένα, αναφέρονται στη δουλειά των αφηγηματικών θεραπευτών που αφορά την αναγνώριση των αρνητικών επιπτώσεων των κυριάρχων λόγων σχετικά με τη φυλή, το φύλο, την τάξη, την σεξουαλικότητα κλπ. Ενώ όμως αναγνωρίζουν ότι η αποδόμηση των καταπιεστικών λόγων μπορεί να προσφέρει μια πρόσκαιρη ανακούφιση -μιας και στρέφει τη θεραπεία από τη διερεύνηση των εσωτερικευμένων φωνών αυτοκατηγορίας στις κοινωνικές και πολιτικές διαστάσεις αυτού που νοείται ως προσωπική ανεπάρκεια- δεν θεωρούν ότι η μέθοδος αυτή μπορεί να οδηγήσει σε ουσιαστική αλλαγή καθώς τα άτομα συνεχίζουν να αντιμετωπίζουν και να επηρεάζονται καθημερινά από τους κοινωνικούς παράγοντες που προκαλούν την ατομική δυσφορία. Η θεραπευτική συνκατασκευή εναλλακτικών ατομικών αφηγήσεων δεν αρκεί χωρίς την παρουσία ουσιαστικών κοινωνικών και υλικών συνθηκών που θα πριμοδοτούν δυνατότητες αλλαγής. Επίσης, επισημαίνουν ότι η επανασυγγραφή των ατομικών αφηγήσεων μέσα στο πλαίσιο της θεραπείας είναι ίσως ένα αδύνατο έργο καθώς οι αφηγήσεις προσωπικής απαξίωσης δομούνται στις δυναμικές εξουσίας της κοινωνίας και είναι βαθιά ενσωματωμένες στα ρεπερτόρια των συναισθημάτων των υποκειμένων.

Συμπεράσματα

Κεντρική προβληματική της παρούσας πτυχιακής ήταν η κριτική περιγραφή των μετανεωτερικών/ μεταδομικών θεραπειών. Προκειμένου να καταστεί πιο κατανοητή η θεωρητική στροφή που οδήγησε στη διαμόρφωση και στην ανάπτυξη αυτών των προσεγγίσεων, μελετήσαμε τις ευρύτερες ιστορικές και κοινωνικές ανακατατάξεις από τις οποίες προέκυψε η συζήτηση περί μετανεωτερικής εποχής καθώς και τις διανοητικές αλλαγές που συντελέστηκαν στο πεδίο της φιλοσοφίας και των κοινωνικών επιστημών, οι οποίες με τη σειρά τους πρόσφεραν το πρωτόλειο υλικό της εκ των έσω κριτικής που ασκήθηκε στην επιστήμη της ψυχολογίας. Η υιοθέτηση και η αφομοίωση της μετανεωτερικής επιστημολογίας από θεωρητικούς ψυχολογίας, η στροφή στον λόγο, στην ερμηνευτική και στις ποιοτικές μεθόδους έρευνας, η διαμόρφωση και η σταδιακή θεωρητική και μεθοδολογική εκλέπτυνση της κοινωνικής κονστρουξιονιστικής παράδοσης στην Κοινωνική Ψυχολογία, διαμόρφωσαν με τη σειρά τους ένα γόνιμο πλαίσιο αμφισβήτησης των νεωτερικών βάσεων της ψυχοθεραπείας.

Παράλληλα, οι θεωρητικές και πρακτικές μετατοπίσεις που παρουσιάστηκαν στη συστημική σκέψη από τα μεταμιλιανικά και κονστρουκτιβιστικά μοντέλα- μετατοπίσεις που διαρρήγνυαν την αντίληψη του ρόλου του θεραπευτή ως αντικειμενικού γνώστη, καθώς και την έννοια της αλήθειας και του εαυτού στη θεραπευτική σχέση- προλείαναν το έδαφος για την άρθρωση των γενικών αρχών των μετανεωτερικών θεραπευτικών προσεγγίσεων, αρχών που πρόκριναν το διάλογο έναντι της παρέμβασης, τη συνκατασκευή του νοήματος έναντι της αντικειμενικής αλήθειας, τον σχεσιακό και όχι τον αυτόνομο εαυτό, την αποφυγή κατηγοριοποιήσεων παθολογικοποίησης και τον διαρκή αναστοχασμό σε σχέση με την εξουσία του ειδήμονα- θεραπευτή.

Η υπόσχεση που ακολουθεί την άρθρωση των συγκεκριμένων προσεγγίσεων σχετίζεται με τη διέγερση του πεδίου θεωρίας και δράσης των θεραπευτών προκειμένου να συμπεριλάβουν κάθε είδους συστήματα στο θεραπευτικό πλαίσιο και να αναγνώρισουν τις δυναμικές ευρύτερων κοινωνικών και πολιτισμικών ομάδων, πέραν του ατόμου και του οικογενειακού συστήματος. Επιπλέον, όπως ισχυρίζεται η Hoffman (2005, σ. 102) αναφερόμενη στις μετανεωτερικές θεραπείες, «η ιδιαίτερη δύναμή τους προκύπτει από το γεγονός ότι δεν συνδέονται με τον αντικειμενισμό, ενώ ταυτόχρονα είναι κοινωνικά και πολιτικά ευαίσθητες». Οι κριτικές ωστόσο που έχουν διατυπωθεί, τόσο για την μετανεωτερική φιλοσοφία και τον κοινωνικό κονστρουξιονισμό, όσο και για τις γενικές αρχές που ακολουθούν οι συγκεκριμένες προσεγγίσεις μας καθιστούν δύσπιστους απέναντι στις καινοτομίες και τη ριζοσπαστικότητα που διατείνονται ότι εφαρμόζουν στη θεραπεία οι μετανεωτερικοί θεραπευτές.

Πιο συγκεκριμένα, όπως έχει ήδη αναφερθεί στα προηγούμενα κεφάλαια, η παραδοχή της ρευστότητας τόσο του εαυτού όσο και του κόσμου ίσως να συμπίπτει με μια άκριτη αποδόχη του

κατακερματισμού των ταυτοτήτων που επιτάσσουν τα καταναλωτικά πρότυπα ζωής και της διάλυσης του κοινωνικού ιστού που επιβάλλεται από το καπιταλιστικό μοντέλο ανάπτυξης και από τις ψυχοκοινωνικές εκφάνσεις του νεοφιλελευθερισμού. Η επιμονή στα αντιθεμελιωτικά προτάγματα οδηγεί στην άρνηση συγκρότησης μιας μεταθεωρητικής ανάλυσης των συνθηκών παγκόσμιας εξουσίας, πολύ υπαρκτών συνθηκών που καθορίζουν με τη σειρά τους τις συνθήκες εκμετάλλευσης, ανισότητας και κάθε είδους κοινωνικού αποκλεισμού. Βάσει των επικριτών τους, ο σχετικισμός που διέπει αυτές τις προσεγγίσεις δεν αφήνει ουσιαστικά περιθώρια ανάδυσης αυτών των συνθηκών, παρά τα όσα διατείνονται οι θεωρητικοί που υιοθετούν την κονστρουξιονιστική παράδοση. Όπως είδαμε συνοπτικά και στο τέταρτο κεφάλαιο, τα αδιέξοδα της μετανεωτερικής σκέψης και του κοινωνικού κονστρουξιονισμού μεγενθύνονται στο θεραπευτικό πεδίο, ειδικά όταν οι θεραπείες που έχουν διαμορφωθεί στα πλαίσιά τους χαρακτηρίζονται από ασαφείς και άστοχες μεταφορές των θεωριών αυτών στο γραφείο της θεραπείας.

Κατά τη γνώμη μας ωστόσο θα ήταν λάθος να προβούμε σε μια καθολική αποκήρυξη των θεραπευτικών προσεγγίσεων που προέρχονται από αυτές τις φιλοσοφικές παραδόσεις. Κάτι που δεν μπορεί εκ των πραγμάτων να μελετηθεί επαρκώς στο πλαίσιο μιας εισαγωγικής εργασίας σχετικά με τις μετανεωτερικές θεραπείες είναι ότι πρόκειται για ρεύματα που, παρά τις γενικές αρχές που τα διέπουν, παρουσιάζουν ωστόσο αρκετά ευκρινείς διαφοροποιήσεις. Μια συνολική κριτική των αρχών τους μπορεί να μας προσφέρει μια αρκετά καλή γενική εικόνα σχετικά με τα επιστημολογικά και πολιτικά τους ελλείμματα, αλλά αποσιωπεί τις διαφορές τους καθώς και την τυχόν εκλέπτυνση των θεωρητικών αλλά και πρακτικών εργαλείων τους που ίσως έπεται αυτών των κριτικών, προκειμένου να διορθωθούν αυτά τα ελλείμματα. Χρειάζεται λοιπόν μια πιο εμβριθής ιστορική μελέτη των συγκεκριμένων προσεγγίσεων για να αναδειχθούν οι διαφορές τους καθώς και η εξέλιξή τους.

Βιβλιογραφία

Βιβλιογραφία στα ελληνικά:

- Αγραφιώτης, Δ. (1989). Μικρό (γλωσσικό) όργανο για τη νεωτερικότητα. *Λεβιάθαν*, 3, 101-107.
- Ανδρουτσοπούλου, Α. (2004). Συστημική και οικογενειακή θεραπεία: Κριτική ανασκόπηση των μετανεωτερικών εξελίξεων. *Ψυχολογία*, 11 (4), 512-528.
- Ασημάκη, Α., Κουστουράκης, Γ. & Καμαριανός, Ι. (2012). Οι έννοιες της νεωτερικότητας και της μετανεωτερικότητας και η σχέση τους με τη γνώση: Μια κοινωνιολογική προσέγγιση. *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, 60, 99- 120.
- Αυδή, Ε. & Γεωργάκα, Ε. (2010). Η συμβολή της ανάλυσης λόγου στη μελέτη της ψυχοθεραπείας. Στο Μ. Α. Πουρκός & Μ. Δαφέρμος (Επιμ.) *Ποιοτική έρευνα στην Ψυχολογία και την Εκπαίδευση. Επιστημολογικά, μεθοδολογικά και ηθικά ζητήματα*. Αθήνα: Τόπος.
- Αφουξενίδης, Α. (2010). Μεταμοντέρνα Κουλτούρα: Μια Συζήτηση με Αναφορά στο Έργο του Τζέημσον. Στο, Σ. Μ. Κονιόρδος (Επ.) *Κοινωνική σκέψη και νεωτερικότητα*, (σ. 445- 458). Αθήνα: Gutenberg.
- Burkitt, I. (2013). Υποκειμενικότητα, εαυτός και καθημερινή ζωή στον σύγχρονο καπιταλισμό. Στο, Μ. Μεντίνης & Δίκτυο Κριτικής Ψυχολογίας (Επιμ.), *Επανορίζοντας το ψυχοκοινωνικό. Κείμενα κριτικής κοινωνικής ψυχολογίας*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Γεωργίου, Θ. (1993). Προλεγόμενα: Η συζήτηση για τη μεταμοντέρνα κατάσταση. Στο J.F. Lyotard, *Η μεταμοντέρνα κατάσταση*, (9-19). Αθήνα: Γνώση.
- Δαφέρμος, Μ. (2008). Κοινωνικός κονστρουκτιονισμός και ανάλυση λόγου. *Ελεύθερα*, 4, 67- 90.
- Δαφέρμος, Μ. & Μαρβάκης, Α. (2013). Κριτικές στην ψυχολογία- κριτική ψυχολογία. Στο Μ. Μεντίνης & Δίκτυο Κριτικής Ψυχολογίας (Επ.), *Επανορίζοντας το ψυχοκοινωνικό: Κείμενα κριτικής κοινωνικής ψυχολογίας*, (σ. 15- 53). Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Ζαφείρης, Α. Γ., Ζαφείρη, Ε. Α. & Μουζακίτης Χ. Μ. (1999). *Οικογενειακή θεραπεία. Θεωρία και πρακτικές εφαρμογές*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Frank, M. (2000). Διαφωνία και συναίνεση κατά τον Jean- Francois Lyotard και τον Jurgen Habermas. Στο, Γ. Βέλτσος (Επ.), *Η Διαμάχη: Κείμενα για τη Νεωτερικότητα* (171- 195). Αθήνα: Πλέθρον.
- Gergen, J. K. (1997). *Ο κορεσμένος εαυτός*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Giddens, A. (2001). *Οι συνέπειες της νεωτερικότητας*. Αθήνα: Κριτική.
- Goldenberg, I. & Goldenberg, H. (2005). *Οικογενειακή θεραπεία. Μια επισκόπηση*. Αθήνα: Εκδόσεις Έλλην.
- Habermas, J. (1988). Το μοντέρνο: Ένα ημιτελές έργο. *Λεβιάθαν*, 1, σσ. 83-98.

- Hall, S. (2003). Το ζήτημα της πολιτιστικής ταυτότητας. Στο S. Hall, D., Held & A. McGrew (Eds), *Η νεωτερικότητα σήμερα. Οικονομία, κοινωνία, πολιτική, πολιτισμός* (σ. 401- 476). Αθήνα: Σαββάλας.
- Hall, S., Held, D. & McGrew, A. (2003). Εισαγωγή. Στο S. Hall, D., Held & A. McGrew (Eds), *Η νεωτερικότητα σήμερα. Οικονομία, κοινωνία, πολιτική, πολιτισμός* (σ. 15-31). Αθήνα: Σαββάλας.
- Harvey, D. (2009). *Η κατάσταση της μετανεωτερικότητας. Διερεύνηση των απαρχών της πολιτισμικής μεταβολής*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Hoffman, L. (2005). Κατασκευάζοντας Πραγματικότητες: μια Τέχνη Οπτικής. *Μετάλογος*, 7, 83-103.
- Hoffman, L. (2006). *Οικογενειακή Θεραπεία. Μια προσωπική ιστορία*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Hoffman, L. (2012). *Τα Θεμέλια της Οικογενειακής Θεραπείας. Ένα εννοιολογικό πλαίσιο για την αλλαγή στα ανθρώπινα συστήματα*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Κονιόρδος, Σ. Μ. (2010). Νεωτερικότητα και Σύγχρονη Κοινωνική Σκέψη. Στο Σ. Μ. Κονιόρδος (Επ.) *Κοινωνική σκέψη και νεωτερικότητα*, (σ. 11- 36).
- Lyotard, J.- F. (1993). *Η μεταμοντέρνα κατάσταση*. Αθήνα: Γνώση.
- Μαλικιώση – Λοΐζου, Μ. (1999). *Συμβουλευτική Ψυχολογία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Μαρβάκης, Α. & Μεντίνης, Μ. (2011). *Κριτική Εισαγωγή στην Κοινωνική Ψυχολογία*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- McLennan, G. (2003). Το πρόταγμα του Διαφωτισμού υπό επανεξέταση. Στο S. Hall, D., Held & A. McGrew (Eds), *Η νεωτερικότητα σήμερα. Οικονομία, κοινωνία, πολιτική, πολιτισμός* (σ. 477- 517). Αθήνα: Σαββάλας.
- McNamee, S. (2011). Η Οικογενειακή Θεραπεία ως Πρακτική Ελευθεριότητας. *Μετάλογος*, 20: 8-28.
- Μουζέλης, Ν. (1999). Η φτώχεια της κοινωνιολογικής θεωρίας. Στο Μ. Πετμεξίδου (Επ.) *Σύγχρονη Κοινωνιολογική Θεωρία, Τόμος II*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Μπλοκ, Ν. Α. (2012). Προοίμιο. Στο Hoffman, L. *Τα Θεμέλια της Οικογενειακής Θεραπείας. Ένα εννοιολογικό πλαίσιο για την αλλαγή στα ανθρώπινα συστήματα*, (σ. 17- 22). Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Μπογδάνης, Γ. (2006). Γλώσσα και Αφήγηση, από το Διαφωτισμό στο Μεταμοντερνισμό. Μια Γενεαλογία των Κοινωνικών Κατασκευών. *Μετάλογος*, 10, 49-68.
- Μποζατζής, Ν. (2011). Η στροφή στον λόγο στην Κοινωνική Ψυχολογία. Τέσσερις κομβικές διαμάχες. Στο, Ν. Μποζατζής & Θ. Δραγώνα (Επιμ.), *Κοινωνική Ψυχολογία. Η στροφή στον λόγο*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

- Μποζατζής Ν. & Δράγωνα, Θ. (2011). Εισαγωγή. Στο Ν. Μποζατζής & Θ. Δράγωνα (Επιμ.), *Κοινωνική Ψυχολογία. Η στροφή στον λόγο* (σ. 11-33). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Πανταζής, Π. (2005). Από τις κριτικές στην Ψυχολογία στην Κριτική Ψυχολογία: Ορισμένες μεθοδολογικές παρατηρήσεις. *Κριτική Επιστήμη και Εκπαίδευση, 1*, σ. 81- 95.
- Παπαδιώτη- Αθανασίου, Β. & Σοφτα- Nall, Λ. (2006). *Οικογενειακή- συστημική θεραπεία. Βασικές προσεγγίσεις, θεωρητικές θέσεις και πρακτική εφαρμογή*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Parker, I., Γεωργάκα, Ε., Harper, D., McLaughlin, T. & Stowell- Smith, M. (2007). *Αποδομώντας την Ψυχοπαθολογία*. Αθήνα: Gutenberg.
- Phillips, L. & Jorgensen, M. (2002). *Ανάλυση Λόγου. Θεωρία και Μέθοδος*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Potter, J. & Wetherell, M. (2009). *Λόγος και Κοινωνική Ψυχολογία. Πέρα από τις στάσεις και τη συμπεριφορά*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Πουρκός, Μ. Α. (2010). Επιστημολογικά- μεθοδολογικά «παραδείγματα» στη θεωρία και έρευνα της σύγχρονης Ψυχολογίας: βασικές παραδοχές και κριτική τους. Στο Μ. Α. Πουρκός, Μ. Δαφέρμος (Επιμ.), *Ποιοτική έρευνα στην Ψυχολογία και την εκπαίδευση. Επιστημολογικά, μεθοδολογικά και ηθικά ζητήματα* (σ.79- 180). Αθήνα: Τόπος.
- Πουρκός, Α. Μ., Δαφέρμος, Μ. (2010). Εισαγωγή- Ποιοτική έρευνα στην Ψυχολογία και την εκπαίδευση: θεωρητική και ιστορική οριοθέτηση του πεδίου. Στο Μ. Α. Πουρκός & Μ. Δαφέρμος (Επιμ.) *Ποιοτική έρευνα στην Ψυχολογία και την Εκπαίδευση. Επιστημολογικά, μεθοδολογικά και ηθικά ζητήματα*. Αθήνα: Τόπος.
- Rorty, R. (2000). Habermas και Lyotard. Στο, Γ. Βέλτσος (Επ.), *Η Διαμάχη: Κείμενα για τη Νεοτερικότητα* (99-117). Αθήνα: Πλέθρον.
- Seikkula, J. & Alakare, B. (2008) Ανοιχτοί διάλογοι με ψυχωτικούς ασθενείς και τις οικογένειές τους, *Μεταλόγος, 14*, 22-36.
- Smith, (2006). *Πολιτισμική θεωρία. Μια εισαγωγή*. Αθήνα: Κριτική.
- Taylor, C. (2007). *Πηγές του εαυτού. Η γένεση της νεωτερικής ταυτότητας*. Αθήνα: Ίνδικτος.
- Wetherell, M. (2011). Πρόλογος. Στο, Ν. Μποζατζής & Θ. Δραγώνα (Επιμ.), *Κοινωνική Ψυχολογία. Η στροφή στο λόγο*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Βιβλιογραφία στα αγγλικά:

- Andersen, T. (1987). The reflecting team: Dialogue and meta-dialogue in clinical work. *Family Process, 26*, 415-428.
- Andersen, T. (1989). Back and forth and beyond. *Australian and New Zealand Journal of Family*

Therapy, 10, 75-76.

- Andersen, T. (1992a). Reflections on reflecting with families. In S. McNamee & K. J. Gergen (Eds.), *Therapy as a social construction* (pp. 54-68). Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Andersen, T. (1992b). Relationship, language and pre-understanding in the reflecting processes. *Australian and New Zealand Journal of Family Therapy, 13*, 87-91.
- Andersen, T. (1993). See and hear, and be seen and heard. In S. Friedman (Ed.), *The new language of change: Constructive collaboration in psychotherapy* (303-322). New York: Guilford Press.
- Andersen, T. (1995). Reflecting processes; acts of informing and forming: You can borrow my eyes, but you must not take them away from me. *The reflecting team in action: Collaborative practice in family therapy*, 11-37.
- Anderson, H. (1997). *Conversation, language, and possibilities: A postmodern approach to therapy*. New York: Basic Books.
- Anderson, H. (2003). Postmodern Social Construction Therapies. In, L. T. Sexton, R. G. Weeks & M. S. Robbins (Eds), *Handbook of Family Therapy* (143- 168). New York: Bruner-Routledge.
- Anderson, H. (2005). Myths about "Not-Knowing." *Family Practice, 44*, 497-504.
- Anderson, H. (2007a). Dialogue: People creating meaning with each other and finding ways to go on. In H. Anderson & D. Gehart (Eds.), *Collaborative Therapy: Relationships and Conversations that make a Difference* (pp. 33-41). New York: Routledge.
- Anderson, H. (2007b). The heart and spirit of collaborative therapy: The philosophical stance - "A way of being" in relationship and conversation. In. H. Anderson & D. Gehart (Eds.), *Collaborative Therapy: Relationships and Conversations that make a Difference* (pp.43-59). New York: Routledge.
- Anderson, H. (2007c). A postmodern umbrella: Language and knowledge as relational and generative, and inherently transforming. In H. Anderson and D. Gehart (Eds.), *Collaborative Therapy: Relationships and Conversations That Make A Difference* (pp. 7– 20). New York, NY: Taylor & Francis Group.
- Anderson H. & Goolishian, H. A. (1986) Problem determined systems: Towards transformation in family therapy. *Journal of Strategic & Systemic Therapist, 5(4)*, 1 – 13.
- Anderson, H. & Goolishian, H. (1992). The client is the Expert: a Not- Kowing Approach to Therapy. In In. S. McNamee & K. Gergen (Eds.), *Social Construction and the Therapeutic Process*. Newbury Park: Sage. Pp 25-39.
- Appignanesi, R., Garratt, C., Sardar, Z. & Curry, P. (2007). *Introducing Postmodernism*. London:

Icon Books.

- Aylesworth, G. (Summer 2013 Edition). Postmodernism. In E. N. Zalta (Επιμ.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Ανάσχυση από: <http://plato.stanford.edu/archives/sum2013/entries/postmodernism/>
- Bekerman, Z., & Tatar, M. (2005). Overcoming modern-postmodern dichotomies: Some possible benefits for the counselling profession. *British Journal of Guidance & Counselling*, 33(3), 411-421.
- Berg, I. K., & de Shazer, S. (1993). Making numbers talk: Language in therapy. *The new language of change: Constructive collaboration in psychotherapy*, 5-24.
- Bertrando, P. (2000). Text and context: narrative, postmodernism and cybernetics. *Journal of Family Therapy*, 22, 83- 103.
- Boston, P. (2000). Systemic family therapy and the influence of post-modernism. *Advances in Psychiatric Treatment*, 6(6), 450-457.
- Burr, V. (2003). *Social Constructionism*. New York: Routledge.
- Carey, M. & Russell, S. (2002a). Externalising- commonly asked questions. *The International Journal of Narrative Therapy and Community Work*, 2: 1-18.
- Carey, M. & Russell, S. (2002b). Re-membering: responding to commonly asked questions. *The International Journal of Narrative Therapy and Community Work*, 3: 45- 61.
- Carey, M. & Russell, S. (2003a). Re- authoring: Some answers to commonly asked questions. *The International Journal of Narrative Therapy and Community Work*, 3: 19- 43.
- Carey, M. & Russell, S. (2003b). Outsider- witness practices: some answers to commonly asked questions. *The International Journal of Narrative Therapy and Community Work*, 1: 63-90.
- Chaiklin, S. (1992). From theory to practice and back again: What does postmodernism philosophy contribute to psychological science? Στο, S. Kvale (Επιμ.), *Psychology and Postmodernism*. London: Sage.
- Clark, M. D. (1996). Brief Solution-Focused Work: A Strength-Based Method for Juvenile Justice- Practice. *Juvenile and Family Court Journal*, 47(1), 57-65.
- Cockburn, J. T., Thomas, F. N., & Cockburn, O. J. (1997). Solution-focused therapy and psychosocial adjustment to orthopedic rehabilitation in a work hardening program. *Journal of Occupational Rehabilitation*, 7(2), 97-106.
- Cromby, J. & Nightingale, D. J. (1999). What's wrong with social constructionism? Στο, D. J. Nightingale & J. Cromby (Επιμ.), *Social Constructionist Psychology. A critical analysis of theory and practice*. Buckingham: Open University Press.
- Dallos, R. & Draper, R. (2010). *An Introduction to Family Therapy. Systemic Theory and Practice*. Berkshire: Open University Press.

- De Castro, S., & Guterman, J. T. (2008). Solution-Focused Therapy for Families Coping with Suicide. *Journal of Marital and Family therapy*, 34(1), 93-106.
- De Shazer, S., Berg, I. K., Lipchik, E. V. E., Nunnally, E., Molnar, A., Gingerich, W., & Weiner, D.M. (1986). Brief therapy: Focused solution development. *Family process*, 25(2), 207-221.
- De Shazer, S. (1990). What is it about brief therapy that works. In Zeig, J. K. & Gilligan, S. G. (Eds.) (2013) *Brief therapy: Myths, methods, and metaphors*, New York: Routledge.
- Donovan, M. (2003). Family therapy beyond postmodernism: some considerations on the ethical orientation of contemporary practice. *Journal of Family Therapy*, 25(3), 285-306.
- Fish, V. (1999). Clementis' s hat: Foucault and the politics of psychotherapy. In, I. Parker (Ed.), *De constructing Psychotherapy*, (54- 70). London: Sage.
- Flaskas, C. (2002). *Family therapy beyond postmodernism: Practice challenges theory*. Psychology Press.
- Franklin, C., Moore, K., & Hopson, L. (2008). Effectiveness of solution-focused brief therapy in a school setting. *Children & Schools*, 30(1), 15-26.
- Freedman, J. & Combs, G. (1996). Shifting paradigms: From systems to stories. In J. Freedman & G. Combs (Eds), *Narrative Therapy. The social construction of preferred realities*. New York: Norton.
- Freedman, J. & Combs, G. (2002). *Narrative therapy with couples . . . and a whole lot more!* Adelaide: Dulwich Centre Publications.
- Furman, B. & Ahola, T. (1994) Solution Talk: The Solution – Oriented Way of Talking about Problems. In Hoyt, M.F. (Ed.) *Constructive Therapies, Vol. 1*. New York: The Guilford Press.
- Gergen, K. (1985). The social constructionist movement in modern psychology. *The American Psychologist*, 40(3), 266- 275.
- Gergen, J. K (1992). Toward a Postmodern Psychology. Στο Kvale, S. (Επιμ.), *Postmodernism and Psychology*. London: Sage.
- Gergen, J. K. (2001a). Introduction. Στο K. J. Gergen (Επιμ.), *Social Construction in Context*. London: Sage.
- Gergen, K. (2001). Psychological Science in a Postmodern Context. *The American Psychologist*, 56, 803-813.
- Gergen, J. K. (2006). *Therapeutic Realities: Collaboration, Oppression And Relational Flow*. Ohio: Taos Institute Publications.
- Gergen J. K. & Warhus L. (2001). Therapy as social construction. In K. J. Gergen (Ed.) *Social Construction in Context*. California: Sage, pp. 96-114.
- Guilfoyle M. (2012). Towards a grounding of the agentive subject in narrative therapy. *Theory and Psychology*, 22 (5), 626- 642.

- Held, B. S. (1995). *Back to reality. A Critique of Postmodern Theory in Psychotherapy*. New York: W.W. Norton & Company.
- Hibberd, F. (2005). *Unfolding Social Constructionism*. New York: Springer.
- Hoffman, L. (1992). A Reflective Stance for Family Therapy. In S. McNamee & K. J. Gergen (Eds.), *Therapy as social construction* (pp 7- 24). London: Sage.
- Hutton, J. (2008). Turning the spotlight to the normalising gaze. *The International Journal of Narrative Therapy and Community Work, 1*: 3- 16.
- Holzman, L. & Morss, J. (2000). A decade of postmodern psychology. In Holzman, L. & Morss, J. (Eds.), *Postmodern psychologies, societal practice and political life*. New York: Routledge.
- Jovanovic, G. (2010). The Conditions of Possibility of Critical Psychology. *Theory & Psychology, 20*(4), pp 569- 592.
- Kaye, J. (1999). Toward a non- regulative praxis. In, I. Parker (Ed.), *Deconstructing Psychotherapy*, (19- 38). London: Sage.
- Keane, J. (1992). The Modern Democratic Revolution: Reflections On Lyotard's *The Postmodern Condition*. In, A. Benjamin (Ed.), *Judging Lyotard* (81- 98). London: Routledge.
- Kenwood, C. (1999). Social constructionism: implications for psychotherapeutic practice. In D. J. Nightingale & J. Cromby (Eds.), *Social constructionist psychology. A critical analysis of theory and practice*. Buckingham: Open University Press.
- Kim, J. S. (2007). Examining the effectiveness of solution-focused brief therapy: A meta-analysis. *Research on Social Work Practice*.
- Kottler, J. A. (2002). *Theories in Counseling and Therapy: an Experiential Approach*. Boston: Allyn & Bacon.
- Kurtzman, H., S. (1987). Deconstruction and Psychology: An introduction. *New Ideas in Psychology, 5, 1*, pp: 33- 71.
- Kvale, S. (1992a). Introduction: From the Archaeology of the Psyche to the Architecture of Cultural Landscapes. Στο Kvale, S. (Ed.), *Postmodernism and Psychology*. London: Sage.
- Kvale, S. (1992b). Postmodern Psychology: A contradiction in Terms? In S. Kvale (Ed.), *Psychology and Postmodernism* (pp. 31- 57). London: Sage.
- Kvale, S. (2003). The Church, the Factory and the Market. Scenarios for Psychology in a Postmodern Age. *Theory and Psychology, 13*(5), pp: 579- 603.
- Larner, G. (1995). The real as illusion: deconstructing power in family therapy. *Journal of Family Therapy, 17*: 191-217.
- Lax, W. D. (1992). Postmodern Thinking in a Clinical Practice. In S. McNamee & K. J. Gergen (Eds.), *Therapy as social construction* (pp 69- 85). London: Sage.

- Lethem, J. (2002). Brief solution focused therapy. *Child and Adolescent Mental Health*, 7(4), 189-192.
- Lock, A. & Strong, T. (2010). *Social Constructionism: Sources and Stirrings in Theory and Practice*. New York: Cambridge University Press.
- Loewenthal, D. & Snell, R. (2003). *Post- modernism for psychotherapists. A critical reader*. New York: Brunner- Routledge.
- Lowe, R. (1999). Between the 'No Longer' and the 'Not Yet': Postmodernism as a context for critical therapeutic work. In, I. Parker (Ed.), *Deconstructing Psychotherapy*, (71- 85). London: Sage.
- Lloyd, H., & Dallos, R. (2006). Solution-focused brief therapy with families who have a child with intellectual disabilities: A description of the content of initial sessions and the processes. *Clinical child psychology and psychiatry*, 11(3), 367-386.
- Luepnitz, D., A. (1992). Nothing in common bu their first names: the case of Foucault and White. *Journal of Family Therapy*, 14, 281- 284.
- Lytard, J- F. (1992). *The postmodern explained. Correspondence 1982-1985*. Sydney: Power Publications.
- Madsen, P. (1992). 'Postmodernism' and 'Late capitalism': On terms and realities. Στο Kvale, S. (Επιμ.), *Postmodernism and Psychology*. London: Sage.
- Malpas, S. (2005). *The Postmodern*. London: Routledge.
- Malpas, S. (2003). *Jean- Francois Lyotard*. London: Routledge.
- McNamee, S. (2004). Therapy as Social Construction. Back to Basics and Forward toward Challenging Issues. In T. Strong & D. Pare (Eds.), *Furthering Talk: Advances in the discursive therapies*. New York: Kluwer Academic/ Plenum Press.
- McNamee, S. & Gergen, K., J. (1992). Introduction. In S. McNamee & K. J. Gergen (Eds.), *Therapy as social construction* (pp 1-6). London: Sage.
- Miller, G., & Shazer, S. (2000). Emotions in solution-focused therapy: A re-examination. *Family process*, 39(1), 5-23.
- Morss, J. & Nichterlein, M. (1999). The Therapist as Client as Expert: Externalizing Narrative Therapy. In, I. Parker (Ed.), *Deconstructing psychotherapy*, (164- 174). London: Sage.
- Newsome, W. S. (2005). The impact of solution-focused brief therapy with at-risk junior high school students. *Children & Schools*, 27(2), 83-90.
- Paré, D. A. (1999). Using Reflecting Teams in Clinical Training. *Canadian Journal of counselling*, 33(4), 293-306.
- Parker, I. (1998a). Realism, Relativism and Critique in Psychology. Στο, I. Parker (Επιμ.), *Social Constructionism, Discourse and Realism Inquiries*. London: Sage.
- Parker, I. (1998b). Against Postmodernism. Psychology in Cultural Context. *Theory and*

Psychology, 8(5), 601- 628.

- Parker I. (1999). Deconstruction and Psychotherapy. In I. Parker (Ed.), *Deconstructing Psychotherapy*, London: Sage. (1-18).
- Parker, I. (2000). Four Story- Theories about and against Postmodernism in Psychology. Στο L. Holzman & J. Morss (Επιμ.), *Postmodern Psychologies, Societal Practice and Political Life*. New York: Routledge.
- Payne, M. (2006). *Narrative Therapy. An Introduction for Counsellors*. London: Sage.
- Polkinghorne, D. E. (2004). Narrative Therapy and Postmodernism. In L. E. Angus & J. McLeod (Eds), *The Handbook of Narrative and Psychotherapy. Practice, Theory and Research*, (53-67). California: Sage.
- Richer, P. (1992). An introduction to Deconstructionist Psychology. Στο Kvale, S. (Επιμ.), *Postmodernism and Psychology*. London: Sage.
- Roiser, M. (1997). Postmodernism, Postmodernity and Social Psychology. Στο, T. Ibanez & L. Iniguez (Επιμ.), *Critical Social Psychology*. London: Sage.
- Rosenau, P. M. (1992). *Post-modernism and the Social Sciences: Insights, Inroads and Intrusions*. New Jersey: Princeton University Press.
- Seidman, S. (1994). Introduction. In S. Seidman (Ed.), *The Postmodern Turn: New Perspectives On Social Theory*, (pp. 1- 23). Cambridge: Cambridge University Press.
- Seikkula, J., Aaltonen, J., Alakare, B., Haarakangas, K., Keränen, J., & Lehtinen, K. (2006). Five-year experience of first-episode nonaffective psychosis in open-dialogue approach: Treatment principles, follow-up outcomes, and two case studies. *Psychotherapy Research*, 16(02), 214-228.
- Seikkula, J., & Alakare, B. (2007). Open dialogues. *Alternatives beyond psychiatry*. Berlin, Eugene, Shrewsbury: Peter Lehmann Publishing.
- Seikkula, J. (2011). Becoming dialogical: Psychotherapy or a way of life?. *Australian and New Zealand Journal of Family Therapy*, 32(3), 179-193.
- Sinclair, S. L. & Monk, G. (2005). Discursive empathy: A new foundation for therapeutic practice. *British Journal of Guidance & Counseling*, 33: 333- 349
- Shotter, J. (1992). 'Getting in Touch': The Meta- Methodology of a Postmodern Science of Mental Life. Στο, S. Kvale (Επιμ.), *Psychology and Postmodernism*. London: Sage.
- Shotter, J., & Katz, A. M. (1999). Living moments in dialogical exchanges. *Human Systems*, 9, 81-93.
- Sim, S. (2001). Editor's Introduction. In S. Sim (Ed), *The Routledge Companion to Postmodernism*, (pp vii- x). London: Routledge.
- Stam, H. J. (2001). Introduction: Social Constructionism and its Critics. *Theory and Psychology*,

11(3): 291- 296.

- Stam, H. J. (2002). Introduction: Varieties of Social Constructionism and the Rituals of Critique. *Theory and Psychology, 12*(5): 571- 576.
- Tarragona, M. (2008). Postmodern/ Poststructuralist Therapies. In L. J. Lebow (Ed.). *Twenty- First Century Psychotherapies: Contemporary Approaches to Theory and Practice*. (167- 205). New Jersey: John Wiley and Sons, Inc.
- Teo, T. (2005). *The Critique of Psychology: From Kant to Postcolonial Theory*. New York: Springer.
- The Mindlands Psychology Group (2011). Psychotherapy and Politics: Uncomfortable Bedfellows? *Group Analytic Contexts, 54*, 9- 15.
- Triantafillou, N. (1997). A solution-focused approach to mental health supervision. *Journal of Systemic Therapies, 16*, 305-328.
- Tsekeris, C. (2008). The changing status of social theory. *Research Journal of Social Sciences, 3*, p: 13-16.
- Willig, C. (1999). Beyond appearances: a critical realist approach to social constructionist work. Στο, D. J. Nightigale & J. Cromby (Επιμ.), *Social Constructionist Psychology. A critical analysis of theory and practice*. Buckingham: Open University Press.
- White, M. (1995). [Re-authoring lives: Interviews and essays](#). Adelaide: Dulwich Centre Publications.
- White, M. (2007). *Maps of Narrative Practice*. New York: W. W. Norton & Company.
- White, M. & Epston, D. (1990). *Narrative Means To Therapeutic Ends*. New York: Norton.
- Zimmerman, T. S., Jacobsen, R. B., MacIntyre, M., & Watson, C. (1996). Solution-focused parenting groups: An empirical study. *Journal of systemic therapies*.